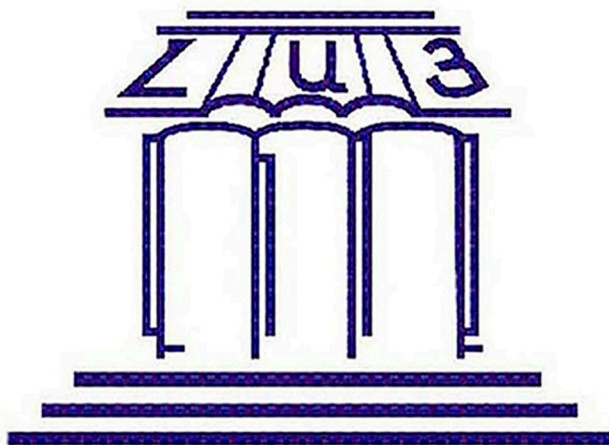

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

D. Thompson

Thompson

1931

891.99

72-81

ԾԵՐՈՒՆ ԲՈՐԳՈՄՅԱՆ

ՀՈՐԶԱՆ ՔՈՒՄ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНОЙ АЗИИ
и Африки
СССР

Գ Ե Տ Հ Ր Ա Ց
ՅԵՐԵՎԱՆ 1931

891.99

Բ-81

60866-67

891-99 | յորհանգիստ
 Թ-81 | Հարգանքներ

6837 ՅԲԱ

891.99

Թ-81

6 NOV 2011

ՄԵՐՈՒՆ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ

ՀՈՐԶԱՆՔՈՒՄ

БИБЛИОТЕКА
 ИНСТИТУТА
 ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
 Академии Наук
 СССР

ՊԵՏԶՐԱՏ

1981

ՊԵՐՈՎԱՆ

31660

Պետկրատի տպարան
Հրատար, 1701
Պլավկա 6612 (բ)
Պատ. № 3330
Տիր. 4000

60866-67

ՀՈՐԶԱՆՔՈՒՄ

(ԸՆԿԵՐՈՋ ՀՈՒՇԱՏՅՈՒՑ)

ԱՐԱՋԻՆ ՄԱՍ

I

Արևը յերկնքից կրակե տառներ եր ցանում: Ողբի հրաշեկ ա-
լիքները չեյին տատանվում: Կտուրներից տաք դուրդի յեր հո-
ւում, ու փողոցները փռեթաթախ, ձգվում էյին խաչածն:

Կարկտի պես գնդակ եր թափվում քաղաքի վրա: Կայարա-
նում տաք կռիվ եր: Հրացանները ճարճատում էյին բաղմաթիվ
կողմերից, գնդացիները տկտկում մահասարսուռ ու անախորժ:

Դուրս յեյա մոտակա շուկայից ուտելիքն գներու: Յերրորդ-
որն եր, վոր կռվի սրտածառով փակվել էյի տուն: Կտուրների վր-
այից գնդակներ էյին սուրում, ու թվում եր ամեն րոպե, վոր
ահա վորտեղից վոր ե մի գնդակ պիտի գա կրակե համբույր դրոշ-
մելու մարմնիդ:

Փողոցում շատ քիչ մարդ կա: Յեղածներն էլ աճապարում են
տուն: Միայն դինվորներն են անցնում անտարբեր, դեմքերն արև-
խաշ, ձեռները հրացանին սեղմած:

Փողբիկ յեռանկյունի շուկան կծկվել է քաղաքի դեմտրոնում,
Մի կողմը չըջափակում է մի մեծ շինության հաստ սրբիսպր,
մյուս կողմը իջևանի փեյինտո բակն է, ամայի ու մոայլ: Եռ-
կայի մեջտեղը շարքով դարսված սեղանների վրա դանաղան մը-
թերքներ են վաճառում: Սպիտակ դլխաչորով կանայք, չոքած
կամ կանգնած, կանաչի, ձու, խողի ապուխտ են կանչում:

Պայտաճամուկ հազուաճառով մարդիկ են շարժվում, վլվր-
ում են, գոռոռում: Մի հարթած մարդ, ողու շիշը ձեռին սու-
լիլով, հաչոյեղով անցնում է: Զրնդում է քահկ կնկա սրտաբուխ
քրքիջը: Մի անկյունում յերգեհանի վրա նվագում են, մի մատ-
ղաշ աղջիկ, մեղրամոմի պես, յեղեղնյա մեջքով, աչքերը պը-
պլուն, կարծես հրեղեն աստղեր են սուղլվել ախտեղ, մեղմալար
ձայնով ձայնակցում է յերգեհանին: Յերդի ու նվագի հնչյուն-
ները խառնվում են չըջապատի աղմուկին և հրաձգության ժխո-
րին:

«Մերուն եր նա, ջահել, դողաբիկ
«Աչքեր ուներ, վառ, անուշիկ...»

Մանուշակաղուշն շղարշով, բարձրահասակ, գեղեցիկ մի կին
կանաչեղեն եր գնում: Վաճառողը մի վտուղը սրունքից կտրած,
ծնոտին շեկ մորուք, հագին կապտավուն հնամաշ բաճկոնակ՝
կանաչեղենը փաթաթելով թղթի մեջ ժպտում եր, կատաղում, գո-
վելով հաճախորդուհու բարձր հասակը և կապույտ աչքերը...

— Եյ դու սատանի ճուտ, ի՞նչ ես սարսաղ-սարսաղ դուրս
տալի, սիրտ չունեմ քեզ լսելու...

— Խե՛, խե՛, աշկաւս ջահել, սիրուն, սիրտ չկա, խե՛,
խե՛, ... խրխուտ եր վաճառողը ճամբու գեղնով գեղատեսիլ դը-
նորդուհուն:

— Անիծածնե՛ր, ես քանի որ ե, վոր եսպես կրակում են,
հա կրակում,—մրմռաց մի տարեց մարդ, ձեռքն աչքերին հովա-
նի, նայելով կապույտ յերկինքն ի վեր:

— Կաղակները վրա յեն տվել քաղաքին, ուղում են դրավել
կայարանը՝ բայց մեր բորիկները (կարմիրներ) չատ պնդեցես են,
տեղիցը ժաժ չեն դալիս,—պատասխանեց մի ուրիշ քաղաքացի,
ինքն ել հայացքը դեպի վեր ուղղելով:

— Ախպե՛ր, եսպես իրար միմն ուտելով ո՞ւր պիտի հասնեն:

— Կհասնեն ենտեղ, վոր ել մարդ չգտնեն միմն ուտելու...

Այսպես խոսելով յերկու քաղաքացիները հեռացան:

Գնեցի պետք յեղածը և շուկայից դուրս դալիս հանդիպեցի
հարեանուհուհու՝ Զինայիկա Ստեփանովային, վոր կաշվե թուղ-
թաղանակը թևի տակ, վերադառնում եր տուն: Բարեկցինք ե
յերկու քայլ դեռ միասին չառած՝ կրկին դուռաց թնդանոթը և
այս անգամ ավելի մոտ:

Յերկնքի կապույտ դրկում, մեր դլխավերեւը, սպիտակ ծուխ
բարձրացավ և սյունի պես կախվեց վար: Կայծակի արաղությամբ
բունեցի հարեւանուհու թևը և ինձ հետ քարշ տալով պատը-
ղարվեցինք քարաշեն շենքի դարբասում:

Շուկայում, մարդկանց իրարաբանցման մեջ մի բան խրխուաց և
ապա ճայթեց: Մենք սարսուռացինք, դպացինք վառուղի կծու հոտ,
փոշու դորշ մշուշ բարձրացավ, մշուշի մեջ ցատկոտեցին փայտի
ու քարի փոքրիկ կտորներ:

Հարեւանուհու աչքերի դարձանքը փութեց սարսուռի, աչքե-
րը, քայտալիչ ու կապույտ, իջան ինձ վրա:

Սահեց մղձափանջի պես ծանր վայրկյանը: Փոշու ամպը ցըր-
վեց և մենք դուրս յեկանք դարբասից:

Շուկայի անկյունում դոյացել եյին ավերակների փոքրիկ
կույտեր, դանազան փոսիկներ, կարծես թե յերկրաշարժ եր յե-
ղել մի քանի սաժեն տարածության վրա: Մրդավաճառների սե-
ղանները ջարդվել եյին: Կանաչեղեն վաճառող մի վտանի մուր-
դը փռված եր գետնին, կացինով ջախջախված ու արորված մը-
սակույտի նման: Գանգի փոխարեն յերևում եյին մի քանի վոս-
կորներ՝ բեկբեկված, սեւացած խորչերով: մի կին ալյանադկված
ու քրքրված ընկել եր հողակույտին: Յերկու-յերեք դիակ ել ա-
ռանց զլխի ու ձեռների թափվել եյին այս ու այն կողմը:

— Ասոված աղատեց, տեր ամենակալը,—մրմնջաց մի պա-
ռավ կին վախից դողդողալով, ձեռներն յերկինքն ի վեր բաղկա-
տարած, վորտեղ չողում եր արեւ ցերեկվա այրող ժպտով:

Այս ու այն կողմ ցրված մարդիկ կամաց-կամաց հավաքվե-
ցին: Մի քանիսը սարսուռն աչքերով նայում եյին ուռմբի պայ-
թումից առաջ յեկած սարսափելի տեսարանին: Կանաչի, բուլկի և
ուրիշ ուտելիղեն ծախողները նորից կանգնեցին իրենց տեղերը:

Նորից հնչեցին մարդկանց խայտաբեկ ձայները, սակաբ-
կություն, հայհոյանք:

— Շանվորդիքը քիչ մնաց ինձ ել կտոր-կտոր անեյին: Մի
կտոր հացը հարամ են անում վրես,—քրթմնջում եր մի ծերուկ
առեւտրական դասավորելով ապրանքը:

— Ախպե՛ր, չես հասկանում ես կովոյներն ինչի՞ յեն իրար
բկիցը բռնել, հո՞ղ են բաժանում, առնելի՞ք տալի՞ք ունեն... Հենց
խմանաւ, ես լեն ու բոլ աշխարհումը նստելու տեղ ել չկա, են-
պես են դաղաղել,—տրտնջաց մյուս առեւտրականը:

— Ախպերն՝ տխուր, վորդին հոր դեմն են հանել, իրար
բկիցը բռնել, աբշուներ խմում են...

Մենք հեռացանք շուկայի աղմուկից և բռնեցինք տան ճանա-
պարհը: Փողոցում հանդիպեցի յերգհանի վրա նվազող մեղրա-
մոմ աղջկան, վորի տխուր յերգը լսելու համար մի քանի կին ու
աղջիկ եյին հավաքվել շուրջը:

— Ինչպես յերեվում ե դուք լավ եք հասկանում պատերազ-
մական դործերից,—առաց հարեանուհիս ճանապարհին:

— Դե, պատերազմին մասնակցել ենք, չա՛տ ենք դիտել թըն-
դանոթի ուռմբերի ընթացքը:

— Լավ եւ այդպիսի փորձառութիւն ձեռք բերել, պետք կ'զա-
Մի փառքիկ միջանցք եր անջատում մեր սենյակներն իրարից :
Յերկուքս ել մենակ ելինք ապրում : Մի քանի որվա մեր ծանո-
թութիւնը դեռ բարեկից դենը չեր անցել : Գիտե՞յի, վոր նա բոլ-
շեմիչկա յե, քաղաքի հեղկումում աղտով աշխատանք ե տանում :
Առհասարակ կես դիշերին եր տուն գալիս եւ առաւոտը վաղ դնում :
Ինձ հրավերեց իր սենյակը միասին ճաշելու :

— Թույլ տվեք, Զինայիդա Ստեփանովնա, միացնել մեր
ուտելիքը, — առաջարկեցի յես՝ հետո տանելով չուկայում դնած
ուտելիքները :

— Ձեր առաջարկը լավ ե, բայց կենդրոնի այտուհետե «Զի-
նայիդա Ստեփանովնա» չանվանել, դա բաժնական յերկար ու ան-
համ դարձվածք ե, ինձ անվանեցեք ուղղակի Զինա :

— Դուք ել ինձ Արամ կանչեցեք, հաշիվը թող յերկուստեք
պարզ լինի :

— Դեհ, ուրեմն, Արամ, նստեցեք այստեղ ե թո՛ւյ տվեք
ինձ, վորպես տանտիրուհու, սպասարկել ձեզ :

Իռլոբկեցինք սեղանի շուրջը : Մեր ճաշը բաղկացած եր խո-
ղի ապուխտից, խաւյարից, կանաչեղենից ու պտուղից : Ծաշի ժա-
մանակ Զինան խոսում եր քաղաքացիական կոխներէր, կարմիրներէր
հետապնդած դադափարների եւ ապալա կոմունայի մասին, Փա-
նատիկ եր, աչքերը փայլկտում ելին ամեն մի նոր խնդիր բա-
ցատրելիս :

Յերեկոյան նա դնաց ժողովի, իսկ յես վերադարձա սեռ-
յակս, բացի յուսամուտը : Ներս ընկավ ե յերեսս չոյեց իրիկվա
զով հովիկը : Լուսնյակի շողերը կաթի պես թափվել ելին քաղա-
քի վրա, սենյակիս մեջ : Մեծ հաճույքով ելի դիտում բուսնի դեմ-
քը՝ արծաթյա սկավառակի պես : Ամպերի փոքրիկ կույտերը գա-
նազան կողմերից հետեւում ելին նրան, ձգտում ելին անել ի-
րենց սպիտակ ցանցի մեջ :

Ձգիտես ինչու, ինձ պատել եր մի ամուշ ուրախութիւն,
կարծես մի լավ, շատ լավ փոփոխութիւն ե կատարվում մեջս
ե հեռվից, փողոցի ամայութիւն մեջ աչքեր կային, վորոնք նա-
յում ելին ինձ պայծառ ու ժպտուն : Այդ աչքերը համառ ելին,
աղղեցիկ, բայց յես չեյի կարող վորոշել, թե ո՞ւմ աչքերն ելին...

Սպասում ելի Զինային, բայց նա չեր գալիս : Ամառվա գի-

չերն անցնում եր դանդաղ ու ծուլ : Իսկ հրաձգութիւն ձայները
նվազում ելին կամաց-կամաց :

II

Վայրենի, խառնիճաղանձ աղաղակ եր փրթել դուրսը : Դեպի
գետը ձգված ընդարձակ հրթաւայրը սնացել եր, բազմահազար
մարդիկ խլրտում ելին ղզեղների պես : Մարդկային ալիքը քաղա-
քից հոսում եր այնտեղ, ամենքը շտապում ելին, կարծես մի
հրամայական պահանջ, գերբնական ուժ հրում եր բոլորին այն-
տեղ :

Հեռվից յերևում եր Կուբան գետը, վոր դեղին ոճի պես վա-
լորապատույտ դարարվում եր դաշտավայրի վրա : Նրանից վերելը
բերդի պես հսկում եր Պրաչնակովի բլուրը : Գետեղրին անտառն
եր ձգվել կանաչախիտ :

Կայարանում այլևս կոխվ չկար : Հեռուներից, Կալկադ-
սկայա կայարանի ուղղութիւնը խուլ կերպով թնգում եր թրն-
դանոթը, թնդում եր թույլ, հալիվ լսելի, ու հեռուներում
մարում :

Առաւոտյան բարկ արեւի ճաճանչների տակ չարժվում եմ
դեպի հարթավայրը : Անցնում եմ ծայրաթաղի փողոտ փողոցով,
ուր մեղվի փեթակների պես իրարից հեռու նստել են միհարկանի
փոքրիկ տները եւ առանձնութիւն մեջ ամեն մեկն իրեն համար
միտք անում :

Ահա ամառվա չոգից խանձված հարթավայրը, ուր խոտերը
կծկել են, չորացել, տրորվել ձիու սմբակների տակ :

Ամբոխը հորձանքվում ե ծովի պես, աղմուկ, իրարանցում
ե բազմազան խոսակցութիւն :

— Հը՛մ, ինչ ե, ելի ուխտները բացել են եղ բորիկները : Ես
նրանց եսնց-եսնցը, կարծում են, վոր յերկա՞ր Կոնի իրենց
գոյութիւնը :

— Բաս ինչ, կապուկներն ելի քշեցին ե կքշեն :

— Կազակներն ինչ կարող են անել սրանց, չնից շատ են, թիվ-
համար չկա...

— Ինչ ուղում ե լինի, վաղը ելի յես կզան կազակները ե
սրանց քիթն ու պոունկը կջարդեն :

Յոսողները կասկածոտ աչքերով մի պահ նայեցին ինձ ե
լուեցին :

Առանց ուշադրութեան դարձնելու առաջ անցաւ:

— Ինչո՞ւ յեն հաւաքել մեզ արդէ՞, ո՞վ ե խոսում:

— Սառուկինն ե յեկել, կարմիրները գլխավորը, խոսելու յե:

— Ինչի՞ մասին պիտի խոսի, հացը կեփանանա՞, թե ելի կթանդի:

— Կեփանանա՞, հըմ, խոմ խելքդ քամուն չես տվել, ել նո՞ր եփանա հացը:

— Ե՛ր, ո՞ւր ե մեր ցարը, մինչև ցարը չլինի, բան դուրս չի գա ես սուր ու դմբոցիցը:

— Ախպեր, վոչ սրանց կարմրիցը, վոչ նրանց սպիտակիցը, բան չհասկացա:

— Քո ուղեղում ճանճեր են միայն բլղղում, կրո՞ղ ես բան հասկանալ: Ջահեղները միայն կարող են բան հասկանալ ես մեծ գործիցը:

— Մերը զնա՞ց, մեղ մնում ե փաստիւսեն վորչաի կարելի յե շուտ հաւաքել ես աշխարհից, մեր բանը պրծա՞վ... յեզրակացրեց սպիտակամորուք մի կուբանցի, գլուխը դարձրեց քանդակ:

Ձինվորական յերաժշտարումն աշխուժով նվագեց ինչվոր քայլերդ: Նոր կառուցված տախտակաչեն ամբիոնի վրա բարձրացավ միջհասակ, թիկնեղ մի մարդ, հասարակ դինվորի հագուստով, ուսերի մոտ պատուվածքներ: Դեմքը կարծր, կապարյա, պլպլուն աչքերը թափ հոնքերի տակ թաղված, վոտներին փոշեթաթարս, լայնդիրկ սապոգներ:

— Սառուկինն ե, հեղկոմ Սառուկինը...

Ալիքների տատանումի պես այս խոսքը թուով ե ամեն մեկի շրթունքներին արձագանքելով կորավ ամբոխի մեջ:

— Հը՛մ, Կուբանը սա քանդեց, մեր հացառատ, բարեշատ Կուբանը, — քրթմնջաց կշտիս ճխլված սպիտակամորուքը:

— Բա եղպես ջահել հեղկոմ ե դառն՞, ուրիշ խոսքով աստա՞ման:

— Ատամանից ել բարձր չին ունի, խակ կարմիրների մոտ ջահեղներն են գործի գլուխը:

— Տեսնենք, ինչ պիտի ասի հեղկոմը...

Բանվորական բաճկոնակով մի քանի մարդ ամբոխի միջից բարձրացան ամբիոնի վրա ե տեղ բռնեցին հեղկոմի շուրջը: Նրանց մեջն եր նաե կարմիր ժապավեն գլխին կապած Ձինան...

Նվագախումբը լռեց ե լռութիւնը սավառնեց բազմահազար մարդկանց վրա:

— Ընկերներ՛ր, — կանչեց Սառուկինը վորտի պես հնչող ձայնով, վորի ալիքները գլորվեցին հեռու, հեռու:

— Ընկերներ, Կուբանում խորհրդային իշխանութիւնը վորտանդի մեջ ե: Յարական դեներալներ Այեքսեյեը ե Գենիկինը ճրիակէր սպաների ե հողատեր կաղակների ողնութեամբ արշաւում են մի կողմից դեպի Յեկատերինովար, մյուս կողմից դեպի Արմավիր: Յարական դեներալներն ուղում են Արմավիրը վերջնել, վորպեսզի կտրեն կարմիրների նահանջի գիծը ե վոչնչացնեն մեր բազմահազար ընկերներին: Բայց այդ նրանց չի հաջողվի, մեր Կարմիր բանակը բանվորների ողնութեամբ կքշի նրանց, Զարդու փշուր կանի, ուռա՞...

Ամբողջ հարթավայրը թնդաց մի հզոր, հաղթական ճիչով:

— Ուռա՞...

Յերաժշտարումը կրկին նվագեց, վորից հետո խոսել սկսեց ծիրնաղույն չալմա ուսերին դցած մի կաղակ: Այնուհետե մեկը մյուսի հետեից խոսեցին մի քանի մարդ, վորոնք ուժեղ չեչուով ե անսպառ ցատումով հայհոյում եյին աշխարհի տերերին — կապիտալիստներին ե ամեն տեսակի շահագործողներին ե ջառագործում Կարմիր բանակի հերոսութիւնը: Վերջին խոսողը Ձինան եր, վոր վորեկվորված կոչ եր անում բանվորուհիներին դուրս գալ շահագործողների դեմ ե ոգնել կարմիրներին...

Ձինայի դուռնատ դեմքը բոցավառվել եր ե աչքերը նրա այրվում եյին կրակի պես:

Վորտընդոստ, ցնծազին ուռան ուռմբի պես նորից պայթեց բոլորի բերանում: Կշտիս կանգնած սպիտակամաղ կաղակը, վոր քիչ առաջ հայհոյում եր թունդ, նայում եր ճողթած աչքերով, դուռնատ դեմքին հիացքի ժպիտ:

— Ախպեր, սրանց դեմ աստանան անդամ չի կարող կանդնել, սրանք ուրիշ բան են:

— Բա յես չե՞յի ասո՞ւմ, սրանք ծովի ավադից ել շատ են, ինչ ուզեն՝ կանեն:

— Վայը յեկել ե կաղակներին տարել, յեթե սրանք հաղթեն:

— Թող հողատերերն ու փողատերերը վայ տան իրենց գլխին, քյասիրը սրանցից ողուտ ունի, քյասիրը մարդուն — կաղակ լինի, թե թուրք — մեկ ե, կաշառպանեն, — ասաց ցնցոտիներով ծածկ-

ված մի մարդ, վորի ուսի նիհար վտակորը դուրս եր ընկել և վոտ-
ները արյունոտովել եյին քարերին դիպչելուց:

— Կարչտպանեն և հլա բարձր թախթի վրեն ել կնստացնեն, —
ձայնակցեց մի ուրիշ մարդ՝ բանվորական կապույտ բլուզով,
հաղթանդամ ու չեկ:

— Ձի լինի՞, վոր քեզ թախթի վրա նստացնեն, աստամանի
տեղը, վոր եզպես ուսը դուրս գցած ման չգաս, — խեթեց մի
կարճրոյ, ցանցառ մազերով քաղաքացի:

— Ետ ել կլինի, հլա կամաց-կամաց, — պատասխանեց ցնցո-
տիներով պատած մարդը, սուր աչքերն ուղղելով հեզնոց քաղա-
քացուն:

Ինչպես վոր անձրեկից վարարած դետր պատվարը քանդելով
ամերեկից դուրս և խուժում վարարելու շրջապատը, այնպես ել մի-
տինդին համալքված բազմությունը շարժվեց տեղիցը և ցերեկ յե-
կած հոտի պես հոսեց դեպի քաղաքը:

111

Քաղաքացիներին համաքել են քաղաքի շուրջը խրամատներ
փորելու: Գետի յեզերքից մինչև Արմավիր—Արախլոյ յերկաթու-
գազիճը, մոտ յերեք վերստ տարածություն ունեցող հարթավայրի
վրա, յերեք շարք խրամատներ պետք և պատրաստվեն: Քաղաքա-
ցիները մըջյունների պես խլրտում են շորս կողմ, աշխատում են:

Փորում եմ սրածայր բահով արևից կարծրացած հողը, կաու-
քին նոր լծած խամ ձիու նման եմ, շատ անվարժ եմ բահը գործա-
ծելու մեջ: Ինձ մոտիկ աշխատում և մի հին, բազմաբաժնի չի-
նովնիկ, ծառի նիհար, չորացած ճյուղ, բոյն այնքան փոքր,
վոր հաղիվ և սովեր ձգում, մի մատ դեմք ունի, աղոտվի կտուցի
պես դուրս և ցցվել բերանը: Բահի յուրաքանչյուր հարվածի
տակ, թղաչափ մարմինը ճոճվում և ու ծոմովում:

— Ե՛խ, ե՛խ յեղբայրք իմ, սիրելիք, այս գործն ինձ կսպի՞,
վոր հանձնել են, — կչկչում եր կաշաղակի պես լալկան:

Բայց ո՞վ եր լսում նրան, ամեն մարդ իր ցավն եր չարակել,
անքում եր, «յեղբայրք»-ը ականջ չեյին դնում:

— Մեզ ի՞նչ, ախպեր, թե կովում են, քիթս ուրիշի գործին
խառնելու միտք չունեմ, ետպես քարչ տալ, անմեղ-անմեղ տան-
չել, չեմ հասկանում, — կոծում եր քաղաքի կենտրոնում ընդար-
ձակ փաճառատուն ունեցող մի առևտրական, վորի դեմքին այն-
քան ամպ ու մշուշ կար, վոր կարծես կյանքի արևն իսկի չեր
փայլել այնտեղ:

Յեվ այդպես բոլորը մրժուում եյին, արտնջում, բոլորն ել
առևտրականներ, նախկին աստիճանավորներ, անգործ քաղաքա-
ցիներ:

Փոքրիկ քաղաքը հավիթած և ստեղ եր մեր յետեր և հըր-
կիզվում արևի տակ: Մեր կշտից դեզնաբաշ վիզն յերկարած հան-
դարտորեն հոսում եր գետը: Յերկաթուղազճի ճանապարհով ձիա-
վորներ եյին անցնում, մերթ սրբնթաց, մերթ ծուլ-ծուլ, բարկ
արևի տակ հորանջելով:

Արևի ճառագայթները ցից ընկան դլխիս, դեմքիս դոյացավ
քրտնքի ծով, հաղիվ եյի կես արշին փորել և հողը կուտել փոսի
շուրջը, յերբ ձեռներս հոգնեցին և ափիս մեջ դոյացան կապտա-
փուն զծեր: Բահը նետեցի և կամացուկ, առանց ուրիշների ուշա-
դրությունը գրավելու, դուրս յեկա խրամատ փորողների շար-
քից և ուղղվեցի դեպի տուն:

Վոչ վոք չնկտեց իմ դատալքությունը և չհետապնդեց ինձ:

Ձինային բան չասի այդ մասին, վարենում եյի, վոր նա ծի-
ծաղեր թուլամորթությանս ու փոքրոգությանս վրա, թեև նրան
չատ սակավ եր պատահում, վորովհետև խիստ զբաղված եր կու-
սակցական գործերով:

Յերկու որ հետո, փողոցում կանգնեցրին ինձ ու պահանջե-
ցին հասարակական աշխատանքից աղաովելու թուլթ, և վորով-
հետև յես այդպիսին չունեյի, ինձ առաջնորդեցին գինյորական
կոմիտարիատ:

Կարճահասակ, ծոմոված դեմքով, աջ ուսն ձախից բարձր,
հասարակ չթից, մաշված բաճկոնակը հագին կոմիտարի նստել եր
սեղանի վրա: Յերբ մոտեցա՝ աչքերը խեթեց վրաս:

— Հը՛, դո՛ւք եք այն պարոնը (վերջին բառը հեղանջով
չեչտեց), վոր չի ուզում խրամատ փորել, հա՞:

Առանց պատասխան առնելու, մի վայրկյան չափեց ինձ վոտ-
քից դուխը և շարունակեց:

— Իսկ ինչո՞ւ չեք ուզում պրոփտարիատի համար հասարա-
կական աշխատանք տանել:

— Խրամատներ փորել չեմ կարող, այդ իմ բանը չե, — ա-
ռարկեցի հանդարտ:

— Ձեր բանը վո՞րն և, դատալքություն, թե հակահեղափո-
խություն:

— Վոչ մեկը, վոչ մյուսը:

Ջղախնացաւ հանգիստ խոսելու համար, աչքերը փայլեցնէին :

— Արդեօք կարդացե՞լ եք մեր հրամանը, թե դասալիքները հետ ինչպէս պիտի վարվել :

Լուս մնացի, վորովհետեւ չէյի կարդացել, սակայն դըռն եյի, վոր պաշտարի այդ որհասական որերին շատ ծանր պիտի լինէր պատիժը :

— Տարեք դրան, տարեք ներսը, հետո կկարդադրենք, — հրամայեց կոմիտարը սենյակում կանգնած սվինավոր դինավորին :

— Թող պրոլետարիատի մղած ծանր կովի թիկունքն աղատ լինի դրա նման դասալիքներից...

Կոմիտարի դեմքը կարծրացաւ, դառաւ յերկաթի պէս ամուր :

Ջարմանքից ու ահից ապուշ կտրած՝ դպցի, վոր դնում ես. դուան մոտ ուղեցի կանգ առնել մի բան ստելու, բայց կոմիտարի դեմքը չըջված եր ուրիշ կողմը, ուրիշի հետ եր խոսում և հողմից քշվող տերևի պէս շարժվելով ինձ դրացի սանդուխի քարե աստիճանների վրա :

— Ո՞ւր եմք դնում, — հարցրի ինձ հեռուող կարմիր բանակայինին, ջահել, խարայաչ մի տղա, աչքերի մեջ ժպիտն անպտկաս :

— Կոմիտարի կարդադրած տեղը, ներքե, — պատասխանեց դինավորը ժպտալով և ցույց տալով ներքնահարկը :

— Ներեցեք, յես ուղղում եմ վերադառնալ կոմիտարի մոտ բացատրություն տալու :

— Այդ պետք է առաջ անեյիք :

— Ուշադրությունս վրաս չեր, չկարողացա ժամանակին բացատրվել :

— Այժմ չի կարելի, կոմիտարը կնեղանա, — տուարկեց դինավորը շարունակ ժպտալով :

Չնայած յերրորդ հարկիցն եյինք իջնում, բայց ճանապարհն ինձ թվաց շատ կարճ, վորովհետեւ նախապղում եյի, վոր մի քանի բողբոջից պիտի փակվեմ մի մութ տեղ, ուր ինձ սպասում եր անորոշություն :

Սակայն վորպիսի անսովորական յեղալ ինձ համար, յերբ աստիճանների վրա հանդիպեցի Զինային, վոր դեղին պորաֆելը թևի տակ՝ բարձրանում եր :

Տեսնելով ինձ այնտեղ, սվինավոր կարմիր բանակայինի հետ, կանգ առաւ դարձացած :

— Հրամայված ե, պիտի կատարեմ...

— Եղ ի՞նչ խաբար ե, ինչո՞ւ եք ընկել այնտեղ :

Յերկու խոսքով պատմեցի յեղելությունը. նրա դեմքին պատկերվեց մի թեթեւ ժպիտ և դառնալով դեպի կարմիր բանակայինը, ինդրեց թույլ տալ ինձ իրեն հետ բարձրանալ կոմիտարի մոտ :

Բայց կարմիր բանակայինը համառեց.

Յեւ ինձ կարդադրեց առաջ անցնել ժպտացող աչքերը հառելով վրաս : Ու մինչև այժմ ել ինձ անբացատրելի մնաց, թե ինչպէս այդ դինավորի ժպտուն, միամիտ աչքերի մեջ նստել եր մի անդիշող, համառ կամք :

Զինան արագ քայլերով բարձրացաւ վերև : Իսկ մենք իջանք ներքնահարկ, կիսամութ միջանցքով անցանք և կանգնեցինք մի փակ դռան առաջ : Այդ բողբոջին մի ուրիշ կարմիր բանակային ինձ հրավիրեց վերև : Ուղեկցող դինավոր մնաց, իսկ յես կրկին նույն սանդուխներով բարձրացա, վրաներիս մեջ դալալով աչխութու թյուն և թեթեւություն :

Կմիտարն այս անգամ նստել եր իր մաշված նստարանի վրա և ժպտում եր, ժպտում եր այնպիսի անմեղ ժպտով, ինչպէս մի փոքրիկ յերեխա :

— Նո՛ւս, յերիտասարդ ընկեր, հիմա ինչ եք մտածում, կդնո՞ք խրամատներ փորելու թե չե :

— Կդնամ, մինչև աշխարհի ծայրը կդնամ, յեթե այդ անհրաժեշտ ե, — պատասխանեցի յես նայելով զրասեղանի մոտ կանգնած Զինային, վոր նույնպէս ժպտում եր :

— Ձե, ախպեր, այժմ ել դուք մեղ պետք չեք. խրամատ փորելու համար մարդիկ կճարենք, այնքա՞ն սպեկուլյանտներ և ճրիակերենք կան, հերթը ձեզ չի հասնի... առաց կոմիտարը և կարդադրեց հեռանալ :

Զինային ընծայելով չորհակալության մի ժպիտ, դուրս յեկա դինավորական կոմիտարիատից :

IV

Մի քանի որ չկարողացա տեսնել հարեանուհիս, վոր չորհրդահալություն հայտնեմ նրան, չեր դալիս տուն, յերևի շատ եր ըզբաղված դարձերով :

Թնդանոթի թնդյունները դարձյալ մտտեցան քաղաքին, հրացանի ձայնները նույնիսկ պարզ լսվում եյին : Յերեկոյան կոխին

արդեն կայարանումն երևա քաղաքի վրա շփոխային կրակ երթախմբում:

Վաղուց եր մթնել, քաղաքացիները քաշվել էյին տները և սրտատրոփ սպասում իրերի ընթացքին: Կանգնել էյի սենյակս ուսմանը ու պատշգամբը և հետևում այն կատաղի պայքարին, վոր տեղի յե ունենում կայարանի շուրջը:

Փողոցի դուռը կամացուկ բացվեց և Զինան արագորեն բարձրացավ վերև. չփոթված եր, դեմքին հողնածուծություն կար և մտահոգություն: Սիրավիր բարեկեց և կանգնեց կշտիս:

— Գիտե՞ք ինչ. ընկեր Արամ, — ասաց հազիվ լսելի ձայնով, — սպիտակները հանկարծական գրոհով դրավեցին կայարանը, մեքոնք նահանջեցին Հանքային ջրերի ուղղությամբ, առաջնորդան թշնամին կմտնի քաղաքը:

— Իսկ դու՞ք, ձեզ վտանգ չի՞ սպառնում:

— Սպառնում ե, բայց ինչ արած, յես չկարողացա ժամանակին հեռանալ մերոնց հետ, կղմինդը պատրաստող գործարանում խորհրդակցություն ունեցինք, ուշ լուր տվին...

— Բա ի՞նչ եք անելու:

— Մնում ե մի ապահով վայր դնել թաղնիկիս կամ դիշերով հեռանալ մոտակա Պրաչնակոպ դյուղը, այնտեղ ինձ վոչ վոք չի ճանաչում:

— Մնում ե մի ապահով վայր դնել թաղնիկիս կամ դիշերակա բավական ընդարձակ ե, յերկուքիս համար ել տեղ կա, — առաջարկեցի նոր միտք հղացող մարդու մտահոգությամբ:

— Սիրով կընդունեյի ձեր առաջարկը, բայց վորպես հարեւան, ծանոթ, կարող եմ մտնել և ձերբակալել մեզ և դուք ել ինձ հետ գոհ կգնաք...

Մի պահ տիրեց ճնշող լուծություն և ամեն մեկս ընկանք խոր մտքերի մեջ, ապա Զինան նոր ուժ ու յեռանդ ձեռք բերած մարդու աշխուժությամբ դնաց դեպի իր սենյակը:

— Ամենից խափն ե գնալ Պրաչնակոպ, վոր այնքան ել հեռու չէ: Քաղաքում պահվելու հնարավորություն չկա:

— Այսպես ո՞ւր գիշերո՞վ...

— Ինչ կա վոր, փախչելու համար գիշերն ավելի հարմար ե քան ցերեկը, դեռ թշնամին քաղաքը չի մտել, ո՞վ ձեռք պիտի տա ինձ վոր...

Նրա հետևից յես ել մտա սենյակը: Վառեց մոմը և սկսեց շտապով հավաքել իրերը:

— Գիտե՞ք ինչ, յես ել եմ ուղում ձեզ հետ գալ... ասացի յես աչքերումս զգալով անորինակ ուժ:

— Ինչ եք ասում, ձեզ խոմ վտանգ չի՞ սպառնում, վոր անհանգստանում եք, դուք հանդիսա մնացե՞ք ձեր տեղը:

— Գիտեմ, վոր ինձ վտանգ չի սպառնում, բայց անպայման պիտի դամ ձեզ հետ, ձեզ պահպանելու համար:

Զինայի կապտավուն աչքերը փայլեցին ուրախությանից, մի պահ դործը թողած նայեց ինձ ժպտալով. արդյոք կասկածո՞ւմ եր, բայց յես նորից պնդեցի առաջարկս և դնացի սենյակս իրերս վերցնելու:

Մի քանի րոպե շունցած, մենք դուրս յեկանք փողոց, ամեն մեկիս ձեռքին մի մի կապոց: Յես առանձին իր շունեյի հագուստից բացի, անկողինը տանտիրոջն եր պատկանում, նույնն եր նաև Զինայի դրուժյունը: Նա հագել եր ուրիշ հագուստ, գլխին կապակուհու շարժը գցել:

Կտակած առաջ չբերելու համար, վոչ վոքի չհայտնեցինք մեր հեռանալու մասին:

Անցանք մութ, ամայի փողոցներով, վորտեղ վոչ մի ստվեր չեր շարժվում: Կոխն ընդհատվել եր, կայարանից լսվում էյին միայն հրացանի հաս ու կոտր ձայներ, վորոնք մահատարածու արձագանքում էյին լուծյան մեջ:

Քայլերն արագորեն ուղղեցինք քաղաքի ծայրամասը և դուրս յեկանք դեպի գետը ձգվող հարթավայրը:

Յերկինքը պարզ եր, նրա կապույտ լանջը լճել եր և կամար կապել մեր գլխին. աստղերը ցրցոլում էյին շաղ տված աղամանդների պես, շողում էյին այնպես պայծառ ու միաժիտ, վոր կարծես չեյին նկատում իրենց աչքերի տակ, մեր թիկունքում տեղի ունեցող արյունոտ փողբերությունը:

Գնում էյին կողմ-կողմի: Զինան այնպես եր քայլում, ինչպես ուղիմառնալով դնացող գինվորը: Թեև ինձ անձանոթ եր այդ հանապազոտ և այն դյուղը, վոր գնում էյինք, բայց հանդիսա էյի, կարծես այդ աղջիկը պահապան հրեշտակի պես հսկում եր ինձ:

Զինան լավ եր ճանաչում այդ վայրերը, վորովհետև մի քանի անգամ գործով դնացել-յեկել եր:

Մտնում ենք անտառը, վոր ուրվականի պես բանում և իր

մութ յերախը: Անշարժված, ինչ վոր բանի առաջ պահող ծառերի
արանքից ենք անցնում, ծառուն չկա անտառում, խորհրդավոր,
ահալի լուսթյունն է գերիշխում այնտեղ, վոր յերբեմն-յերբեմն
խղվում է, յերբ մեր վտանների տակ պատահաբար ճիւղավում է
մի չորացած վտատ, կամ ծառերի ճյուղերից սրկվելով ներքև
բնկնում մի ծղոտ: Ինչ վոր միջատ և սվավում խոտերի արանքով
կամ ծղորիցն է ծառի խոռոչից ծղրտում անխղճ:

Ձենք խոտում, յերևի վախենում ենք մեր ձայնից: Ամբողջ
մեր ուշադրությունը գրավել և ծառուղին, վոր մութ ստվերի պես
սողոսկում է ծառերի արանքում:

Ծառերն ահա ցանցառվում են, մայրառներն են այժմ մեր առաջը
պահում: Լսում ենք մի խուլ խշշոց, ալիքների շափ-շափ, յերես-
ներես խոնավությունն զգում, ջրի դով շունչն է, վոր բարձրա-
նում, գովացնում է ուր:

Գետափին մեր առաջ ցցվեց սվինավոր պահակը:

— Հե՛յ, ուղքեր եք...

— Մերոնցից... լավեց Զինայի պատասխանը:

Պահակը թույլ տվեց մոտենալ, ապա հարցրեց, թե ո՞ւր ենք
դնում և խնդրեց ծխախոտ:

Զինան տվեց անհրաժեշտ բացատրությունները, իսկ յես
ծխախոտ և մենք անարդել առաջ անցանք. հաղիվ ելինք կամուր-
ջին հասել, յերբ պահակը կանչեց:

— Թշնամին գրավե՞լ և քաղաքը, թե վոր:

Բացասական պատասխան տվինք:

— Ահա մի կարմիր մարտիկ, վոր դեռ համառում է պահել
իր գիրքերը— ասաց Զինան խանդավառությամբ լցված, — աղ-
վախեն են աղաչում մեր հաղթանակը...

Կամուրջը նեղ եր, յերկայն ու ճոճուն: Ներքեից հոտում ելին
Կուրանի փրփրալից ալիքները, հրելով-հրմշտելով, մեկ-մեկու
յետեից վաղ տալով, խտվառով, խշխշալով: Կարծես ողի մեջ
ենք կախված և ինչվոր սարսուղի բան մեզ հրում-քաշում է ներքև,
ալիքների մեջ...

Վերցրի Զինայի թեվը, նա կոթնեց ինձ և այդ աղմուկի ու
ահալի ճոճանքի մեջ, զղուշությամբ առաջ անցանք:

Կամուրջն անցնելով Զինան մի պահ կանգ առավ:

— Իբրեւ չիմացանք պահակից, թե դյուղը ո՞ւմ ձեռքին է,
փրփուկներով սպիտակները կարող են խճուղու ճանապարհով դրա-

վել դյուղը... — ասաց նա և մենք ընկանք յերկմտանքի մեջ: Վո-
րոշեցինք կրկին անցնել կամուրջը պահակից մանրամասն տեղե-
կություններ հավաքելու դյուղի կացության մասին, բայց դյուղը
անտող ճանապարհի փոշու մեջ նշմարելիք մի ստվեր, վոր դա-
լիս եր դեպի մեզ: Սպասեցինք նրան: Դա մի բարձրահասակ, հաղ-
թանդամ կաղակ եր, վոր բարեկեցիկ անցավ մեր կշտիցը:

Հարցրինք նրան, թե ո՞ւմ ձեռքին է դյուղը:

— Գյուղում վոչ սպիտակ կա, վոչ կարմիր, աստվածը յեր-
կուսի քոքն ել թող կտրի... քրթմնշաց կաղակը և առաջ անցավ,
դնում եր անտառում կորած իր յեղը փնտռելու:

— Կաղակները մեծ մասով սպիտակների կողմն են կամ վա-
ռից չեփռություն են պահպանում, նրանք ընդհանրապես սեփա-
կանատերեր են կուլակ, դրա համար ել մեզ չեն համակրում...

Խորհրդածեց Զինան, յերբ մենք միամտված շարունակեցինք
ճանապարհը, վոր այժմ դառնվալը եր, հետզհետե ավելի լայնա-
նում և փոշոտվում:

Դիմացը բարձրանում եր մի պատկառելի բլրակ, վորը բերդի
պես հսկում եր հարթավայրի վրա:

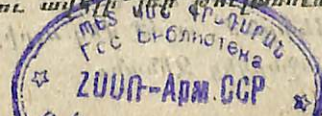
Բարձրանալով բլրակը, մի պահ կանդ առանք նրա գաղաթին
և դետեցինք շրջակայքը: Ներքեվը գետն եր սպիտակ վորդի պես
սողոսկում: Հեռվից ածուխի կույտի պես յերեվում եր քաղաքը,
վոր բաղմել եր խավարի մեջ, միայն մի ջանի աղոտ լույսեր ելին
յերեվում, իսկ հրացանի ճայթոցներ հաճախակի լսվում քաղա-
քի այս ու այն կողմից:

Այնուհետև մենք թողինք խճուղին և անցանք արտերի արան-
քով: Այդպես ավելի յեր կարճվում ճանապարհը:

Կես գիշերից անց եր արդեն, յերբ հասանք դյուղը: Խավարի
աւ քղանցքի տակ, փոշեթաթախ ու լայնարձակ փողոցով անցանք,
յերկու կողմից մութ ստվերների պես նստել ելին տները մութ
աչքերով, դռները փակ: Վոչ ճրագ կար, վոչ շշուկ ու շարժում:
Լուսամուտներից լույսի նշույլ անդամ չեր ճառագայթում:

Թվում եր, թե դյուղը ամայի յեր, բնակիչները հեռացել ելին
ուրիշ տեղ:

Վտանքա հողնությունից մղկտում ելին, Զինան ավելի յեր
հողնել, թեև չեր տրտնջում, բայց յես զգում ելի, վորովհետև
նրա մարմինն ավելի ու ավելի մեր փնտրում ու հենվում ինձ:

Այդ որհուռն հիշեցի սենյակս, անկողինս, վորոնք աշխարհ անձ-
կալի ու կարտաւի բաներ թվային:

Սաղարի մեջ թի բան շարժվեց, մի սաղարի հեղալով ու փնջա-
լով յեկավ դեպքով ինձ:

— Ե՛յ, մարդ ես, չուն ես, ինչ ցեղից ես, ձայն հա՛ն...

Խոխոսաց նա ալկոհոլի տաք գործընդ ջանքով մեզ վրա: Այսպէս
ճոճվելով ու մարմինը ծոմոնելով առաջ անցավ:

— Հորեղբայր բարե ձեզ,— կանչեցի յես կորելով նրա ճամ-
բան:

— Ե՛ր, դու սատանի ունի, ուղում ես ճամբես բռնել հա՛ն,
յես քո...

— Ձե, հորեղբայր, մենք ուզում ենք իմանալ, թե արդե՞րք
դուրսում դիշերելու տեղ կճարվի՞ր:

— Դիշերելու տե՞ղ, արադի փող ունե՞ք...

— Ունենք, հորեղբայր, ունենք, միայն դիշերելու տեղ ճարիր:

— Լա՛վ, գնանք,— առաջ նա փնջալով և առաջ ընկավ:

Մի քանի քայլից հետո կանգնեց.

— Ինձ անվանում են դյադյա Յեփրեմ, խե՛, խե՛, յես նը-
բանց... բայց սատանան ատանի, նախ մի մի թառ արադ անուշ
չանե՞նք:

Ու Դյադյա Յեփրեմի առանց խոճարու մեզ, քայլերն ուղղեց
դեպի դինետուն: Ճարն ինչ, մենք ել պիտի հեղափոխենք նրան:

Աստղերը մարմնում ելին յերկնականարին, լույսի փոքրիկ շեր-
տեր ցանցներով իրենց շուրջը, նազանքով ժպտում: Մի քանի
բարդիներ հաղթահատակ՝ ստվերներն մեզ և անշարժ ուրվականի
պես ցցվեցին մեր կշտին:

Մեր բախտիցը գինետունը վաղ եր: Յեթե բաց լինեք դյադյա
Յեփրեմը արադ կատանար, իսկ մենք կիմանայինք, թե դյուզում
վորտեղ առհասարակ կարելի չե իջկանան:

— Թաո՛ւ,— մուտաց դյադյան և գալազանով ուժգին հար-
վածներ տեղաց դինետան դռանը,— չանկողելքը քնել են, իշի
մոռիքները...

Ու նրա բերանիցը մի բամբ, դղրդալից ձայն սլաթեց համա-
տարած լուռթյան մեջ:

Մի պահ կանգնեցինք չփոթված:

— Դյադյա Յեփրե՛մ, այժմ մեզ ուրիշ տեղ տար, արադը վա-
ղը կիմեա,— առաջարկեց Զինան:

— Թաո՛ւ,— կրկին մուտաց դյադյան և մենք շարժվեցինք
նորից:

Գնում ենք, դնում, փողոցին վերջ չկա, ու շարունակ նախ
փոքրիկ տներն են պողել մեր աջ ու ահալը. կարծես սահման չունի
դյուզը, այնքան յերկարում և մեր ուղին: Յերբեմն, յերբեմն կանգ
ենք առնում պարտաճառ ու արտնջում դյադյային, թե յե՞րբ պիտի
հասնենք տեղը:

— Հիմի, ես սհաթիս, քիչ ել գնանք, սատանի ճուռ,— մըռ-
մըռում և նա ու առաջ շարժվում, փոշու մեջ դմբապանելով սա-
ղարները:

Ու դնում ենք, հա՛ գնում...

Աքաղաղներն սկսեցին սուր ճիշերով մեկ մյուսի հետևից կան-
չել: Յերկնքի վրա լույսի բարակ շերտեր: Հեռու, արևելքում հո-
րիզոնի վրա նկատվեց ճերմակ մշուշ ճիւղանալու յերկնքում:

— Երևում է հասանք, հա՛ն, արադի փողը պատրաստ պահեք...

Սակայն նրա «չուտով»-ը խիստ յերկար տևեց և մենք հան-
դիպելով լայն տախտակամած ունեցող մի փակ խանութի, վարդ-
ճեղինք հանգստանալ այդտեղ, լուսացնել ամառվա տաք գիշերը,
փորպեղի ստալտոր կարողանանք տեղ ճարել: Տախտակամածի
վրա ապաստանել եր մի շուն իր ճագրակներով, վորոնք ծվարել
էին նրա շուրջ բոլորը:

Դյադյան իր հաղթ թիկունքով բաց արավ մոտակա մի դուռ և
մեզ հրավիրեց ներս: Սաղարի մեջ խաբխարելով առաջ անցանք և
մտանք մի փոքրիկ մութ սենյակ: Դյադյա Յեփրեմը մոմ վառեց,
վորի վառի ցուրների տակ դտանք անկողինով ծածկված թախտ,
մի փոքրիկ, քառակուսի սեղան և ուրիշ իրեր:

— Դե՛հ, արադի փողը տվեք, յես դնում եմ:

Մեր առջև գծադրվեց Յեփրեմի անճոռնի մարմինը, ճաքճա-
քած, դեղնավուն դեմքը, կարմրավուն, թավ մորուքը, վոր ավելի
պես կախ եր ընկել ծնոտից, աչքերը փոքրիկ, սպաղուն, հազին
կապույտ գոյարմոր շապիկ, սաղարները լայնդիրի ու փոշեթաթախ:

Հինգ ուրլի տվինք, վոր սոված մարդու պես հափշտակեց և
անհայտացավ մութի մեջ:

Ամենից առաջ փորձեցինք իմանալ, թե բացի մեզանից ովքե՞ր
կան տանը, մոմը ձեռներիս ման յեկանք բնակարանում, վորը
բաղկացած եր մի փոքրիկ սենյակից, միջանցիկ և խոհանոցից,
վորտեղ վոչ վոք չկար: Հոգնածությունն ստիպեց մեզ առանց յեր-

կար-բարակ մտածելու, փակել սենյակի դուռը և պատկել քնելու։
— Անիծածը լավ չարչարեց մեղ, մինչև վոր բերեց ես անտեր բունը, — առաց Զինան հարգարելով անկողինը։

— Իսկ մենք վորպես մոլորված թռչուն, ապաստանում ենք այս անտեր բունը, — պատասխանեցի յես։

Արևը քանի՞ թիղ եր բարձրացել, չգիտեմ, յերբ ականջիս ճայթեց կանաչի մի սուր ձայն, դարձիկների, դուռն ու մզնորեն բաղխում էին։ Զինան տակալին քնած եր, նրա դուռնատ դեմքն արտահայտում եր խաղաղություն ու անդորր։ Իսկույն հաղնվեցի և բացի դուռը և ո՛ր, զարմանք ու սոսկում, դռան մոտ կանգնած եր մի կին, վոր կատաղած աչքերով նայում եր ինձ, իսկ նրա հետ մի քանի կաղակներ թրերով ու փայտերով զինված։

— Հըմ, անիծածներ, եղպես դիչերով, դադաարողի յեկել մտել եք տունս, ավաղակներ՝, — դուռում եր կինը զայրացած։

— Ինչ ավաղակ, քույրիկ ջան, մենք ավաղակներ չենք, — ասացի հանդարտ։

— Բաս ինչպես եք մտել տունս, ո՞վ բերեց։

— Դյաղյա Յեմկրեմը, մենք նրան հինգ ուրբի վճարեցինք։

— Ա՛խ, եղ անիծած քավթաուր, հարբել ե և տունս ուրիշի հանձնել։

Կաղակները հանդարտվեցին, դեմքերից չբացավ հուզմունքն ու բարկությունը։

— Ել ինչո՞ւ մարդկանց դուր տեղ անհանդուստացիր, հիմի վրեժեցի՞ր, վոր ավաղակություն չկա։

— Բա դող-ավաղակը կարկի-կընի՞ մինչև կեսոր։

— Բաս սրանք ավաղակի տեսք ունեն։

Այսպես խոսելով կաղակները ցրվեցին ամեն մեկն իր գործին։ Մնաց միայն տանտիրուհին, քառասունամյա, կարմիր դեմքով, հասակի կին, գլխին սպիտակ շոր փաթաթած։

Աղմուկից դարձել եր Զինան և զարմացած մեղ եր նայում։

— Ո՞վ ե եղ կինը, — հարցրեց տանտիրուհին։

— Կինս ե, — պատասխանեցի տունց յերկար-բարակ մտածելու։

Կաղակուհին մի համառ հայացք դրեց Զինային, մի քանի րոպե լռեց և ասաց։

— Ա՛խ, իմ սև բախուր, ամուսնուս սպիտակներն սպանեցին,

իսկ նրա յեղբայրը, են հարբեցող ստուսնան, վոր ձեղ ախտեղ բերեց, տունս քանդում ե, չի թողնում, վոր աղատ չունչ առնեմ։ Գիշերը գնացել եյի մորս տուն, մերս հիվանդ եր, իսկ եղ անիծածը տունս բացել ներս ե մտել... Ե՛, բախտ չունեմ, աղքատն միշտ անտեր ե լինում։

— Ինչի՞ սպիտակները սպանեցին քո մարդուն, — հարցրեց Զինան, վոր արդեն հաղնվել, վեր եր կացել։

— Յես ինչ գիտեմ, չար մարդիկ մատնեցին, թե կարմիր ե, կարմիրների լրտեսը, մեկ ել եղ անիծած հարբեցողը վոր ես տան համար մեղ հետ թշնամություն ունի, շարունակ մեր շուրջը թրե ե դալիս, վոր տրորի մեղ։

Կաղակուհու աչքերում արատսունքի կաթիլներ պսպրացին, դեմքը տխրության մշուշով ծածկվեց։

— Յերեխաներ ունե՞ք։

— Չորսն ունեմ, չնից շատ, մեծն ութ տարեկան հազիվ լինի։ Դեհ, յեկ ու ետպիսի ծանր ժամանակ պահիր դրանց...

Մենք միտիթարեցինք տիկոնը, առանձնապես զգալի յեր Զինայի քնքշալից վերաբերմունքը, կարծես հարապատ քույր լինեք, այնպես մտերմացավ հետը։

Կաղակուհուց խնայանք, վոր սպիտակները չեն յեկել տակալին, իսկ կարմիրներն արդեն լքել են գյուղը։ Նա պատմեց, թե ինչպես կաղակները՝ ոգովելով քաղաքացիական կռիվներից, իրենց հին հաշիվները մաքրում են իրար հետ, միմյանց արյուն խմում։ Մանավանդ յեկվոր ուսաների հետ չափադանց վատ են վարվում, համարելով նրանց բոլչեկներին կողմնակից։

V

Հաջորդ օրը, վաղ առավոտից թնդանոթներն սկսեցին վորոտալ։ Պարզ եր, վոր կարմիրները հարձակման եյին գլմել և մոտեցել քաղաքին։

Զինայի դեմքին ուրախություն եր փայլում, չափով վեր կացավ, հաղնվեց և դուրս յեկավ փողոց։ Տանտիրուհին դեռ չեր վերադարձել մորանց անիցը։ Յերբ դուրս յիլա, Զինան բողոցի դռանը, կաղակներից տեղեկություն եր հավաքում քաղաքի դրության մասին։

Կաղակները պատմում էյին, թե կարմիրները կրկին գրավել են քաղաքը։ Մի քանիսը նրանցից տխրությամբ, եյին պատմում, մի քանիսը համակրական ժեստերով, բոլորն ել գնալով էյին իրենց չեյին համարձակվում կարծիքներ հայտնել պայքարող կողմերի մասին։

Տանտիրուհին յեկամ և մենք վերադարձանք սենյակը թեյեւու։
Նա մեզ համար թարմ հաց ու ձուկ բերավ, ավելի կենսութաւ եր
դարձել, վողեորութեամբ պատմում եր իր լսածները կարմիրներէ
վերադարձի մասին և Ձինայի հետ բաժանում իր բերկրանքը։

— Շանվորդի կաղակները մարդուս մորթեցին, նրանց քոքը
կտրվի թող... ասում եր նա սպասարկելով մեզ։

Ճաշից հետո գլուղում վրլոց ընկավ։ Գլուղացիք շատուս
եյին դեպի խճուղին։

Ձինայի հետ դնացինք այդ ուղղութեամբ։ Խճուղու վրա փոշու
ամպ եր կանգնած։ Կարմիր բանակի մասերն եյին անցնում։

Դա մի խայտաճամուկ, խառնիճաղանձ ամբոխ եր, տարբեր
տեսակ հաղուսաներով և զենքերով։ Քայլվածքն անդամ ցույց եր
տալիս, վոր այդ խառնամիշտ ամբոխը դեռ շատ հեռու յե կանո-
նավոր դրք դառնալուց։ Սմէն մարդ, վոր ցատում ուներ սրտումը,
կարողանում եր, թե չէ՝ զենք վերցնել, միևնույն ե, խառնվել այդ
ամբոխին՝ շարժվում եր առաջ։

Սհա մի մորուքաւոր ծերուկ բահն ուսին, պատառտուուն հա-
գաւտով, վտանքի մատները կոշիկներից դուրս ընկած, դնում եր։

— Հող չունեմ, սուն ու տեղս քանգլեց, դնամ ունեցողներէ
հախիցը դամ....

— Մինչև վոր բահիլը բութ ծայրը շարժես, կաղակի թուրը
դուրսդ յերկու կես կանի, քովթառ,—խեթեց ծերուկին բխերը
նոր-նոր ծլած վտաբորիկ, գլխարաց, փոշեթաթախ մի տղա, վոր
փոշ թե քայլում եր, այլ դար ու փոս ընկած քարայծի պէս տրճիկ
տնում։

Տրաւա, լա, լա'...

Յերդում եր ու ծախ տալիս։

— Հը՛մ, անձեղի ձուռ, քեֆդ յեկե՛լ ե, յեղունդներո՛վդ ես
ուզում կոխի դնալ թրերի դեմ։

— Հա՛, հա՛, հա՛, բաս չե, ես յեղունդներովս դեմս յերնողի
քիթ-պոռուկը ջարդեմ պիտի, յես իմ աստված։

— Եիս ուս, միամիտ, խելառ սուտաւ։ Չաղկաւ պիտի, խե՛,
խե՛, հը՛մ կաղակի թրի համը չես առել....

Ձինվորի չորով մի մարդ քայլում եր համաշափ և շուրջը նա-
յեղով քրթմնջում։

— Ես խայխից խելքս բան չի կտրում, սա գործալաշտ չե, այլ
յեղալաշտ, ամեն մեկը քայլում ե իր քեֆին, խելքս բան չի կտ-
րում, ախպեր։

— Հենց ես անկանոն խայխից ել բան դուրս կգա։ Հույսդ մի
կարի, ընկեր,—պատասխանեց բանվորական բաճկոնով, հին հրա-
ցան սեթին մարդը,—սա գաղաղամ ամբոխ ե, կոխել ու մեռնել դե-
տե, խեկ ով չի վախենում մահից, կհաղթի։

— Տեսնենք, դեռ թուփի գլուղի չեն պատահել, մի թուփը թըն-
դա, պալլիմոտը տկտկա, այրոպլանն ել վերեկից տղղա, են վախ-
տը կտեսնենք....

— Կոխի դաշտում կարգովի, ընկեր, յե՞ս եմ ճիշտ, թե դու,
յեղրափակեց բանվորական բաճկոնով մարդը։

— Տո՛, Այլոշա, շանվորդի, ինչ ես կրնկալիս անելով առաջ
դնում, աչքերիդ առաջ չե՞ս նայում, ինչ ե։

— Աչքերիս առաջ նայելու վա՛խտն ե, այ մարդ, չուտով կա-
ղակներէ հետ զնգսակովի կկոչենք։

— Ափսո՛ս, վոր մեծերը չեն դալիս կոխի, որինակ, յես ուզում
եմ մեր կալվածաիրոջ հախիցը դալ, բայց շունը փախել ե ծածկ-
վել ե ո՞վ դիտի վոր սառանի ծակ։

— Վատն ել ես ե, վոր բուրժույները չեն դալիս կոխի, մեդ
պէս քյաթիք-քյուսուրին են խաբում-խաբխրում և ուղարկում մեր
դեմ, վորոնց հետ հաշիվ չունենք մաքրելու։

Մի դինվոր ձին արագ քշելով առաջ անցավ, նրա յերկաթյա
դեմքը սկայել եր, դինվորական չորը մի քանի թիղ պատառտովել,
ձին հեռում եր՝ ուռնգերից փրփուր ցայտելով։

— Եդ ո՞վ ե, եդ հայվանը, վոր ձիու վրա առոգ-ժառոգ բադ-
մած առաջ ե խցկում, չլինի՞ գլուղի անորժակ ունի։

— Եդ մեր վաշտերի պետն ե, նաչալնիկը։ Համա լավ դընդ-
սող ե, հա՛, հարցուր կաղակ մեկից փրթնի վրեն, քամակը ցույց
չի տա։

— Նաչալնիկ, խե՛, խե՛, խե՛... եդ անբեղ, անմորուս,
պատուտած չորերով դյաղեն նաչալնի՞կ, խո՛մ խելքդ քամուն չե՞ս
տվել։

— Բա ի՞նչ, ուզում եյիլ, վոր բեղ ու մորուք, աֆիցերի փոս-
կի պաղան ունենար, շխշխկան թուր ե խոժու ու դաժան դեմք,
վոր նաչալնիկ լինե՞ր։

— Ձե, ախպեր, եդ տնիծածներից վաղուց ենք ձեռք վերցրել,
համա եդ մարդը նաչալնիկի նման չի, յես իմ աստվածը....

— Արա՛, հե՛, հրացանիս փամփուշտները քիչ են, հինդ-վեց
հատ հաղիվ լինեն, ի՞նչ անեմ։

— Հը՛մ, ինչ պիտի անես, հինդը կրակիր, վեցերորդն ել պա-
հիր սրտիդ համար, նեղն ընկած տեղը պետք կղա....

— Ելի լալ և, վոր հրացան ունեւ ձեռքիդ, բա յեւ հին, ժանդոտած թրով եմ ճամբս ընկել...

— Հե՛յ, ինչի յետ մնացիր, իշի մոռեթ, քեզ պետք ե մի լալ դնդսել, վոր առաջ չարթվեա, թե չե իշի աղանջների նման յերկար աղանջներդ կկախես և կմնաս ճամբու կեսին:

Կանչեց մեկը մի ուրիշ կարմիր բանակայինի, վոր ստիպված էր կանդ առնել չարվարն ամրացնելու համար:

— Ի՞նչ ես բղավում, հաստադլով'ս, չե՞ս տեսնում, վոր շալվարս ընկնում ե, պետք ե ամրացնել:

— Հիմի ամրացնելու վա՛խտն ե, թող վեր ընկնի, աստանի ճուռ:

— Խե՛, խե՛, խե՛, — քրքջացին մի քանիսը, վորոնք լսում էին այդ խոսակցությունը:

— Թե ինչ դուրս կգա ես դալմադալիցը՝ խելքս բան չի կըտրում, դուր տեղն իրար միտը կըծում ենք:

— Թե խելքդ բան չի կտրում նստիր տուն կնկանդ կչաին տաքացիր, ո՛վ ե վրիդ թոկ դցել քաշում:

— Ե՛կ, յես քո կերած կաթը, — կանչեց առաջին խոսողը վիրավորված և հրացանի ծայրն ուղղեց վերջին խոսողի կրծքին:

— Դե՛, դե՛ դալմադալ դցելու կարիք չկա, — ձայնեցին այս ու այն կողմից:

— Դե խաբիր, ելի, ցույց տուր, վոր աղամարդ ես, թե չե քեզ կուղարկենք կնկանդ մոտ, — խեթեց մի ուրիշ զինվոր:

Վիրավորված կարմիր բանակայինը թողեց առաջինի դռը և խեթ-խեթ նայեց վերջին խոսողին:

— Ինչ ես աչքերդ ճոռթած նայում, վախեցողն ո՛վ ե, — նստատակ...

Յեւ ծախրանքով ճղմեց վիրավորված կարմիր բանակայինի քեթը: Կարմիր բանակայինն այլայլեց, ջղախուժյունից դողդողաց և սվինը խրեց նրա կողը: Սվինահար կարմիր բանակայինը ճչաց ցավից, կողը բռնեց և չոքեց գետին: Մի քանի ձեռներ ամբար բռնեցին գաղաղած զինվորին, խեցին հրացանը և լա՛վ դնդսեցին: Իսկ վիրավորվածին տարան դյուղը:

— Շանվորդու հեւ հանաք արինք՝ լուրջ բան դուրս չեկավ:

— Գելու հեւ հանաք անել կլինի՛, գել ե...

— Լալ վոր անխառ ե վերքը, թե չե գելու կաշին կքերթեն յինք կղարձնեյինք աիկ:

— Հը՛, հը՛, հը... ծիծաղեցին այս ու այն կողմից:

— Թրալալա, լալա՛, լալա՛... Թուռաց ու ծափ տվեց վոտերիկ աղան և սկսեց ինչ վոր յերդ մոմոացնել քթի տակ:

Վաշտի վերջամասը կաղմում էյին դաշտային յերկու թնդանոթ և պաշարակիր սայլեր, վորոնք դղրդալով անցան փոշու մըշուշի մեջ:

— Ահա քեզ մի նմուշը կարմիր բանակի, բանվորների և դյուղացիների բազմություն, տակավին անկանոն, բայց պատրաստ վերջին կատիլ արյունը թափելու: — Ասաց Զինան վոգևորված, յերբ մենք վերադարձանք դյուղը: Նա առաջարկեց մեկնել քաղաք, բայց յես համոզեցի նրան մի դիշեր ես սպասել, վորովհետեւ արդեն մթնում եր, իսկ թնդանոթի ձայները քաղաքից այնքան ել հեռու չեյին:

Գեղեցիկ եր դյուղի վերջավույսը: Արևը ծածկվել եր արդեն հորիզոնի կարմիր ծովի մեջ, թողել եր վոսկեթեղ ցոլքերը, վորոնք վոզվորդում էյին կուռներին վրա, ծիրանեզույն փայլ տալով յերկնքի կապույտ կտավին:

Կաղակները, մեծ մասով սղիտակահեր, հավաքվել էյին դյուղի փեքրիկ մեյդանը զրուցում էյին, իսկ ջահել աղջիկ ու հարս խումբ առ խումբ դռներին հավաքված յերգում էյին կամ արեա-ծաղիկ սերմ չոթում:

Փողոցում իր հաղթ հասակոյք մեր դեմն յկավ դյուղյա Յեփրեմը: Փախախը մի թիղ բարձրացնելով ցույց տվեց հաղառ պուրկը և նորից տեղը դրեց:

— Здаров ребята, — կանչեց նա, աչքերը կխախտով, ձեռները տեղավորելով լայն շալվարի դրոպանները:

— Նու, ուրյատա, տեսա՞ք ինչ տաքուկ տեղ դատ ձեզ համար, ինձ Յեփրեմ կասեն, սող գեղումը վոշ վոք չի կարող առաջն կտրել, ծուռ խոսք ասել, խե՛, խե՛, խե՛, ուրյատա... Դե՛հ, հիմի դնանք մի լա՛վ արաղ կոնձենք, մինը Նիկոլայ ցարի, մյուսը ընկեր Լենինի կենացը, խե՛, խե՛...

Մենք մերժեցինք նրա առաջարկը պատճառաբանելով, վոր արաղ չենք խմում և բաժանվեցինք նրանից:

— Ե՛կ, սպասանա թող ձեզ տանի, ինչ մարդ եք, վոր արաղ չեք խմում, ինչի՞ յեք պետք...

Մըթմըթաց դյուղյա Յեփրեմը, կիսախուփ աչքերով յերկա՛ր, մերկա՛ր նայելով մեր յեանից:

Կաղակներեց իմացանք, վոր սղիտակներն արդեն գրավել են

Նախորդողները և կարելի չէ մեկնել Սնուկովկա, իսկ ինձ հարկա-
վոր եր վերադառնալ այնտեղ, դրա համար ել բաժանվեցի Ձի-
հայեց:

Լույսի վարձատրելով ու շնորհակալություն հայտնելով տան-
տիրուհուն, ճամբա ընկանք: Մինչև խճուղին ճամբան մեկ եր,
այնտեղ անջատվեցինք պիտի իրարից:—Նա կվերադառնար Ար-
մավիր, իսկ յես խճուղու ճանապարհով պիտի գնայի և մի կերպ
հասնեյի Կավկասկայս կայարան, վերադառնալ արդեն դնայքով
կարող եյի գնալ:

Մեր բաժանումը շատ եր սրտառու: Յես համբուրեցի Ձինայի
խոնավ աչքերը և հույս հայտնեցի, վեր մի որ կրկին կհանդի-
պենք: Նա վաղ միայն հույս ունեւր, այլ վստահ եր, վեր կհանդի-
պենք:

Յեզ նա դրավեց իմ հոգում մի անջնջելի, լուսավոր ել...

Մի քանի րոպեից Ձինան ծածկվեց բլուրի յետև և յես մենակ
չարունակեցի ճամբան:

Կարծա իմ սրտից մի բան պոկեցին, մի լավագույն, Թանգա-
դին բան...

Ինձ ուղեկցում եյին յերկու հասակն առած, մորուքավոր կա-
զակներ, ուսերին խուրջին դրած, մոտակա ստանիցան եյին գնում:

Հիանալի, զով առավոտ եր: Արևը նոր եր բարձրանում, նրա
չողերի տակ վոսիկու պես փայլում եյին ցորենի հատիկերը հատուն,
նրանք ծփում, վեալիտում եյին ինչպես ծովը վոսկեշաղախ: Հե-
տուն, ծառերի պուրակում Կուրան դեռն եր պուպում արծաթի
պես ալիտակ, և լավում եյին այն կողմից լճառանոթի չարագու-
շակ խնդյունները:

Գյուղը մեր յետևը մնաց և նմանում եր կանաչ կույտի: Իսկ
հեռուն վոչինչ չեւր յերևում, բացի դեղնած արտերից, վորոնք
ձգվում եյին անվերջ ու միանում յերկնքի կապույտին:

Ուղեկիցներեցն մեկը բարձր եր, ալիհեր, դեմքը դեղնավուն,
նիհար, մյուսն ալիլի կարճ եր, խոշոր փախախտով՝ մինչև հոնքերն
իջած, դեմքն ալիուս-ալիուս, պատառոտուն շորերով, կոնակին
մի փոքրիկ սապատ:

Հաճելի ընկերներ եյին ճամբի համար: Սոսում եյին քաղա-
քացիական կոիվների, թանգության, եթանության, գյուղի տըն-
տեսության քայքայման և ուրիշ բաների մասին: Դժգոհ եյին ի-
րենց կյանքից: Վաղ սպիտակներին եյին հավանում, վաղ կարծի-
րենին, բայց ախտածանքով եյին տալիս ցարի անունը...

— Յարը թախթիցն ընկավ, ամեն ինչ խորաբ յեղավ, և շու-
նը տիքով չի ճանաչում:

Յյս եր յերկուսի բովանդակ դադավարակոտությունը:

Լսում եյի ստանց ընդհատելու կամ հախճատելու, այդ նը-
բանց շատ եր դյուր գալիս և ալիլի եյին շատախոտում ու պատկե-
րացնում իրենց կյանքը:

Մրեն ուղղվեց դեպի գնիթը: Շողը դուսեց և մեր յերաներից
քրտնքի կայլակներ ցայտեցին: Ճամբու յերկու կողմից այս ան-
տառած գետնախնձորի կանաչ արտերն եյին ձգվում և փոքրիկ,
տխրապատն առու յեր հետևում մեզ տառաց յերթի ու աղմուկի, հա-
ղարտորեն չափելով հարթ տարածությունը:

— Հրեն մեր ստանիցան, Գրիգորոսյանիսը — առաց ուղեկիցնե-
րից մին:

Հեզվում ծառերի մի պուրակ յերևաց, վեր հեղհեղեղ ալիլի
մեծաքավ և բունեց լայնածախալ տարածություն: Սկսեցինք անց-
նել ընդարձակ ծառուղով: Բարձրահասակ բարդիներ, վայրի
տանձիններ և բաղձաճյուղ թթենիներն են մեզ ուղեկցում:

Ահա ձգվում են պարտեզները, բանջարանոցները, ինամքով
մշակված, այնտեղ կանաչք են ալիտաում, մեկը դեռահաս ձմե-
րուկն և արևին տալիս, մյուսը դեռահաս ձմեռի ծիլերի շուրջը հող
կուտում, յերբորդը բանջարներն և ջրում ցեխոտ բահը ձեռքին:

Մասնիցայի դիտավոր փողոցը մոտ յերկու վերստ ձգվում ե,
յերկու կողմից աներն են առաջիկի նման չարքով նստած, ամեն
մեկն իր յետևն ունի այդի կամ բանջարանոց:

Փողոցներում քիչ մարդ և յերևում, դնացել են դաշտային աշ-
խատանքի իսկ աղամարդկանց մեծ մասը ուղեգնականն են:

Շերուկ ուղեկիցներս գյուղի մեկընտում բաժանվեցին, իսկ
յես գնացի դիշերելու տեղ գտնելու, վորպեսզի մյուս որը չարու-
նակեմ ճամբա:

Մտա յերկհարկանի, ալիտակ դաշով ծեփած շինության բա-
կը, դեմո յելավ բաղձաճյուղ ու բաղկատարած մի ընկալենի, տա-
կին չորացած կոծղ, վորի վրա մի ջահել աղջիկ նստած մաղերն եր
հարկարում, կապուտակ, խոշոր աչքերը՝ լի դարմանքով ու առ-
բակուտանքով՝ նայեցին ինձ:

Գիշերելու տեղ խնդրեցի: Վեր յելավ մաղերն ուսերին ցիր-
ցան, արաղ քայքայում ներս գնաց և ապա դուրս յելավ լիլլ մարմ-
նով մի կապուկուհու հետ: Կրկնեցի խնդիրքս, կապուկուհին մի
պահ մատածեց, դնող հայացքով չափեց ինձ և ասաց:

— Մեր սենյակներից մեկն ազատ է, կարող ես դիչերել:
Բարձրացանք յերկրորդ հարկը և մտանք լուսավոր, մաքուր,
զանապահ դուլնի և ձևի նկարներով զարդարուն սենյակը, կսկիկ
կահալորված, անկյունում յերկաթյա, հասարակ մահճակալ:

— Հարմար է, — ասացի ու հարցրի վարձի մասին:

Կտրակուհին ժպտաց և թափ տվեց ձեռքը:

— Մի գիշերվա վարձն ինչ պիտի լինի վոք, յոլա կերթանք,
խիկ դու մենա՞կ ես, (նրանք առհասարակ դուռով ելին խոտում):
Մենակ եմ:

— Եդ վոք քամին բերեց մեր ստանիցան, ո՞ւր ես գնում:

— Յեկել եմ Սրմավիրից, ուզում եմ գնալ Յեկատերինսդար,
յերկաթուղու ճամբան փակ է, փորձեցի այս կողմից գնալ:

— Ես կողմն ել ե փակ: Կավկազական կայարանում ելի
թունդ կռիվ և ընկել. առաջ գնալ չի կարելի, — պատասխանեց կա-
ղուկուհին և մի բարի, մտերիմ ժպիտ խաղաց նրա բավականին
թարմ, մառադեմքին:

Նույնպիսի ժպիտ նկատեցի նաև ջահել աղջկա դեմքին, վոք
դուան չեմքին կանգնած շարունակ ինձ եր նայում:

— Դե՛հ, Նյուտա, հարգարի սենյակի իրերը, մաքուր անկո-
ղին սարքի մեր հյուրի համար, խիկ յես գնամ բաղը մի ձմերուկ
բերեմ, — հրահանգեց ջահել աղջկան կաղակուհին և դուրս գնաց:

Նյուտան մտանցավ մահճակալին և սկսեց մատրասն ու վերմա-
կը թափ տալ, դասավորել: Պարանոցն ու թևերը մերկ ելին, մը-
սեղ, արևի տակ այրված: Վոտները բորիկ ելին, մինչև որունդ-
ները մերկ, վարդագույն մոտի, հիանալի ու համաչափ: Այլ սը-
րունդին մի վոսկյա հաստ ող կար, վոք պսպղում եր դալար մոր-
թի վրա և շարունակ ուշադրության դարնվում: Միջահասակ եր,
հաստիկ, մազերը խարտյաղ, դեմքին թարմ, կենսատու փայլ,
չարժվում եր աշխուժ ու ժիր, դարնան պես պայծառ:

— Նա քո մա՞յրն եր, — հարցրի յես հետևելով աղջկա շար-
ժումներին:

— Այո, — պատասխանեց աղջիկը և շիկահեր մազերի մի-
ջից կապուտացու աչքերը մի պահ հառելով վրաս հարցրեց:

— Դու կին ունե՞ս:

— Վոչ, դեռ ամուսին չեմ:

Գորովադին, անուշիկ փայլ ընդունեց դեմքը և աչքերը հեռա-
ցրեց ինձնից:

— Քա հայրիկը վորտե՞ղ է:

— Ե՛ր, — հռահեց Նյուտան, — հայրիկս դնացել է կոիվ,
չդիտենք վորտեղն է:

— Եւ ուրիշ ով ունեք տանը:

— Վոչ վոք. յեղբայրս սպանվեց պատերազմին: Ծերուկ պապ
ունեմ, վոք դնացել է դաշտ արտերն և քաղել տալիս:

— Քա հայրիկ սպիտակների՞ կողմն է, թե կարմիրների:

— Կարմիրների՞, ֆո՛ւ... իմ հայրիկն ինչ բան ունի վոտարո-
բիկ, սկիւր շների հետ: Իմ հայրիկը կալվածատեր, հողեր ունի,
գեղումն անվանի հարուստներից է, բա տիկրոնների համար կիովի՞,
մեկ եղ եր պակաս...

Նյուտայի աչքերից բարկության կայծեր թռան, դեմքը կաս-
կարմիր կարեց: Մի քանի բոպեյից նա կարգի բերեց ամեն բան և
կանգնեց լուսամուտի առաջ: Կանգնեցի կողքին. լուսամուտից յե-
րեվում եր ստանիցայի մեծ մասը խալտարված դուլներով, վորոնց
մեջ տիրապետում ելին սպիտակն ու կանաչը:

— Նա մեր բաղչեն է, — ցույց տվեց Նյուտան մի կանաչ տո-
բածություն, — յերեկոյան գնանք այնտեղ, շատ լավ է, տանձ,
խնձոր, յեմիշ, անուշ կանենք:

— Ծնորհակալ եմ:

— Մեր տանձն անվանի յե ստանիցայում, ուտելուց չես կըլ-
տանա, այնպես քաղցր է:

— Իսկ դու գեռ նշանված չե՞ս:

— Չե, անկալին ջահել եմ, մերոնք դեռ չեն մտածում մար-
դու տալ ինձ, մեկ ել գեղի լավ տղերքն սպանվել են կամ գտնվում
են կովի դաշտում... Ե՛ր, ես անիծած կովին խոտ վերջ չկա:

Աչքերը հուզմունքով լցվեցին, դեմքը լրջացավ:

Ուստինեն (Նյուտայի մայրը) յեկավ նախշուն ձմերուկը ձեռ-
քին, փեշումն ել մի բուռ սալոր, վորոնք դրեց սեղանի վրա և աղ-
ջկան պատվիրեց, վոք գնա ուտելիք բերի:

— Քաղցած կլինի մեր հյուրը, յերկար ճանապարհ է կտրել:

Քիչ հետո սեղանը լցվեց հավի յեփած ճուտով, Կուրանի սև,
համեղ հացով և ուրիշ ուտելիքներով:

Նրանք չեյին մասնակցում ճաշին, այլ քիչ հեռու նստած նա-
յում ելին ինձ:

— Բա ինչո՞ւ թողել ես քո քաղաքը և յեկել-ընկել այս կող-
մերը, — հարցրեց Ուստինեն զխաշորն ուղղելով:

— Յերայրս Յեկաաբերինդարումն և, ուղում ևմ նրա մաս
դնալ:

— Գանի դեռ ճանապարհները վաղ ևն, կարող ես մնալ մեզ
մաս:

Նյուռայի աչքերը խոշորացան և բերկրանքով լցվեցին, մոր
առաջարկութունը յերեւի դուր յեկավ նրան:

Այնուհետև մենք բավական խոսեցինք դեռից-դեռից, մայր ու
աղջիկը սեղանը մաքրելով գնացին իրենց գործին:

Իրիկնադեմին Նյուռայի հետ չգնացինք այդի, փորովհետև
ստանիցայում կատարվեց հեղաշրջում: Փոշու մի խիտ ամպ բարձ-
րացավ և կախվեց դուռի վրա, շներն սկսեցին չորս կողմից աղ-
մըկել: Կաղակները դուռում-դուռումով, ձիերը քշելով քառաորդի
ներս մասն:

Ուստինեն իր աղջկա հետ ուրախ ձայներով վազեց փողոց,
կարծում էր, վոր իր մարդը կգա:

Ստանիցան աշխուժացավ, յերդի ծիծաղի, նվազի հնչյուններ
լսվեցին ամեն կողմից: Աղջիկները քրքում էին և նրանց գնդուն
ձայները, ձիերի զիւ վրնջուններին և կաղակները գորդացնող յեր-
գերին խառնված՝ հակապատկերն էին կաղմում ցերեկվա լուռ-
թյան ու ամայությանը:

Ձով, աստղապաճառ յերեկո յեր: Նստել էյի մենակ սենյա-
կիս տախտակաշեն փոքրիկ պատշգամբ ու մտածում, թե փորձա՞ն
արեկո՞ւ ու հեղհեղուկ և մարդկային կյանք կոչված ծովը...

Կաղակներից մին ձին արագորեն քշելով յեկավ կանգնեց մեր
տան դռանը:

— Ե՛յ, Վասկա, սատանա՞ յե մտել ձիով փորը, փոր եղպես
արագ ես քշում, — կանչեց Ուստինեն ուրախ:

— Բարե բոլորիդ, տեսա՞ք վո՞նց փող խողով յեկանք:

— Բան մեր մարդուց ինչ խարար, չի՞ յեկել ձեզ հետ, վոր չե
յերեկում:

— Բայց ինչ կոխներից եմ անցել, ինչ պնդերես, դու աղ մար-
դիկ ես յեղել եզ անխժամ բորիկները, — ասաց Վասկան ներքե
ցատկելով և ծառից կապելով ձին:

— Այ աղա, դու իմ հարցին պատասխանիր, մեր մարդը փոր-
տե՞ղ և, — հարցրեց Ուստինեն անհանգիստ:

— Ախ, դու մարդուդ մասին ես հարցնո՞ւմ, կարո՞ւմ եմ ինչ
և, — պատասխանեց Վասկան մոտենալով նրանց:

— Նիւ քո եծերն յեկա՞ն, վոր հարցիս չես պատասխանո՞ւմ, —
չգախացավ Ուստինեն:

— Ես անդամ նա մեզ հետ չեկավ, նրանց վաշար չարժիկց Յա-
րեցինի ուղղությամբ:

— Խո՞ւս բան չի՞ պատահել նրան:

— Վոչ մի բան, սաղ-սաղամաթ և մարդը, մի մտածի: Իսկ
դու Նյուռա, յե՞րբ պիտի մարդու գնաս, վոր եղպես կարոտես
մարդուդ, հը՛, կաքավիկ...

— Մարդու գնացողներն ինչ խեղ տեսան, վոր Նյուռան տես-
նի, աղամարդկանց յերեսը տեսնո՞ւմ ենք վոր, միշտ կովի դաշ-
տումն են, — արտնչաց Ուստինեն:

— Կաղակի բանն ի՞նչ և, ձի, թուր ու կովի, կաղակը կովի
համար և ստեղծված, — պատասխանեց Վասկան և մի բռպե բո-
ւորը լոկեցին:

— Ուրեմն մեր մարդը չի գալու մեր կողմե՞րը, — խոց լուռ-
թյունը Ուստինեն:

— Առայժմ չի կարող գալ, բարե բոլորիդ, հրահանգեց հայա-
նել, վոր պտուղները քաղեք, արտերը հնձեք մինչև իր գալը: Իսկ
դու Նյուռեկա, եզ ինչ չինար բո՛յ ես քաշել, լցվել, սիրունացել,
սո՛յ Նյուռեկա...

Յերիտասարդի խոսքերը շոյեցին աղջկա ինքնասիրությունը
և նա չարածձիւրեն պատասխանեց:

— Ձեռք ես տանո՞ւմ, այ սատանա, յե՞րբ բոյով, սիրուն չե-
յի, վոր հիմա յես տեսնում:

— Դե լավ, Նյուռեկա, մի նեղանա, հիմի ավելի լավն ես բան
առաջ, — չոլքոքորթեց յերիտասարդը և փորձեց բռնել աղջկա թեր:

— Դե, դե ձեռքդ քեզ պահի, սատանա, — կանչեց աղջիկը
հեռացնելով թեր:

— Դե, հիմի գնա քիչ սեմիչկա բեր չրթենք, — ասաց Վասկան
նստելով փողոցի դռան մոտ դրված նստարանին:

Նյուռան վազեց տուն, մի փեշ սեմիչկա բերով, տեղավորվեց
յերիտասարդի կշտին և նրանք սկսեցին յերեկով սեմիչկա չրթել:
Քիչ հետո Ուստինեն բաժանվեց նրանցից և բարձրացավ վերև:

— Մեր մարդը չի յեկել, նրանց վաշտն ուղարկել են ուրիշ
կողմ, ե՛լա, ես անխժված, ավելի չկովի, — հառաչեց նա կանդ-
նելով իմ կշտին:

Յես նրան սիրտ տվի մի քանի հուսադրող խոսքեր ասելով սեն-

յաղից աթոռ բերի և հրավիրեցի նոսրել: Նա սեմիչկա տվեց և մենք
ակսեցինք ախորժակով ուտել:

Ներքեվից լսվեց Նյուտայի և յերխտասարդ կաղակի զվարթ
բոբիչը:

— Հեյ հեյ, դեռ ջահել են, սրտներում դարդ ու ցավ չկա,
ախորժակով ջահելութունս:

— Մի՞թե պառավել ես, դու դեռ շատ թարմ ու ջահել ես...

Այս փաղաքշական խոսքերս շատ դուր յեկան Ուստինեյին,
զուգորդ հենց պատշգամբի ճաղին և կամացուկ հարցրեց:

— Մի՞թե յես ջիկ եմ, խոմ չե՞ս ծաղրում:

— Ամենակին, ծաղրելու վոչ մի հիմք չունեմ, վոչ միայն
ջահել ես, այլ և գեղեցիկ...

Ուստինեն քրքջաց լիաթոք և նրա արծաթահայտն ձայնը շատ
քիչ եր տարբերվում ներքեք քրքջացող աղջկա ձայնից: Լուսնյակի
աղոտ ցուլերի տակ նրա աչքերը պսղղացին, խոշորացան ու կենսա-
բանացան ինձ վրա:

Հիրավի նա դեռ թարմ եր, գեղեցիկ, ներշնչական դժերով
կերտված դեմքը դեռ նոր եր իր թարմութունը կորցնում, դեռ

դրավիչ շեշտեր շատ ունեւր:

Սաղարթախիտ ընկուղենու ճյուղերն իջել էյին պատշգամբի
վրա, տերեւները մեղմիվ սրտիում էյին ու խաղում լուսնի շո-
ղերի հետ:

Փողոցում ուրիշ տղաներ և աղջիկներ ել հավաքվեցին և այն-
տեղ տիրեց ցնծութուն ու հրճմանք: Աղջիկները տեղավորվեցին

Նյուտայի կողքին՝ նստարանի վրա, իսկ տղաները մնացին կանգ-
նած: Նախ ընդհանուր հարց ու փորձ սկսվեց և ճովողով թռչուն-

ների բաղմամբիվ ձայների նման ծիծաղներ ու քրքիջներ լսվեցին,
ապա հնչեց յեռաձայն յերդը, վոր գլղում եր մեղմ ու անուշ, շո-

յում լսողութունս, քաղցր հուշերով որորում ինձ:

Հմայիչ եր գեղջուկ ջահելների առողջ կրճքերից հյուսվող այդ
համերգը, վոր թրթում եր մերթ ուրախ, մերթ մեղամաղձուտ

հայտններով:

«Պատերազմում քեզ տեսա, նստել էյիր լուռ,
«Դեմքդ տփուլն եր, աչիքդ մալուլ,
«Մտածում էյիր նրա մասին, մտածում իղուր,
«Վոր քեզի խաբեց, սիրտդ լցրեց հուր...

«Աղջիկ մի լացիր, սիրեր ուրիշին,
«Ուրիշին սիրիր, նրան մոռացիր...»

— Մի ժամանակ յես ել սրանց պես յերգում էյի, յերդ դարդ
ու հոգս չկար, — ասաց Ուստինեն, կարծես յերազի միջից:

— Հիմի ինչ դարդ ունեւ վոր, դու յի կարող ես նրանց պես
յերգել:

— Մարդս կովի դաշտումս և, հրի ու սրի բերանը, սիրտ կա՞,
վոր յերգեմ...

Լուսնյակի արծաթյա շողերը տերեւների արանքից ընկել էյին
Ուստինեյի դեմքին, վոր պայծառացել եր, դառել վարդագույն:

Հետո հարց տվեց, թե արդյոք նշանվա՞ծ եմ, վոչ վոքի չե՞մ
սիրում:

Յես բացասական պատասխան տվի. նա ասաց.

— Եդ վատ ե, վոր վոչ վոքի չես սիրում, ջահել մարդը պետք
և անպայման սիրի, թե չե տխուր ու ծանձրալի կանցնի կյանքը:

Յեվ քիչ լոկուց հետո ավելացրեց.

— Այ, մի ամիս չկա, վոր ամուսինս գնացել ե, այնպե՞ս տը-
խուր ե անցնում ժամանակը, այնպես ծա՛նր...

«Վորքան արտասուք թափվեց աչքերիցդ,
«Ինչքան հառաչներ թռան քո կրճքից...»

«Աղջիկ, միլացիր, սիրեր ուրիշին,
«Ուրիշին սիրիր, նրան մոռացիր...»

Ներքեվից հնչող յերգի հետ միասին հեռուներից լսվեցին թըն-
դանոթի խուլ թնդումներ, վորոնք ողի ալիքներ տատանելով յե-
կան անցան:

— Գետի կողմիցն և ձեն դալիս, — ասաց Ուստինեն և գնաց
թեյ պատրաստելու:

Նայում էյի լուսնյակին, վոր մատղաշ աղջկա անմեղ դեմքով
ժպտում եր, իսկ տերեւները շրշում էյին, խշրտում չարածճի դե-

փյուռից մատնահարվելով:

Գյուղամիջից լսվում էյին սրաբշավ անցնող ձիերի դոփումս-
ներ և հուժկու ձայները բարձրոճայն խոսակցող կաղակների:

Ուստինեյի հետ մենակ թեյեցինք: Նյուտան վերե չբարձրա-
ցավ, իսկի կթողնե՞ր իրար հաղիվ գտած ջահելների խումբը:

Ուստինեն ինձ համար բախականին փափուկ անկողին պատ-
րաստեց, փոքրիկ ճրագը դրավ սեղանին և ասաց.

— Քնի՛ր, հոգնած կլինես. իսկ յես գնամ ներքե տեսնեմ ջա-
հելներն ինչ են անում, ինչ թաղա խաբար կա կովից:

— Կարող ես և դրոսնել, հրաշալի գիշեր ե դրոսնելու համար:
Հորձանգում—3

— Այո, հրաշարի լուսնյակ գիշեր ե: Վաղ իրիկուն ել քեզ հետ կգրոսնենք, մենակ չենք թողնի, վոր տխրես, — պատասխանեց Ուստինեն և իջավ ներքե ջահելների մոտ:

Պառկեցի անկողին, բայց քունս չեր տանում: Բայց պատուհանից հետևում եր ինձ կապույտ յերկնքի լուսաթաթախ պատառ, նայում եր աշտակ հաճելի ու քնքուշ, վոր կարծես նոր եյի ճաշակում լուսնյակ գիշերվա գրավչությունը:

Ներքեվում մի յերգին փոխարինում եր ուրիշը, ավելի աշխուժ ու սրտաբուխ: Տղերանց և աղջիկների կատակներն ու քրքիջները, թնդանոթի խուլ, չարադուշակ թնդյունները, լուսնի նազելի պախաղնվեցին իրար, հետո կամաց-կամաց հեռացան, սկսեցին աղոտանալ ու նվազել, ապա մարեցին:

Քունը հաղթել եր ինձ:

IIA

Առավոտ, յերբ վեր յելա, Նյուտան կարճ, կապտավուն չըր-ջազգեստը հաղին, թևերը քշտած, փախկացնելով վռսկեծուշ ողբ՝ բակն եր ավլում: Վողջունեցի նրան, ժպտաց և գլուխը նազելիորեն շարժեց:

Ուստինեն դուրս յեկավ բակի անկյունից, փեշով սրբելով ջրաթաթախ ձեռները:

— Հը՛, լավ քնեցի՞ր, փախո՞ւկ եր տեղդ:

— Ծնորհակալ եմ, շատ լավ եր:

— Իսկ ստանիցայում գիտե՞ս ինչ պատահեց գիշերս, — ասաց Ուստինեն դեմքը մոայլելով, — մերոնք քաշվեցին ու են անիծած բորիկներն ստավոտ վաղ կրկին գրավեցին ստանիցան: Վտաքը կոտրվի նրաց, հանդիստ չեն տալիս...

Իեռ խոսքը չվերջացրած, փողոցում լուկեց արշավող ձիերի ամբակների դոփյուն: Յերկու կարմիր բանուկային ձիերն արագորեն քշելով՝ կանգնեցին մեր տան մոտ և հրամայեցին ինձ մտնել նալ իրենց:

— Ո՞վ եք և ի՞նչ եք շինում այստեղ, — սպառնալիկ կանչեց հեծյալներից մեկը, վոր կարմիր նշան ուներ կրծքին փակցրած:

Առանց այլալիլու, բացատրեցի այդ ստանիցան ընկնելու պատճառները: Նրանք ինչ վոր փախացին իրար մեջ, ապա ձիերի գլուխը շրջելով՝ սրարշավ յետ դարձան:

Մայր ու աղջիկ ցնծալիկ գլխավորեցին ինձ. նրանք սպասում էին ահաբեկ:

— Մենք կարծում եյինք, թե քեզ կտանեն իրենց հետ, — ասաց Ուստինեն ուրախ:

— Յեթե տանեյին, գլուխդ թրով կթոցնեյին, սաղ չեյիր պրծնի նրանց ձեռից, — ավելացրեց Նյուտան:

— Եհ, ձերոնք ել մի բան չեն, նույն ավելի վատ...

Իմ խոսքերը ահաճություն պատճառեց նրանց:

— Ձե՛, կաղակները նրանց պես անասովածներ չեն, խիղճ ունեն, որենք, դատաստան: Բոլոր անտուն, չլիախ, թոկից փախած մարդիկ բորիկների կողմն են, իսկ հող, կալված, հարստություն ու պատիվ ունեցողները՝ կաղակների կողմը: Բայց կարելի՞ չե այդ յերկուսին համեմատել իրար հետ: Հենց վերցնենք մեր դրացու աղան՝ կարմիրների մեջն ե, ո՞վ ե մեղավոր, վոր նրանց ընտանիքը աղքատ ե, հող չունի, ուրիշներին մաշկություն են տնում. թող նրանք ել մեղ պես ունենան, ինձ ի՞նչ, ստանան տանի, աչքը հենց մեր հողերին, բաղին են տնկել: Յերբ մեր յեղները հանդն են դնում, հարեվանի կինը չտեսի պես նայելով ասում ե՝ «Պա՛հ, պա՛հ, քանիսն են, ինչ արդան-թարլան յեղներ, յես մինք չունեմ, մեկին ծով ե, մյուսին՝ քով, պետք ե մենք ել ունենանք, թե չե ասովածը թող ունեցողի տունն ել քանդի մեր ուրին դցի, մեկը բոլ-բոլ ունենա, մյուսը՝ բերանը բաց, վիղը ծուռ, աչքը ջուր կարած՝ նայի՞ր, ես հավասարություն ե,»:

Հիմի դու ասա, մեղավոր եմ, վոր նրանից շատ ունեմ, մենք շատ ենք աշխատել քրտինք թափել, խելոք են յեղել՝ շատ ունենք: Ե՛ր, մեր ունեցածին աչք տնկողի տունը կրակ ընկնի վառվի թող, թե չե, ախպեր ջան, եսպես վոր գնաց, աշխարհը տալն ու վրա կլինի կկործանվի...

Խոսելիս Ուստինեյի աչքերը փայլատակում եյին դարձյալից: Նույնպիսի փայլ եյին ստացել նաև Նյուտայի աչքերը:

Կեսոր յեղավ, չողը սաստիկ նեղում եր: Պատի տակ թավալած չունը լեղուն յերկարել՝ հեռում եր, աչքի մեջ հրայրքոտ չող:

Նյուտայի հետ գնացինք այգին: Ճանապարհն անցնում եր մինչև չեվ շտեմարաններ՝ փայտի, խոտի, հարդի և ուրիշ իրերի: Այգին պաշտպանվում եր յերկաթե փշալարերով: Տանձի, խնձորի, սալո-րի բազմաթիվ ծառեր կային: Մեջտեղը մի ընդարձակ տարածու-թյուն եր բացվում բանջարեղենի, փարունդի, սեխի, ձմերուկի

Համար: Վարունգը վաղուց էյին քաղել, տերեւները չորացնել թափել էյին արդեն: Փոքրիկ հողակույտերին՝ կանաչ տերեւներ վոստոյնի մեջ ձմերուկի մեծ ու փոքր գնդերն էյին պատկերվում՝ կանաչագեղ: Բանջարների անունները նոր էյին ջրել և առկալին չցամաքած ջուրը կանգնել էր փոքրիկ լճակներ կազմած:

Նյուռան բարձրացալ հասած խնձորներով ծանրաբեռնով ծառը: Նրա դեղաշեն մարմինը, կայտառ ու ճկուն, մազլցեց ծառի վեր՝ ինչպես յեղջերուն և մազլցում ժայռերն ի վեր:

Ահա խնձորներ ներքև ցատկեցին՝ զարնվելով ուտերիս, դեփիս, կոնակիս: Բռնեցի գլուխս պաշտպանվելու համար: Տերեւների մեջ զրնգաց արծաթահնչյուն քրքիջ: Նյուռան ուրախանում էր, վոր իր նետած խնձորները հարվածում էյին ինձ:

— Չարն ես, չա՛տ չար, մի՞թե այդպես անաստված կծեմ հյուրին, — տրտնջացի յես նույնպես ծիծաղելով:

— Յալացրի՞ն, յես ուզում եմ, վոր ցավացնեն, — բացառապէս Նյուռան և մի մեծ խնձոր ուղիղ կպրեց գլխիս:

— Ինձ ցավ պատճառելը քեզ ուրախացնում է:

— Շա՛տ կուղենայի, վոր սալելի խիստ ցավեր:

— Իսկ յեթե յես ել հարվածեմ քեզ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, — ծիծաղեց Նյուռան լիաթոք, — այդ չի հաջողվի, ծառի ճյուղերն ու տերեւները կպաշտպանեն ինձ:

— Լավ, լավ, ներքև իջիր, այն ժամանակ կխոսենք:

Ուժգին թափ տալով ճյուղերը և կարկտի պես թափելով իջալ: Խնձորները դեղին գնդակների պես վոստոստում էյին ի տերի մեջ:

Նյուռան կանգնեց առաջ, մազերը ցրել տվեց ծոճրակին քունքերին և ասաց.

— Դե՛հ, հարվածիր, յեթե քաջ ես:

Մի խնձոր վերցրի ու ուղեցի խփել, բայց Նյուռան հարկ չարժումով բռնեց ձեռքս և անսպասելի ուժգնությամբ խեց ձեռքս: Յերկրորդը վերցրի և ավելի պինդ պահեցի, բոլոր ուժերը լարելով՝ նա փորձեց խել դարձյալ, բայց այս անգամ դժվար ցավ և սկսեցինք քաշքշվել, վաթաթվել իրար: Դեմքը շառաղուտ էր վերջալույսի պես, աչքերը հուրհրատում էյին պայծառ, ուղի համբուրել, բայց նա զգալով այդ՝ գլուխը չարածճիւրեն յետ գլխի և յերեսը հեռացրեց ինձանից:

Ծառերի արանքում պատկերվեց Ուստինեն: Բաց թողի Նյուռայի մեջքը:

— Ե՛տ, դու դուռա, դուռըչկա տի տակայա, — մրթմրթաց մայրը՝ բարեկությամբ լի աչքերը վոլորելով աղջկա վրա:

Ամոթահար ու գլխիկոր յես կանգնեցի ծառի տակ ու չեյի իմանում՝ ինչ անել: Բայց Նյուռայի դեմքին չչարժվեց վոչ մի գիծ:

— Տո՛ւն գնա, պապը յեկել և հանդից, սոված կլինի, բա՛ն սուր թող ուտի, — կարգադրեց մայրը:

Աղջիկն առանց առարկելու, մազերը հարդարելով քայլերն ուղղեց դեպի տուն: Քիչ հեռանալով յետ դարձալ, մի շողափայլ հալացք նվիրեց ինձ, և անհետացալ ծառերի արանքում:

— Հը՛մ, խնձորակալի էյիք բռնվել աղջկաս հե՛տ, — ասաց Ուստինեն՝ ուրախ-ուրախ նայելով ինձ և ավելացրեց, — կարծում ես յես չե՞մ կարող աղջկաս նման խնձորակալի սարքել, դեռ չեմ պատալել...

Սրտապնդվելով սկսեցի թափթփված խնձորները հավաքել, խոկ նա վերցրեց մի խնձորը և սկսեց ախորժակով ուտել: Հետո մեր քայլերն ուղղեցինք այդու խորքերը և դուրս յեկանք բանջարանոց: Ուստինեն ձեռքով դժգոհացնում էր ձմերուկներն, իմանալու համար, թե նրանցից վո՞րն է հասուն:

— Բավական դժվար և հոտուն ու քաղցր ձմերուկի ջրեկը, շատ անդամ ձմերուկի խոչորությունն ու դեղեցիկ տեսքը խաբում են և ընտրում ես խաղն ու անհամբ, — ասաց Ուստինեն՝ վերջապես՝ բնորելով մեկը:

Յես ել ձմերուկ անտղեցի, թեև չկարողացա հասկանալ վատն ու լավ լինելը: Պոկեցինք ցողունից և պոկված տեղից ցայտեց:

Դեղնավուն ավիշը, վորից կազմված էր ձմերուկի հյութը, յերբ Նյուռայի ձմերուկն առնելով՝ վերադառնում էյիք, յերբ Նյուռայի դեղաշեն մարմինը պատկերվեց բանջարանոցում:

— Հը, սատանան քեզ տանի, ելի յեկա՞ր, բազ պապիկին ճաշ տվի՞ր, — ասաց մայրը ջղային տոնով:

— Պապիկին ճաշ տվի՞ յեկա, ել բան չկար չինելու տանը:

— Դա՛, ել բան չկար անելու, բա պապիկին մեկնակ կթողնե՞ն:

Դեռանե՛լ ես ուզում ելի, գլուխդ քամի՞ յե փչում...

Նյուռան ծիծաղեց, ցույց տալով ճերմակ ատամները:

— Ծիծաղի՛ր ծիծաղի՛ր, խելքդ ուրիշներին ես տվել, մնացել էս հիմար:

— Բա, մամա, մենակ դու յես ուզում դրոսներ, յես մաքր չեմ ինչ և, — հակառակեց աղջիկը, լուրջ գեմք ընդունելով։

— Յես դրոսներ եմ, տան համար ձմերուկ, բանջարեղեն եմ բերում, այդ դրոսներ յեղալ, — ձայն մայրը։

— Իսկ յես ի՞նչ եյի չինում վոր, բա յես պտուղ չեյի՞ր բերում տան համար։

— Լուի՛ր, լուի՛ր, լալ պատասխան տալ ես սովորել, եդ յերկար լեզու Նաղիան և թեղ խելքից հանել, մին ձեռքս ընկնի, մազերը ենպես ձիգ տամ վոր...

— Ա՛խ մամա, դու եղպես ես միշտ, չես ուզում, վոր աղջիկդ լալ որ տեսնի, — տրտնջաց Նյուռան և թաշկինակը տարաւ աչքերին։

Մայրը լուռ մնաց, բարկության կայծերը հանգեցին նրա թեղ յերևի արցունքներն աղղեցին։

Իսկ յես չափազանց անհարմար դրության մեջ գլխով ինձ, չեյի իմանում ինչ անել։

Ուստիներն ձմերուկը տվեց աղջկան և Փաղաքշանքով առաց։

— Դե լալ, փոքրիկ յերեսա խոմ չե՞ս, վոր ամեն մի խոսքից լաց ես լինում, ձմերուկը վերցրու դնանք, հիմի Տիմոֆեյ պապը կսպասի մեզ։

Բայց յես չթողի, վոր Նյուռան տանի ձմերուկը, վերցրի նրանից, և նա քնքշանքով նայեց ինձ։

Ճանապարհին մայր ու աղջիկ սկսեցին ուրախ-ուրախ խոսել և թրթռալ, և իսկի չե՛ր յեվում, վոր քիչ առաջ լեղվակուկ էյին ունեցել։

Տիմոֆեյ պապը միջհասակ, ձեւ-ձերմակ մորուքով, կապույտ չուխայի փեշերը մեջքին վորոլած, լայնիւղ ոսպոգները հագին մի համակրելի ծերուկ եր, վոր սիրալիք ընդունեց ինձ և իսկի չհարցրեց, թե ո՞վ եմ, վորտեղից, ինչո՞ւ յեմ յեկել, կարծես վաղուցվա ծանոթներ եյինք։ Յերբ նստեցի նրա կշտին, ընկուզեսու հովանու տակ, անմիջապես անդրադարձաւ որիւմ ամենահրատույ հարցին- քաղաքացիական կռիւների մասին և իր խորը գայլույթը հայտնեց, վոր բառյուշկա ցարին գլորել են։

— Վա՛յ, յեղբայր իմ, հեշ լաված, իմացված բան եր, վոր մեր ցար-բառյուշկան թախտից չուռ դա... են, վոր թուրքի սե լեզգիների քոքը կարեց մեր կողմերից, նրանց հողերն ու կալվածները խեց ու տվեց կաղակներին։ Ինգլիզ նու Փոանցուլը, թուրքն ու նեմեցը ոսի ցարից ենպես եյին դողում, ինչպես դայը արջից։

Հիմի ցարին գլորեցին չե, յեղբայր իմ, աշխարքը տալն ու վրա յեղալ, լալն ու վատը, գառն ու գելը իրար խառնվեցին։ Մնացել ենք անգլուխ, ամեն մեկն իր քամին և փչում։ Երեկվա դյադա- դյուղեքը հիմի կարգադրություն են անում, աղքատը հարուստի, չունեցողը ունեցողի, փոքր մեծի դեմն և դուրս յեկել։ Երեկվա խողարածն եսոր մարդամեջ և անցել, երեկվա բառարանն ուղում և սոսաման դառնա, հասկանում ես բրա՛տեց մոյ, վոնց և չուռ յեկել աշխարքը, ե՛ր, ե՛ր, բրա՛տեց մոյ...

Տիմոֆեյ պապն այնպիսի մանրամասնություններ պատմեց, վորոնք արդեն ծանոթ եյին ինձ, մինչ նա կարծում եր, թե դը- րանք նորություն են ինձ համար և ավելի ու ավելի յեր վողևոր- վում, հուզվում։ Հուզմունքից ձեռները դողդողում եյին, դեմքի խորշոմներն ավելի կուտակվում։

— Ա՛խ մեր բառյուշկա ցարը, բրա՛տեց մոյ, առանց ցարի բան չի դուրս դա, արխարք չի խաղաղվի...

Այսպես ամփոփեց ծերուկ Տիմոֆեյ իր աշխարհայացքը յերկրի դրության մասին։

Յես, ի հարկե, չառարկեցի նրան, վորովհետեւ չուզեցի անա- խորժություն պատճառել այդ սրտկառելի ծերուկին, վորի ուզեղն արդեն քարացել եր և ունեւոր պուղազի լինելով՝ ուրիշ կերպ չե՛ր կարող մտածել։

Իրիկունը սենյակս յեկալ Նյուռան և իր ճովողուն ձայնով սկսեց դրուցել հետս։ Ուստիներն գործով դնացել եր ուրիշ տեղ։ Նյուռայի աչքերը հրայրքոտ փայլ եյին ստանում, յերբ խոսում եր և ականջ դնում ինձ։

— Վասիտն և մյուս կապակ տղերքը փախել եյին և դրա համար Նյուռան ինձ մոտ եր յեկել։ Զգում եյի, վոր այդ առողջ, գրա- վիչ ու կրակոտ աղջկա մեջ կյանքն եր թովուում և սկսեք եր ըմպել այդ արևոտ կյանք...

Սակայն Տիմոֆեյ պապը դադարեցրեց իմ փայլուն զգացմունքը մտալ և անաշարկեց Նյուռային, վոր դնա քնի։

— Շատախոսն ե, կարող և ձանձրացնել ձեզ։ Ե՛, ջահելու- թյուն, ջահելություն, անցալ հին որերի պատկառանքը։

Փնթինթաց ծերուկը և ապա նորից ականջս լցրեց հաղար ու մի դանդաղանքով՝ աշխրհի գործերի մասին և այն մասին թե ինչպես այս տարի իրենց բերքը շատ քիչ և յեղել և ժամանակներն այնպե՛ս վատացել են։

— Ե՛խ, Ժամանակ, Ժամանակ, ինչպա շուտ փոփոխեց և շուտ յեկավ Ժամանակը...

VIII

Այսպիսի յեզրափակեց իր խոսքերը և հեռացավ, վորպեսզի քննի։ Ստանիցայի փոքրիկ հրապարակում քիչ մարդ էր հավաքվել։ Նանուխների մի մասն էր միայն բաց։ Փռան ընդարձակ տախտակամածի վրա թարմ խոշոր հացեր էյին դարձված մուշտարու սպասող։ Յերկաթագործները սայլերի ջարդված անիվներն էյին մեխում կամ ձիերի տմբակներ քերում ու նալում։ Հասակավոր, սպիտակամուրուք կաղակները փակ խանութների առաջ նստոտած՝ դուրսում էյին իրար հետ, աշխարհի չարն ու բարին չափում ու կշռում։ Յերբեմն՝ յերբեմն ձիավորներ էյին դալիս ու մի բուռ փոշի բարձրացնելով՝ շտապում առաջ։

Մեյդանից դուրս գալով, սկսեցի անցնել լայն փողոցով։ Մինչեւ հեռանալս, ուզում էյի ծանոթանալ գյուղի հետ։

Մի փոքրիկ տան շինքին նստել էր հնամաշ չորերով մի պառավ, գլուխը հենել ձեռներին և ախուր նայում էր ինչ վոր տեղ։ Ինձ տեսնելով գլուխը բարձրացրեց և ծնկները կոծելով՝ սկսեց բարձրաձայն լալ։

— Ա՛խ, բալա ջան, վո՛նց սպանեցին քեզ, ա՛խ, ա՛խ աղիւղ ջան...

Բավականին ջահել մի կին, վոր գլուխը լուսամուտից դուրս հանած նայում էր, նկատելով հետաքրքրությունս, ասաց։

— Մի վորդի ուներ խեղճը, են էլ կաղակներն սպանեցին Փրոնտում, բայլելովիկ էր դառել իրա խելքով...

Յերբ շարունակեցի ճանապարհը, դեռ յերկա՛ր, յերկա՛ր լըսվում էր հուսակտուր մոր աղիողորմ ձիչը։

Մի բավանին տարից կին հավի ճուտ ձեռքին մոտեցավ ինձ և առաջարկեց գնել։ Այնպիսի չնչին գուժուր առաջարկեց, վոր դարձացա և յերբ վճարեցի նրա խնդրած չնչին կոպեկները, տիկինը զղացվեց և իր շնորհակալությունը հայտնելով՝ ավելացրեց։

— Փողի խիստ կարիք ունեյի, աստված վկա, թե չե փեշքեշ կանեյի քեզ, մի ճուտն ի՞նչ բան է, վոր քեզնից փող վերցնեմ։ Սառանան տանի քյասիությունը, յերեսիս համար չոր պիտի գնեմ, աղիւր ե...

«Այդ մի քանի կոպեկով ի՞նչ չոր պիտի գնի...» մտածում էյի ինքս ինձ, չարածճի ճուտը ձեռքիս, վոր թեերն անհանգիստ թափահարելով ձվձվում էր շարունակ։

Ուստինեն նեղացավ ճուտ գնելուս համար և առաջարկեց այլևս Պրոնց բան չգնել, վորովհետեւ իրենք ամեն ինչ ունեն։

Իրիկունը Նյուռայի հետ նստեցինք փողոցի դռան նստարանի վրա՝ լուսնյակի շողերով վողողված։ Ծառերի տերևները մեղմիկ սրտփում էյին մեր գլխավերևը և գեփուռը դյուրեկան չնչով շոյում էր մեր դեմքերը։

Նյուռան սրտմաշուկ ախ քաշեց և տրտնջաց, վոր կողակ աղերքը չկան, խիստ տխուր ե։

— Ձկա Վասկան, դրա համար ել չես յերգում, Նյուռա...

Նյուռայի աչքերն արծաթ շողերով սրազուն իջան ինձ վրա։

— Վասկան կովի դաշտումն է, ոյ գիտի ան՞ղ ե՛թե մառած...

Աղջկա կուրծքը շարժվեց և կրկին հյուսեց մի սրտառուչ հառաչ։

— Դու Վասկային սիրո՞ւմ ես, — հարցրի քիչ լուելուց հետո։

Նյուռան կրկին համառ հայացք դեցեց ինձ և պատասխանեց հպարտ։

— Վասկան լավ ձի քչել դիտի, քաջ տղա յե Վասկան...

— Իսկ դու նրան սիրո՞ւմ ես։

— Մեր Ստանիցայում սրախաղի և ձի քչելու մեջ բոլորն էհաղթի, ուրիշ տղա յե Վասկան...

Աղջկա լուսաթաթխս դեմքը ծածկվեց ախրության ամպով, մարուլ աչքերն հեռացան ուրիշ տեղ։

Ուստինեն ել յեկավ և տեղավորվեց մեր կշտին։

— Պապը քեց, բեղարած էր. յես ել յեկա տեսնեմ, թե մեր ջահեկներն ի՞նչ են չինում։

Յեւ Ուստինեն հազիվ էր վերջացրել իր խոսքը, յերբ Ստանիցայի մոտերքը ձայթեց թնդանոթի ուռմբը։

Բոլորս ել ախանջներս լարեցինք ձայնի կողմը։ Ուստինեն ու Նյուռան ուրախության ձիչ արձակեցին, նրանք կարծեցին, թե կաղակները գալիս են։

Բայց թնդանոթի թնդյունն այլևս չկրկնվեց, դյուղամեջից հնչեցին յերգի ու ցնծության հատ ու կտոր ձայներ, վորոնք կամաց-կամաց միավորվեցին իրար և դառան ընդհանուր։ Տղամարդիկ ու կանայք յերգում էյին ուրախ, յերգեհոնը ձայնակցում էր նրանց դյուրալի հնչյուններով։

— Տես բոլրիկները վո՛նց են հրճվում, ջան վորդիքը, մի իմանայի, թե եղ ի՞նչ կանայք են նրանց հետ յերգում, — ասաց Ուստինեն կրճաացնելով ատամները։

Նոյնպիսի ցատկոտ արտահայտութիւն պատկերվել եր Նյու-
 քայի դեմքին:

— Թող մի մերոնք դա՛ն, նրանց քիթ պոռնգը վրնց պիտի
 չարդեմ:

— Բաս նրանք մարդ չե՞ն, փրավունք չունե՞ն յերգելու, ձերոնց
 հետ դուք չե՛յի՞ք յերգում: Նյուքայն ու Վասկան չե՛յի՞ն յերգում:

— Մենք ուրիշ, սա մեր ստանիցան ե, նրանք ո՞վքեր են վոր,
 Թոկից փախած սրիկանե՛րը—պատասխանեց Ուստինեն խիստ
 ձայնով:

— Նա ինձ չարացնել ե ուզում, մամա՛, յես հասկանում յեմ,—
 ավելացրեց Նյուքայն նայելով ինձ:

— Միւկնույն ե, նրանք վոչինչ չեն կարող անել. մեր կազակ-
 ների Թրին վոչ վոք չի դիմանա,—յեղրափակեց Ուստինեն հպարտ
 դիրք ընդունելով:

Յերգի ու ցնծութեան ձայնը բռնել եր ամբողջ ստանիցան:
 Կարծես խնջույք լիներ կամ հարսանիք, և հարյուրավոր մարդիկ
 կանչում եյին, յերգում ցնծում...

Մյուս ուր Նյուքայն բանջարանոցում քաղհան եր անում, գետ-
 նախնձորների արմատների շուրջը հող կտառում: Տիմոֆեյ պապը
 մեկնեց արտերը, իսկ Ուստինեն դնացել եր ուրիշ տեղ:

— Յես յեկա ոգնելու քեզ, Նյուքա՛, ոգնականի կարիք չու-
 նե՞ս,— կանչեցի յես՝ մոտենալով նրան:

Նյուքայն շատ ուրախացավ, ամբողջ հասակով մեկ կանգնեց
 ու հեզիկ հայացքով նայեց ինձ:

— Մեզ մոտ տղամարդիկ այդպիսի աշխատանքներ չեն կա-
 տարում, պարապ վախտը աղջիկների հետ են ընկնում, արեածաղ-
 կի սերմ չըթում կամ արաղ կոնծում, մեծ մասամբ ել կոխվ են
 գնում:

— Իսկ մեզ մոտ, Անդրկովկասում, տղամարդիկն ել աշխա-
 տում են կանանց պես:

— Հըմ,— ձայնեց Նյուքայն ծիծաղելով,—բանից յերևում ե,
 ձեզանում տղամարդիկ կանանցից չեն տարբերվում:

— Ուրեմն ծուլ-ծուլ վեր ընկնեն կամ կոխվ գնան, վոր կա-
 նանցից տարբերվե՞ն:

— Բաս ի՞նչ, յեթե տղամարդը քաջ չլինի, ճի քչել, Թուր
 խաղացնել, արաղ խմել չիմանա, ի՞նչ տղամարդ ե:

— Նյուքա՛, յես քեզ կտանեմ Անդրկովկաս, դու կտեսնես
 բարձրաբերձ լեռներ, խոր-խոր ձորեր, անտառներ և գեղեցիկ հո-
 վառներ, կտեսնես այնտեղի կյանքը և կարծիքդ կփոխես քե-
 մասին:

— Յես մեր ստանիցան, կազակներին չեմ Թողնի գնա այդ-
 պիտի հեռու տեղեր:

— Ասենք՝ դու Վասկային ես սպասում, սիրում ես նրան, այն-
 պես չե՞, Նյուքա...

Կապույտ աչքերը շողով ու հրայրքով առլի իջան վրաս և Թե-
 Թեվ հարվածեց ուսիս:

— Դու միշտ չարացնում ես ինձ, այդ լավ չե:

Բռնեցի մեջքիցը և համբուրեցի Թեքը: Նյուքայն չընդդիմա-
 րեց, ընդհակառակն, ավելի փարվեց ինձ՝ շողացող աչքերը չհե-
 ռացնելով ինձնից:

Սակայն վախենում եյի, վոր մայրը վորտեղից վոր ե կգա և
 անցյալ անգամվա պես կգտնի անհարմար դրութեան մեջ: Թողի
 մեջքը: Նյուքայն յերեկ ըմբռնեց բանն ինչու՞ն ե, ասաց:

— Մամաս ուշ կգա տուն, նա հայտնեց, վոր ուշ կգա... Յեվ
 այնպես այնպե՛ս անձկադին նայեց ինձ, վոր ամբողջ մարմնովս
 սարսուռացի:

Լավ եր, վոր նորից չգրկեցի նրան, Ուստինեյի գլխաշորը
 պատկերվեց ծառերի արանքում: Նյուքայն դժգոհ հայացք դրեց
 այն կողմը, մոռալից և աշրունակեց իր աշխատանքը:

Ուստինեն նստեց Թեքի վրա և պատմեց ինչ վոր բան, նորու-
 Թյուններ գլուղի անցուղարձից: Սակայն յես ե՛լ լսում եյի, և՛ չեյի
 լսում, վորովհետեւ կիսատ մնաց քիչ առաջվա հրաշալի յերագը...

Նյուքայն ել յուր եր, նրա համար ևս կիսատ մնաց հրաշալի
 յերագը...

Յերբ չորս կողմից ներս խոժեցին մութ սովերները և այդին
 մառախլեց, յերբ մութ Թանաքի գունը ստացավ յերկինքը, մենք
 չարժվեցինք տուն:

IX

Գիշերը բուռն չեր տանում, անպակի շողից վերձայն գցել եյի
 մի կողմ և աչքերն իրանքս լողում եյի մտքերի մեջ: Հարեման
 սենյակից մերթ-մերթ լալում եր Նյուքայն հաղը: Ա՛յն, այդ կեն-
 ձուրան, արեվախառն աղջիկը, վոր ու յերանուկանք մեկ քարոս-
 Թյուն ե սփռում շուրջը...

Աւստի ոտ վաղ հրացանների ճարձատյունից վեր յելա: Գյուղում աղմուկ կար, չները հաջում եյին այս կամ այն կողմից, մարդիկ գոռգոռում ու վազվզում դեռ ու դեն: Հրացանի կրակոցը մի քանի անգամ ել լսվեց, հետո հեռացավ ու մարեց:

Կանգնել եյի բաց լուսամուտի մոտ և դիտում: Յերկինքը կարմրել էր նորածագ արևի շողերով և թթնուտ տերեւները սրբփուլ եյին մեղմ դեփյուտից:

Սարեվան սենյակում, վորտեղ իմ տանտերերն եյին ապրում, իրարանցում կար: Նրանք վաղուց զարթնել գնում-գալիս եյին շարունակ:

Սանդուխների վրա աղմուկ լսվեց, ուրախության ճիչեր, գրկախառնում և մեկը ծանր սարոգներով բարձրացավ վերև Ուստինեյի և Նյուռայի ցնծագին ճիչերի և աղաղակների մեջ:

Այդ ձայներից յեղբակացրի, վոր Նյուռայի հայրը վերադարձել է: Պարզ է, վոր կաղակները դարձյալ գրավել են գյուղը:

Անկողինս կարգի բերի և բաց արի սենյակիս դուռը: Գնդակի պէս ներս սլաց Նյուռան գվարթերես ու կենսուրախ հայտարարեց.

— Պապաս յեկավ, պապաս...

Իսկ Վասկան, Վասկան ել յեկե՞լ է:

— Չէ,— հառաչեց աղջիկը,— Վասկային ուղարկել են ուրիշ ուղղությամբ:

Յեվ աղջկա դեղածիծաղ դեմքին իսկույն տխրության ամպ իջավ:

— Նո չեղավ Նյուռա, քեզ համար չա՛տ տխուր կլինի,— ասացի յես, կարծես, հենց ուզում եյի ավելի յես հրահրել նրա տխրությունը:

Նյուռան չպատասխանեց և մենք միասին դուրս յեկանք սենյակից:

Յերբ ներքև իջա լվացվելու, բակում, թթնուտ ծառի տակ հաղթական սյունի պէս կանգնել էր Նյուռայի հայրը Ուստինեյի հետ:

Նա բարեկեց ինձ սիրալիր՝ յերկաթի ծանրությամբ սեղմելով ձեռքս: Բարձրահասակ թիկնեղ տղամարդ էր, պղնձադեմ, թավ հոնքերով ու բիւրեղով, դեղնափուն չալմա ուսերեն դցած, վորի ձոթերը նախշված եյին սրմա թելերով:

— Հը՛մ, յերիտասարդ պարոն, հավանո՞ւմ եք մեր գյուղը,— հարցրեց նա իր ծանր, կապարյա հայացքը բեմեռելով վրաս:

Իմ դրական պատասխանը հաճույքով նդունեց, իսկ Ուստինեյի գեմքը շողում էր արեւի պէս:

— Միշտ տխուր եյիք, վերջապէս ձեր մարդն ել յեկավ,— ասացի յես Ուստինեյին:

Վերջինս խանդաղաւտանքով նայեց ամուսնուն:

— Ասոված դիտի միայն, թե ինչպիսի տանջանքով յեկանք.

— Ասոված դիտի միայն, թե ինչպիսի տանջանքով յեկանք. շատ համար ու չար են բոբիկները, չգիտեմ ինչ պիտի դուրս գաս ես դալմադալիցը...

Հետո պտտմեց մի քանի նորություններ քաղաքայիական կոխիներից. Նրա պատմածից յերեւում էր, վոր սալտակներէ դերքը շատ խախտու է և հազիվ թե նրանք կարողանան հաղթել:

— Յեղբայր, կարմիրները շատ են, միաբան ու անձնադոհ,

իսկ մերոնք բաժան-բաժան, ամեն մեկն իր գլխին, դրանից բան դուրս չի գա,—

— Յեթե բան դուրս չի գա, ել ինչո՞ւ յեք դուր տեղն իբար միսը կրծոտում, արյուն թափում,— ասաց Ուստինեն ընկճված ձայնով:

— Բաս ինչ անեմ, ստիպված ենք կռիւլ պաշտպանելու համար

մեր շահերը, թեկուզ տանուլ տված լինի մեր գործը:

Յես չմիջամտեցի, դրա համար ել շուտ փոխվեց խոսակցությունը:

Լվացվեցի թարմ ջրով և պառկեալում թեյեցինք միասին: Տիմոֆեյ պապի ձեռքը դողդողում էր ամեն անգամ, յերբ թեյի բաժակը տանում էր բերանին: Յեվ քանազան բացականչութուններով ընդհատում էր վորդուն, վոր յերկար-բարակ եպիպոդներ էր պտտում կոխներից և իրենց կյանքից: Հետո իմացա, վոր Յեկա պտտում կոխներից և իրենց կյանքից: Հետո իմացա, վոր Յեկա տերինոդարի ճանապարհը աղստ է և վորոշեցի մեկնել:

— Դուք դեռ մեր հյուրն եք յերիտասարդ պարոն, մենք ձեզ այսպէս շուտ բաց չենք թողնի,— ասաց Նյուռայի հայրը ժողատալով:

Ուստինեն ու Նյուռան նայեցին ինձ և նրանց հայացքից հաստալով: Կացա, վոր նրանք ել չեյին ուզում, վոր այսպէս շուտ հեռանամ: Բայց յես խնդրեցի, վոր չստիպեն և սրտանց չնորհակալություն հայտնեցի ինձ ցույց տրված հյուրասիրության և սիրալիր վերաբերմունքի համար:

Թեյից հետո գնացի գյուղամեջը կառք վարձելու համար:

Գյուղը բոլորովին կերպարանափոխվել էր: Չորս կողմ պինված կաղակներ կային իրենց ձիերով, պաշարակիր սայլերով: Մի քանիսը հարբել եյին և որորվելով հզիվ եյին կարողանում ման գալ, ուրիշները յերգում եյին, գարմոշկա նվագում:

Մի ուրիշ համբողջի հետ կառք վաճառեցինք, և յերբ վերադարձա
իրենս վերցնելու, Նյուտան ուղեկցեց ինձ մինչև ռյուսի մեյդանը
և զարմանալի քնքշութեամբ համբուրեալ զբազմ զմեզս
Յերբ կառքը շարժվեց, փոշու ամպ կազմելով, չորս կողմը,
գլուխս դուրս հանեցի և ինձ վրա գտա Նյուտանի ժպտուն աչքերը:
Յեմ յերկար ժամանակ մտքիցս չեր հեռանում յայդ դալար,
կենսաբախ աղջիկը:

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

I

Զինային նորից հանդիպեցի Յեկատերինոզարի գլխավոր փո-
ղոցում, յերբ նրան տանում էին սվինավոր յերկու գինվորներ:

Մեջտեղից եր քայլում: Հաղել եր մոխրագույն կարճ շրջադ-
ղետ: Հնամաշ գլխարկի վրա աչքի յեր դարձվում կարմրավուն,
խուճացած ժապավենը: Նիհար, բայց դրավիչ դեմքն արտահայ-
տում եր վեհութուն և վճռականութուն:

Չեյի կարծում, թե ձերբակալված է: Հանդարտ յերթն ու դեմ-
քի խաղաղութունը ներքին հուզմունք չեյին ցուցադրում:

Բաղմությունը ճեղքելով ավելի մոտ գնացի՝ նրա ուշադրու-
թյունը գրավելու համար: Նկատեց: Մի պահ անխռով հայացքն յե-
կամ ծանրացավ վրաս: Գլխով թեթև բարեկեց: Զինվորները նշմա-
րեցին նրա բարեք և ծուռ-ծուռ նայեցին իմ կողմը:

Զինան ժպտաց և ձեռքի թեթև շարժումով հասկացրեց, վոր
չմոտենամ իրեն: Աչքերի կապտավուն տարածութեան մեջ, ինչպես
հանդարտ ու անխռով ծով, իմ ծանոթ ժպիտն եր, մտերիմ ժը-
պիտը...

Հետևեցի նրան քայլ առ քայլ, մխրձվելով բաղմութեան մեջ,
քայլելով մայթի յերկայնքն ի վար:

Պահակները սվինները արտացոլում էին ալեւի բարկ ցուրերը
և սրագլու՜մ ինչպես արծաթ: Արեւի շողերի տակ պատկերվում եր
նրա գլխարկի խուճացած ժապավենը, ինչպես իրիկնապահին յեր-

կնքի կապույտ լանջին ձգված ամպի մի փոքրիկ պատու:

Սվինները վերջին անգամ շողացին յերկաթյա ցանկապատով
շրջապատված քարաշէն շինութեան առջև: Կարմիր ժապավենը մի
վարկյան նշմարվեց շենքի մոայլ դարբասում և ծածկվեց ախտեղ...

II

Զինային ազատելն ինձ համար դարձավ կենտրոնական միտք:
Սակայն, այդ քաղաքում շատ քիչ ծանոթներ ունեյի, համարյա մի
քանի մարդ: Դրանց մեջ եր նաև իմ հայրենակից առևտրական Ա-
վարովը: Վերջերս նրա տանը մի մեծ խնձույք կար, վորտեղ յես

ծանոթացաւ քաղաքի հետախուզական բաժնի պետի ոգնական գնդապետ Շեչենկոյին : Ավագովի դրացին երևալ կոնծող : Քեֆի ժամանակ նստել երկողքիս և սիրալիր դուրսցում հետս, կարծես հին ծանոթներ լինելինք : Գինու լիքը բաժակը դնում ե բերնին, աչքերը կկոցում քնաթաթախ մարդու պես, ծծում լի ու լի և ասում .

— Խմի՛ր, գալարչիկ մոյ, կուլ տուր . աշխարհիս մեջ ամենալավ բանը կոնծելն է . . .

Սակայն այն, վոր նա հետախուզական բաժնումն եր ծառայում բավական եր, վոր ներքին բուռն ատելությամբ լցվելի դեպի նա : Յեւ յես այդ քեֆից հետո վորոշեցի ել յերբեք չայցելել հայրենակցիս և չհանդիպել նրա բնակարանում ապրող գնդապետ Շեչենկոյին :

Զինայի ձերբակալությունը առիթ հանդիսացաւ ողորմելու ծանոթությունիցս : Նախ դիմեցի հայրենակցիս : Անուշեղենի նրա մեծ և ընդարձակ խանութը գտնվում եր կենտրոնական փողոցի աջ մենարքանուկ վայրում, պետական թատրոնի դեմ առ դեմը : Ինչ թանգարժեք խորտիկներ, դանդաղ տեսակ քաղցրավենիք, անուշեղեն ասես կհարելի աչտուկ : Ապակեպատ ինչ գեղեցիկ գորոցներ, հայելածածկ պահարաններ, վորքան լույս ու լուսավորություն : Ութը ուս ուրիշներ վորքի վրա, հայելիների և ապակիների արանքում, աշխատում եին ու վաճառում շարունակ :

Հայրենակիցս կարճահասակ, փոքրիկ, թուխ դեմքով, չափ ժուռ, խաժ աչքերով մարդ եր . շարունակ առևտրի, դրամի ու ապրանքի մասին մտածող ու խոսող : Մաքուր, չիկ հագուստը, ամեն ինչից ելին ապրիս, վոր գրպանը պոնկե-պոնկե լցվել է : Նա առանձին աշխատանք չունեւ, բացի հսկող, սուր աչք լինելուց : Ձեռները գրպանում կամ ժամացույցի վրակա շղթայի հետ խաղալով գրոսնում եր խանութում և դիտում գործակատար աղջիկների չափ ժուռները, թե չլինի դադտնի կերպով շաքարահաց ուտեն, ապրանքն ավել կշռեն կամ պակաս հաշվեն :

Հեքիաթի պես պատմում եին, թե ինչպես Ավագովը ամեն գիշեր, նախքան խանութը կողպելը, մանրադննդ խուզարկում եր ծառայող աղջիկների գրպանները և ապա ճամբու դնում : Պատմում ելին նույնպես, վոր նա դիմամբ ընտրում եր գեղեցիկներին, վորպեսզի շատ հաճախողներ գրավի և վորպեսզի . . . Սատանան անի, խոսում ելին, և յես հավատում եմ այդ ասեկոսներին, քան ծանոթ լինելով հայրենակցիս բնավորության «լավ» գծերին :

Յես ու Ավագովը վոր միայն համաքաղաքացիներ ելինք, այլ և միասին սովորել դպրոցում :

Նրան կանչում ելինք Գիթ Մկո : Դպրոցում վատ եր սովորում, չափազանց ծուլ եր և չարամճի : Ընկերների նախաձառնքը դողանում և թաղուն ուտում : Յերբ դասարանից դուրս եր արվում, կանչում եր դռան մոտ և բարձրաձայն այնպես աղեկաբար հեկեկում, վոր դասատուն ձանձրացած կրկին ներս եր բերում նրան : Մի կերպ ավարտեց դպրոցն առանց կարգին դրել-կարգալ իմանալու : Յեւ յերբ հարցնում ելինք՝ «Մուկուչ, վորքեղ ես սովորել», ասում եր՝ «Վերջացրել եմ սլոխն իմ ջնասիրող դպրոցը» . իսկ յերբ Գիթըրը տալիս ելինք ձեռքը և առաջարկում կարգալ, այնպես դանդաղ ու վատ եր կարգում, վոր կարծես քարքարոտ տափաստան վարող դուրսն լինել :

Այժմ այդ փոքրմեկի Գիթ Մկոն դառել է Նիկիտ Սերգեյիչ Ավագով—հարուստ, յերեկի մարդ :

Վորքեղից և ինչպես մարդամեջ անցավ Գիթ Մկոն :

Ասում ելին, թե պատերազմի ժամանակ քաղաքից քաղաք ասլանք ե տեղափոխել, ուրիշների առևտրական հանձնարարությունները կատարելով գրադվել : Ապրանքների հարափոփոխ գներից և հեղափոխության առաջ բերած վայրիվերումներից ողորմել է և լավ դրամ դիզել : Յեւ ահա այժմ այս խոշոր խանութն ունի, որ ուրիշներ հաճախողներով լիքը, սեփական տուն ունի և ուրիշ առևտրական գործածողներ :

Նիկիտ Սերգեյիչի հայրը—Սերգո բիճան, վոր մեր քաղաքում հացթուխ եր, այժմ խանութի ներքնամասի անուշեղեններ յեփող փռումն է աշխատում : Իսկ չի փոխվել, ելի նույն խոփողաղեմ, ծուռ վոտներով մարդն է, հին որբի պես վատ հազնված, ուտելին նստած և լինում արափոշի, ինչպես նաև չստիքած դեմքի և հոնքերի մաղերին : Յեթե հարցնես «Սերգո բիճա, վորնք ես», թուխ, ախտավոր դեմքի կնճիռներն ամփոփելով, արտասվել պատրաստ վող մարդու պես, ուտելը վեր քաշելով պատասխանում է .

— Ե՛, յիղբայր, ինչ ես հարցնում . շատ դժվար ենք յուրս դրնում, չա՛տ . . .

Վոր տարին, վոր ուր, ինչ վիճակում ել հանդիպեք նրան, թեկուզ վոսկու մեջ չաղ տված, Սերգո բիճան միշտ միևնույն լավան դեմքն ունի և նույն ախտը յերգն է հնչում նրա շրթունքներին :

Վորդին հոր մանրանկարն է, ավելացնելով չիկ, փառավոր հաղուստն ու կարճ հասակը :

ինձ տեսնելով Նիկիտ Սերգեյիչը մի-մատ թուշ ունեցող դեմքին ժպիտ հյուսեց, իբր թե ուրախացավ։

— Հ'ը, եղ ո'ւր ես, չես յերևում, մեզնից հեշ բան չես գնում, յեղա՞վ...

Յես հավատացրի նրան, վոր սաստիկ զբաղված եյի, դրա համար չեյի յերևում և այսուհետև կայցելեմ հաճախ, ապա անցա բուն նյութին։ Թնդեցի նրան միջնորդել Ձինայի համար դնդապետի մոտ։ Աչքերը լայն-լայն բացած նայեց ինձ։

— Խո՞մ բուլլեիկ չե՞, դրուսա խոսիր։

— Ինչ բուլլեիկ, — ասացի համոզիչ ձայնով, — յեթե այդպիսին լինեք, քեզ կդիմեյի՞։

— Յեթե բուլլեիկ ե, թող նստի, թող նրանց քոքը կտրվի ես աշխարհից...

Նիկիտ Սերգեյիչի փոքրիկ մարմինը դողաց և բարկութունից շառաղունվեց թուխ դեմքը։ Յես կրկին հավատացրի, վոր միամիտ մնա Նիկիտ Սերգեյիչը, բուլլեիկի համար չեմ դիմում։

— Բա ինչի՞ յեն բռնեի։

— Հե՛չ, կասկածով, ուրիշ վոչինչ, Իսկի չի՞ կարող պատահել վոր ախարամբ անմեղ մարդու բռնեն մեղավորի փոխարեն, — ասացի յես սառնարյուն, ներքնապես տհաճութուն զգալով, վոր ստում եմ։

Նիկիտ Սերգեյիչը մի պահ լռեց, ապա կիսախուսի աչքերի մեջ սուղելով պսպղուն բիբերը՝ ավելացրեց։

— Հը՛մ, եղ քո խնդրածի համար արժե՞ գլուխ ցավացնել, լա՛վ տպրանք ե, մեզ ել խե՛... խե՛... փայ կհասնի՞...

Աչքերս մթնեցին, և յես մեծ ճիզով դապեցի ինձ՝ հալածարար-կշռությունս պահպանելու համար։ Հենց ուղում եյի յես դառնալ, չընդունել այդ լրբի միջնորդությունը, բայց նա կարծես զգալով իմ ջղայնությունը՝ թեա բռնեց և մտերմաբար ասաց։

— Լա՛վ, լա՛վ, մի նեղանա, յեղբայր, կխոսեմ դնդապետի հետ. այսոր յերեկոյան անպայման կխոսեմ, վաղը ինքը գնա նրա մոտ, տես ինչ կասի։

Հետևյալ որը, յերբ գնացի, դնդապետը տանն եր։ Նա բնակվում եր Ավագովի հարկաբաժնում, մի ընդարձակ, լավ կահավորված սենյակում։ Սիրալիր ընդունեց ինձ. հարցրեց առողջությունս հրավիրեց նստել և ասաց։

— Յե՛րբ ելի խմենք, զալուբչիկ մոյ, մի լա՛վ կոնծենք...

Յե՛վ նրա մտառատ, հազար ու մի դար ու փոս ունեցող դեմքը

կծկվեց, կանաչ աչքերը փոքրացան, կորան դեմքի մասկուլությունը։ Խոստացա նրա համար մի լավ քեֆ սարքել։ Ձեռքն ուսիս դրեց և կոկորդի միջից խրխուաց։

— Կեցցե՛ք, յերիտասարդ պարոն, ապրե՛ք։ Ա՛յ, հավանում եմ ձեզ նման դարդիման մարդկանց, վորոնք մտնում են մեր դրության մեջ։ Դե՛հ, պիտեք ելի՛, ոռճիկավոր մարդ ենք. գիտու, արաղի փոքր միշտ պակաս ե լինում...

Մի պահ այսպես կողմնակի հարցերի մասին խոսելուց հետո օնցա բուն նյութին։ Յերբ խոսք բացի Ձինայի մասին, դնդապետի դեմքը խոժոռվեց և լուրջ արտահայտություն ստացավ։

— Հը՛մ, պիտեմ ում մասին ե ձեր խոսքը։ Ավագովն ել ինչ-վոր խոսեց նրա մասին։ Միջահասակ, նիհար աղջիկ ե, չե՞։

— Այո՛, հենց նա յես։

— Դա՛, նու՛ս, ասենք բավական լավիկն ե, չե՞, խե՛, խե՛, խե՛...

Փոս ընկած, կանաչ աչքերի մեջ պլպլաց ինչ-վոր փայլ։ Իսկ կոկորդում հյուսվեց մի աններդաշնակ, խաղաղ քրքիշ։

— Ասացեք խնդրեմ, ինչո՞ւն են մեղադրում նրան։

— Ինչո՞ւմ, խը՛, խը՛, — հաղաց դնդապետը և ուսերն այնպես մտեցրեց իրար, կոլովվեց, վոր պահ մի ինձ թվաց, թե թիկնաթուռի վրա մի գնդաձև յուզի պարկ ե դրված։

— Գապիրոս ունե՞ք, — հարցրեց շրթունքների արանքից։

Յես նրան հյուրասիրեցի ընտիր տեսակի ծխախոտով, վոր հատկապես գնել եյի նրա համար. առանց շորհակալություն հայտնե-լու վերցրեց և սկսեց ազահորեն ծխել։

— Ինչն ե ստիպում ձեզ հետաքրքրվել, թե ինչու յենք ձերբա-կալել և վո՞րտեղից եք ձանաչում նրան, — ասաց նա սուր-սուր նա-յելով աչքերիս։

«Ի՞նչ պատասխան տամ, սատանան տանի, կարող եմ յես ել ծուղակն ընկնել. ասե՛մ, վոր Ձինան կարմիրների ժողմանակ ինձ աղատել ե մահից... Բայց դրանից կարող են նորանոր խնդիրներ ծագել, յերկար-բարակ հարցեր պիտի սկսի տեղալ...» մտածում եյի շփոթված՝ հայացքս հեռացնելով նրա համառ աչքերից։

Յես հայտնեցի, վոր Ձինային պատահաբար եմ ծանոթացել, պատահական բան, թող միամիտ մնա Վասիլի Պետրովիչը...

— Հը՛մ, — մի պահ լռեց. ծա՛նր խնդիր եր լուծելու, — Ախը՛ր նա համարվում ե կասկածելի անձնավորություն, պետք ե զգուշ մը-նալ։

— Ի՞նչի չի յերևում, վոր նա կասկածելի անձնավորութիւն է, յերևի սխալվել են, ուրիշի նմանեցրել,—պատասխանեցի յես և ընդունեցի այնպիսի դեմք, վոր կարելի չէր ամբողջովին հաւատալ առաձնեւոր անկեղծութեանը:

— Ե՛ր, յերիտասարդ պարոն, ինչպես յերևում է, դեռ չա՛տ անսիրտ ու միամիտ եք, ձեր ծանոթներին լավ չեք ճանաչում:

— Յես նրան լավ չեմ ճանաչում, բայց թվում է, թէ նա այդպիսին է:

— Գիտեմ, գալըսիկ մոյ, գիտեմ, դուք նրան ճանաչում եք ուրիշ կողմից... խե՛, խե՛... Դե, բավական անուշիկն է, ինչ արած, խե՛, խե՛, խե՛.....

Ամբողջ մարմնովս անսիրտ դող անցավ, տեսնելով նրա դեմքի լիտի արտահայտութիւնը, բայց ինչ արած, գործի անողորմական համար պետք է դապել ինձ:

— Յեթե դուք նրան մի կերպ ապաստեք, Վասիլ Պետրովիչ չառ յերախտապարտ կթողնեք ինձ:

— Դժվար է, հոգյակս, շատ դժվար, անկարելի բան...

— Շատ կայարտավորեցնեք ինձ, Վասիլ Պետրովիչ:

— Նո՛ւ, դա՞... կոպտորեն խրիռաց դնւապետը, ինչպես չվանը վզին պինդ կապած հորթը, մաժեց սաւերած ծնտոր, մի պահ յոնց, ապա մի փոքր կռանալով իմ կողմը, կանաչ աչքերն անթարթ բեկեղեկ վրաս և խորհրդավոր շշուկով ասաց.

— Դրա համար, գիտե՛ք ելի, սա յե պետք,—բխտմատով մի քանի անգամ արորեց ցուցամատը,—թե չե բանը դուրս չի գա, աղջիկդ կուղարկենք, խե՛, խե՛...

Ծիծաղեց և ցույց տվեց յերկինքը, հետո նույն խորհրդավոր շշուկով շարունակեց.

— Ինձ համար չե, գիտե՛ք, յես ձեր խաթրու կանեմ ամեն ինչ: Բայց ինձանից չի կախված, դրամն ուրիշի համար եմ ուզում, գալուսիկ մոյ, ուրիշի համար...

Պոստացա: Նա խորասուզվեց թիկնաթուռի մեջ, մազնդովեց: Իսկ մեկնելուս ժամանակ մտերիմ ժպիտով ճամբու դրամ ինձ:

III

Գնդապետ Շեչենկոն իր խոստումը կատարեց, թեև բավական թանկ գնով:

Հիշում եմ, յերբ դրամի ծրարը սովի նրան, մատը շրթունքներին դրեց, կոացավ դեպի ինձ և, չնչառութեամբ ծխախառն մի դաղջ ու անսիրտ գործի թափելով վրաս, ասաց.

— Բայց մարդ չի՞մտնա, հա՛, թե չե ձեզ համար փառ կլինի փոքրիկ կասկած, կասենք բոլշևիկ ես ու պրծա՛վ...

Վորոշյալ սրն անցա բանտի նեղ փողոցով. նայեցի մռայլ շինութեան բարձր պատերին, վորոնց վրա փոքրիկ, յերկաթակուռ լուսամուտները նմանվում էին վոճրագործի արնակալած աչքերի: Ո՛վ գիտե, վոր լուսամուտի մռայլ ստվերում եր կանգնել Չինան ու իմ քայլերը համբու՛մ...

Գորշ ամայութիւն եր թագավորում այդ յետնկած փողոցում, վորտեղ որական հաղիվ մի քանի անգամ պաշարակիր սայլը կամ ավտոմոբիլը իրենց ծուլ զղրղոցով մի պահ խցում էին շրջապատի լուսթյունը:

Չգիտեմ, վորքան անցուղարձեցի փողոցի յերկայնքն ի վար, յերբ արևի վերջին ցուրեքը մարեցին տների բարձր կուռերներին: Յերկինքը մուգ թանաքի գույն ստացավ, իրիկունը իր բազմահազար սովորներով կամացուկ իջավ քաղաքի վրա և աննկատելիորեն սաղաց ամեն մի անկյուն:

Ահա և Չինան, վոր հանդարտ քայլերով, բեղաբած ճամբորդի պես դալիս է դեպի ինձ: Գլխարկի ժայռովներ հեռվից նշմարվում է ինչպես մի փոքրիկ, կարմիր բիժ:

— Չի՛նա...

Կանչեցի և ուրախութեամբ արցունքներով թրջվեցին աչքերս: Կարծես վաղուց չտեսած հարազատ քրոջս եյի հանդիպում:

— Բարե՛, ընկեր Արամ, ի՞նչպես ես—ասաց հանդարտ և փոքրիկ ձեռները հանձնեց ինձ:

— Յես անհամբեր սպասում եյի, թե յերբ կադատվես այն վորջից,—ասացի ջերմութեամբ սեղմելով ձեռները:

— Սոսկալի տանջարանից ասա,—վրա բերեց Չինան, գլխի մագերն ուղղեց և մի պահ լուելուց հետո շարունակեց,—ե՛հ, ինչ արած, հանցանք շատ եյի գործել, պետք է ապաշխարել... Բաթանի պես գունատ դեմքին պատկերվեց ժպիտն, իրիկվա մթնշաղի մեջ աչքերը փայլեցին պայծառ:

— Եղբորդ դատարկ բաներ են. դու ասա տեսնեմ, ի՞նչ կա չկա, մերոնցից ի՞նչ լուր լրագրերն ի՞նչ են գրում ուղղամականի մասին:

Նա ավելի անդորր եր, ավելի գործնական, քան յես: Հաղորդեցի մի քանի տեղեկութիւններ, թե ինչպես Դենիկինի գործերը հաղթականորեն առաջ են շարժվում հասել են մինչև Կուրսկ:

Նա մոտ վաթսուներորդ տարեկան, մաղերն արդեն սպիտակած պառավ էր: Տարիների դաժանությունը կեղև էր նրա կոնակը և դժգուշ դեմքին: Վրերը բազմաթիվ ակոսներ: Մինչ աչքերի մեջ անաղարտ էր մնացել անսահման բարությունը մատնող միամիտ ժպիտը:

Ձեռները գլխատակին, Ձինան նայում էր ինչ-վոր անորոշ կե-
տի: Սեղանի վրա դրված փոքրիկ լամպի լույսը վողողել էր նրա
գունատ դեմքը, ծիրանավառ փայլ ընդունած աչքերը և քունքերին
իջած խարտյալ մաղերի ծուկերը: Անորոշ կետից չանջատվող աչ-
քերի մեջ ինչ-վոր թախծոտ մտքում կար: Ի՞նչ էր արդյոք այդ
բոլորն զբաղեցնում նրան, — բանտային կյանքից ծանր հիշողու-
թյուններ, թե անցյալից ինչ-վոր մուսյլ վերհիշում...

Գլուխը վերցրեց բարձից, թափահարեց և կարծես տխուր
անուրջի միջից մրմնջաց:

— Բայց ի՞նչ տղանե՛ր գեղակահարվեցին բանտում, ի՞նչ
անձնուրաց ընկերներ, վոր խմանայիր...

Դարձյալ գլուխն իջավ բարձին: Դեմքը մշուշվեց, փայլատա-
կեց և արտահայտեց ներքին ծով հուզմունք: Այգլիսի արտահայ-
տություն էր ստանում նրա դեմքը, յերբ նա խոսում էր վորեկ
անաղողության կամ ընկերների գեղակահարություն մասին:

Թեյի ժամանակ Ձինան համեմատաբար ավելի հանդիստ էր և
կենսուրախ: Սկսեց հորաքրոջը պատմել ինձ հետ ծանոթանալու
պարագաները:

— Նախանցյալ տարի ամառն էր, յերբ Արամին առաջին անգամ
հանդիպեցի Արմավիրում, քաղաքացիական կոնվինների թունդ ժա-
մանակ, յերբ մերոնք վողի ի բոլին աշխատում էին Արմավիրը
պահել իրենց ձեռքին: Այն ժամանակը Արամը թերահավատ էր,
կասկածում էր, թե հնարավոր լինի Ռուսաստանի նման հետամնաց
յերկրում հաստատել կոմունիստական կարգեր: Մինչ յես շարու-
նակ հակառակն էյի պնդում: Ձգիտեմ այժմ ելլի նույն թերահա-
վամոն և Արամը, բայց այն ժամանակ շատ թունդ էր վիճում հե-
տըս, բավականին համառ էր:

— Կարծեմ դու ավելի համառ եյիր՝ քան յես, քեզ համոզելն
անկարելի բան էր: Նույնիսկ կարմիրների նահանջի վերջին իրի-
կուն, մնաս մարև առելիս դարձյալ պնդում էյիր, վոր շուտով
կոմունիզմը կստարելապես կհաղթանակի Ռուսաստանում, հի-
շում ես:

— Այո՛, հիշում եմ, այսորվա պես պայծառ հիշում եմ: Յեվ
այժմ ել, սպիտակների տիրապետություն և հաղթանակը այս որե-

րին, պնդում եմ իմ ասածները, վոր շուտով կոմունիզմը կհաղթա-
նակի վոչ միայն Ռուսաստանում, այլ և ամբողջ աշխարհում...

— Ե՛, յերեխեք, իզուր եք վիճում, մերոնք աղքատ են, քաղ-
ցած, տկլոր, իսկ գեներալներն ու հարուստները փող ունեն, ուժ,
նրանց վոչ վոք չի կարող հաղթել, ե՛, ե՛, ե՛... Հառաչեց պառավը
շարժելով ձյունածածկ գլուխը:

Այնուհետև քիչ էլ խոսեցինք դեպից-դեպից: Ուշ յերեկո էր ար-
դեն, յերբ մեկնեցի տուն:

* *

Ձինան վոչ մի տեղ չեր յերեկում. ո՛ւր էր դնում, ինչո՞ւ—
հայտնի չեր: Վարվառա Նիկողոսենան էլ գանգատվում էր, վաթ
Ձինան տանը չի նստում.

— Գնում ե, հա՛ դնում, իսկի չի առում ո՛ւր...

Ձինան վոչ վոք չուներ հարազատ, բացի վարվառա Նիկողոսե-
նայից, վոր ապրում էր մենակ. յերկու վորդիները—վալդիան ու
Միշան, վորոնք մասնակցել էյին քաղաքացիական կոնվիններին, փա-
խել յեին կարմիրների հետ:

— Մի տեսեք ինչ ջահել-ջիվան տղա յես իմ Միշան. վալդիան
էլ յետ չի մնում. յեթե նրանց կորցնեմ, Ձինային էլ մի բան
պատահի, կմնամ բոլորովին մենակ ես աշխարհում, —ասում էր
պառավը և ձեռներն իրար կցում:

Շարունակ տեղեկություններ էր հավաքում սպիտակների
դործերի, ռազմաճակատի դրություն մասին: Այգլիսի հարցերով
նա ղիմում էր Ձինային, յերբ վերջինս տանն էր լինում:

— Ա՛խ, արդյոք մի անգամ էլ կտեսնե՞մ վորդիներին...

— Կտեսնես, հորաքույր, շատ դարդ մի անի, Միշան, վալու-
դիան, մերոնք կզան շուտով, —հայտարարում էր Ձինան դեմքին
տալով հանդիսավոր արտահայտություն և գորովազին դրկելով
պառավի ալեմազ գլուխը:

Ձինան միշտ լուրջ էր, մտադրաղ, վորեկ բարդ գործի նախա-
ձեռնող մարդու պես: Հանդիստ էր և անխռով, կարծես կոչինչ չի
պատահել և չի էլ պատահի: Յերբ հետաքրքրվում էյի, թե ո՛ւր է
լինում, ի՞նչ է ծրարում, խուսափողական պատասխան էր տալիս:
Վոր վորդիները էյի հավատացնել, վոր վոչ վոք չեմ ասի, յեր-
մ դուր վորձում էյի հավատացնել քաղաքացիական համար:
Բեմն էլ նեղանում էյի նրա ծայրահեղ գաղափարաբանում էր Ձինան

— Ախր, դու կուսակցական չես, —արդարանում էր Ձինան
այգլիսի դեպքերում, —իսկ անկուսակցականներին մենք չենք հա-
վատում, թեկուզ նրանք թունդ համակրող լինեն մեզ: Շատ կա-

սակցականներ տեղամ տնտեսական են մեր ներքին դադարներիցներին մենք խոմ սպիտակներ չենք, վոր «խաթրի համար» գործեր առնենք, ինչպես արավ մեր «բարեկամ» գնդապետը: Մեր աջողութունը վոր միայն մեր դադարների, այլ և մեր յերկաթյա, կոռկամահերպուլթյան մեջ է: Մի անգամ ընդմիջտ պարզ պիտի լինի քեզ, վոր քանի դու մեր կուսակցության մեջ չես, մեր հոգիները հեռու յեն իրարից, չա՛տ հեռու...

Նրա ծովածավալ աչքերում խաղաց մի ջերմ, մտերիմ ժպիտ...

IV

Տրամվայի վազոնից իջնելիս Ձինան նկատեց ինձ և մոտեցավ: Հազել եր նավաստու չոր, մազերն անխորիկ կաշվի գլխարկի տակ և դարձել անճանաչելի: Չարմացած նայում էյի նրան:

— Հը՛, տաղո՞ւմ են չորերս, —ասաց նա հրճվաղին:

«Սաղելը սաղում են, շատ յերիտասարդ նավաստու տպավորություն է թողնում, բայց վորտեղից է ճարել այդ չորերը» — մըտածում էյի, ու ինձ համար հանելուկ եր մտում նրա վարած կյանքը, թե ինչպես եր ապրում, ո՞ւմ հաշվին:

Քաղաքն այն ուր ընդունել եր տոնական կերպարանք: Լավ հագնված, շխշկուն թրերով սպաներն անցնում էյին հանդիսավոր քայլերով, ուրախ էյին, մի քանիսը հարբած՝ հաղիլ էյին իրենց պահում վրտների վրա: Յերդ ու աղմուկով նծուղներն էյին քշում փափախներին սպիտակ ժապավեն կարած կողակները:

Գլխավոր փողոցը հեղեղվել եր ծով բաղմությամբ: Ամբոխն շտապում եր դեպի մեծ հրապարակը: Այնտեղ մի մարդ էյին կախել և բոլորին թույլ էյին տալիս գնալ տեսնելու:

Ձինայի հետ ուղեւորվեցի այնտեղ: Հրապարակի կենտրոնում չինված փայտյա կախաղանից կախված եր փոշեպատ, պտտառտուն հաղուստով մի մարդ: Դեմքն սպիտակ, յերակներն ուռած, մազերը գլխին բիդ-բիդ ցցված: Բերնից դուրս յերկարած լեզուն ատամներով այնպես եր սեղմել, վոր ծայր ուռել և կապտել եր: Յերկարածիտ կոշիկներով վրտները գեռնից հաղիվ մի թիզ բարձրության վրա էյին դանկում:

Կրճքին մի փոքրիկ, քառակուսի, տախտակ կար փակցրած, վորի վրա սև տառերով գրված եր.

«Ռուսաստանին և Կուբանին դավաճանելու համար»:

Ձինան կռացավ դեպի ինձ և ականջիս շշնջաց.

— Ճանաչում եմ, Կալաբուխովն է, ուղայի անդամ Կալաբուխովը, Կուբանի ինքնորոշման գլխավոր ղեկավարներից մեկը...

Մաքուր ներկված մի կառք լլաց և կանգնեց կախաղանի մոտ: Սեղ բազմել եր չիկ հաղուստով, սպիտակ ձեռնոցներով, թավ ու դրածայր բեխերով մի վայելչակաղմ տղամարդ: Առանց կառքից իջնելու մի պահ դիտեց կախված մարդուն և ապա մոտ հրավիրելով պահակ յենթասպային բարձրաձայն ասաց.

— Յեթե բոլոր բուլակներին և դավաճաններին այսպես մեկմեկ կախ տաք, այն ժամանակ միայն աշխարհը կխաղաղվի...

Այդ ցատկոտ հայտարարությունը միայն յենթասպայի դիմքից քաղեց մի հլու, կամակատար ժպիտ. մինչ ներկա յեղող քաղաքացիները լուռ էյին, շատերի դեմքերը մռայլ ու դադաղած...

Յետ դարձանք:

Հը՛մ, —մըմջաց Ձինան ճանապարհին, —հիմարը կարծում է, թե բոլոր բանվորներին կարելի չե կախ տալ, չի իմանում, վոր վերջն յեկել է: Ճանաչեցի՞ր նրան:

— Վա՛չ:

— Դա կնյազ Սոկոլովն է, մի քանի հազար դեսյատին հող ունեցող հայտնի կարվածատերը: Կարմիրների ժամանակ փախավ Գ. Պոլես, իսկ հողերն անցան դյուղացիների ձեռքը, վորոնք մշակում և ոգտվում էյին: Այժմ սպիտակների չնորհիվ վերադարձել և յետ իսկ իր հողերը, և կարող ե՞ս յերեմակայել, վոր միայն յետ իսկ, այլ յերկու տարվա հասույթն ել ե պահանջում պատերազմից և քաղաքացիական կռիվներից արյունաքամ յեղած դյուղացիներից: Ասա ինդրեմ, վոր ուռու դյուղացին կգնա դրա և դրապետների համար արյուն կթափի...

Լայնարձակ ծառուղով գիմեցինք դեպի քաղաքային օրդին: Ծուրջ բոլորը հնչում էյին կանացի ուրախ քրքիջներ և հարբած սպաների աններդաշնակ յերգեր:

Տրամադրությունս ճնշված եր. կախված մարդու արյունաքամ դեմքը, հավիտենորեն փակված աչքերը մղձավանջային տեսիլքի պես հետելում էյին ինձ:

Մեր կողքից կանանց հետ թեանցուկ, քրքլալով և բարձրաձայն խոսելով անցան յերկու սպա: Կոշիկներին կրնկակալներն այնպես էյին չիկում մայթին, ինչպես նոր նալած ձիու ամբակները: Պատառոտուն չորերով յերեք գինվոր դալիս էյին դիմացից. սպաներին տեսնելով նրանցից յերկուսը գինվորական բարե տվին, իսկ յերրորդը, չգիտես ինչու՝ չբարեկեց, թվում է, թե չնկատեց: Սպաներից մեկը թողնելով դամայի թիւ, առաջ անցավ վայրագ դեմքով և կորց գինվորի ճանապարհը: Լսվեց ապտակի մի ուժգին շա-

հաշ: Ապտակահար զինվորը, վոր միջնասակ, կիսամերկ մի յե
թիտասարդ եր, ձեռքով արորեց կարմրակալած յերեսը և, ցավի
թե բուռն զայրույթից, կծկվեց, ապա ճակոտին ուղղված տեսնե
լով ատրճանակի փողը՝ աղաչագին ձայնով ասաց.

— Ներեցի՞ք, ի սեր տատո, չնկատեցի, ձերդ...

— Ախ, դու չա՛ն վարդի չնկատեցիր հա՞, յես քո...

Ապա յի դեմքը կատաղությունից սփրթնել եր, աչքերից ցա
տում եյին մահաշունչ կայծեր:

Մյուս զինվորները լարի պես ձգված սպասում էյին:

Յերկրորդ սպան և կանաչ միջնասակ և մի կերպ համոզելով
հազնտուացրին գաղաղած զինվորականին, վորը ատրճանակը տե
ղավորելով պատյանում, մի քանի անգամ հայհոյեց և մյուսներ
հետ առաջ անցավ: Կանաչը քրքջացին արծաթահնչյուն ձայնով
վոգելվորվել էյին իրենց կավալերի սիրադուրծությունից:

Իսկ զինվորները մի մոլեգին հայացք գցելով յետեվից, ատամ
ները կրճատեցնելով շարունակեցին իրենց ճանապարհը:

— Հը՛, հավանեցի՞ր այդ յերկասարդ ջենտլմենի քաջագոր
ծությունը, — հարցրեց Ջինան ծով բարկությամբ լցված աչքերով
հառելով ինձ:

— Վոչի՛նչ, խոսք չկա դրվատելու:

Ինչ ես կարծում, յեթե ապտակած զինվորը զենք ունենա
լի՞ր զնդակահարի այդ հանդուգն սպային:

Յես ուտես վեր քաշեցի:

— Կիրտեկեր, — տաքացավ Ջինան. — չնկատեցի՞ր, թե ինչպիսի
ցատումով բոցկլտում էյին զինվորի աչքերը և ինչպես ձեռները
բուռցըր կազմած անդորությունից սղմվել էյին կողքերին. յես այդ
նկատեցի...

Բարձրահասակ, թեւատարած ծառերի մի ընդարձակ տարա
ծություն և ընդգրկում քաղաքային այգին, վորը կանաչ թևերը
պարզած հյուրնկալեց մեզ իր զովատառ ծոցում: Բուրավետ ծա
ղիկների և մարգալատ պուրակների թովից անցանք: Աչքդ ե շո
յում ծառուղիների կանաչախիտ հեռատանը: Այս ու այն ծառի
տակ դրնգում են աղջիկների քաղցրահնչյուն քրքիջները: Կանաթ
նաղանի ժպիտներ են ուղարկում անցնող ջահերներին:

Ու թվում է մի պահ, վոր սա յե այն յերանալետ վայրը, ու
չկա հոգ ու տառապանք...

Ամառային ակումբի ընդարձակ պատշգամբում պատրաստել են
նոթ ճաշատեղան: Նստել են բարձրատիճան սպաներ, կանաթ

փողապալոր, թանգագզեստ պարոններ, ուտում են և ըմպում
զինին, վոր բաղմամբով շիշերի մեջ սպասում է սեղանի վրա: Մերթ
ընդ մերթ նվազախումբը հնչում է ուռաական ազգային հիմնը,
լավում են ուռաների խառնիճաղանձ ձայներ, կենացներ են առա
ջարկվում:

Ջինայի հետ նստեցինք ակումբի փոքր պատշգամբում ճաշե
լու: Խաղողի վորթատունկերն ոճապատույտ թեփելով բարձրացել
էյին պատշգամբի ճաղերն ի վեր ու իրենց լայն տերևներով հով
հարում մեզ: Լեյադի փնջերը, վորթատունկի տերևների միջից,
ձերմակ թերթիկներով ժպտում էյին և չրջապատը լցնում իրենց
անուշ, կենարար բույրով:

Ճաշատեղանի շուրջը տիրում եր աղմուկ, ցնծագին ձայների,
ձերբերի ու բացականչությունների ժխոր: Մի ուժգին, բամբ ձայն
մի բուպե դադարեցնելով աղմուկը, դուռաց.

— Խմենք, պարոնայք, և բոլորս միասին կանչենք՝ կեցցի՛
միացյալ, մեծ և անպարտ Ռուսաստանը, ուռա՛...

— Ուռա՛-ա՛-ա՛...

Սեղանի բոլոր մասերից հյուսվեց մի ընդհանուր, միապաղաղ
կանչ, վոր ճարճատյով դնաց մարեց ծառուղիների ու պուրակների
մեջ:

— Յեվ ովքե՛ր են ճառում Ռուսաստանի անունից, — սեփակա
նատերեր, փողատերեր, ցարական պնակալիկ չինովնիկներ և սպա
ներ: Բարբառում են ո՞ւմ անունից և ինչի՞ համար: Հեղափոխու
թյունն են ճնշում, հրճվել են, չե՞, սրիկաները...

Վորքա՛ն ցատում ու բարկություն կար հավաքված Ջինայի բո
ցավառ աչքերում...

Բավական յերկար նստեցինք: Խնձուխը վերջացավ և քեֆ ա
նողները ցրվեցին, սեղանի վրա թողնելով բաղմատեսակ ուտելե
ղեն և քաղցրավենիք, կիսատ խմած գինու բաժակներ:

Մնացել էյին լավ հաղնված մի պարոն, մի դեներայ և մի քա
նի տիկիններ ու զինվորականներ, վորոնք բարձր-բարձր խոսում
էյին ու քրքջում: Գնեերայը հարբած եր և հաղիվ եր իրեն պահում
վոսների վրա: Քթի տակ մրմուռում եր ինչ-վոր բան ու յերդում
կցկոուր ուռաական ազգային հիմնը: Մի պահ թեփերն արձակելով
հորանջեց և ապա որորվելով մոտեցավ ճաշատեղանին, ամբողջ ու
ծով բարձրացրեց սեղանի մի ծայրը և ուժգին հարվածով խից
դետին:

— Պարոնայք, հանուն մեծ, անպարտ և անբաժան Ռուսաստանի, ուրա՛հ... —

Կանչեց և քա՛հ-քա՛հ ծիծաղեց :

Սեղանի ընդեր իրերը խառնվեցին իրար: Բաժաններն ու պլ՛նակները վեր ցատկեցին և շրխալեն ներքև թափվեցին: Կարմիր հեղուկը ծորաց ջարդված բաժաններից ճերմակ սփռոցի վրա կազմելով փոքրիկ լճակներ:

— Բռա՛վո, ձերդ պայծառափայլություն, բռա՛վո, — բացա՛ր կանչեց մաքուր հազնված պարոնը, հաղթական դիրք ընդունեց և բռունցք խփելով սեղանին՝ ակումբի ծառաներին հայտարարեց.

— Բոլորի փոխարեն յես կվճարեմ, յե՛ս... Թո՛ղ կեցցե սպի՛ռառի բանակ...

Յեվ գրպանից մի բուռ թղթադրամ հանելով տվեց նրանց:

— Ահա՛ թե ինչպես է վատնում բուրժուազիան, բանվորները՝ քրտինքով վաստակած դրամը, — ասաց Ջինան հուզված և մի վայր՝ կյան լուելուց հետո շարունակեց.

— Գիտե՛ք ով է այդ լավ հազնված պարոնը. ծխախոտի հայտնի գործարանատեր Խլեբնիկովն է. անվանի ուսող, խմող և վատնող մարդ...

Ապա պատմեց Ջինան, թե ինչպես ինքը մի ժամանակ աշխատել է Խլեբնիկովի գործարանում և դուրս արվել բանվորական դադանի կազմակերպություններին մասնակցելու համար:

Մենք դուրս յեկանք այգուց և բաժանվելով Ջինայից, որվա բազմազան տպավորություններով ծանրացած՝ քայլերս ուղղեցի գետի տուն: Ճանապարհին հանդիպեցի գնդապետ Շևչենկոյին, վորը կանգնել եր նպարեղենի մեծ խանութի առաջ և ուղակու յետեվ դարսված ուտելիքները դիտում:

Փորձեցի ճամբաս չեղել, չեղալ. նկատեց, ամիջապես մոտ յեկալ, թեվիցս բռնեց և, տանելով խանութի մոտ, ասաց.

— Պա՛հ, պա՛հ, մի տեսեք, յերիտասարդ պարոն, ի՛նչ համեղ ուտելիքներ և խմիչքներ կան այստեղ. խավյարը տեսեք, խողի ապուխտը, ինդուչկան, Բորդոյի գինի՛ն, պա՛հ, պա՛հ...

Նրա մատառ դեմքը կծկվեց ու բացվեց արտահայտելով ուտելու և խմելու անսահման ցանկություն, սակայն տեսնելով դեմքին լուրջ արտահայտությունը, մի քննական հայացք ձգեց վրաս և ասաց.

— Խո՞ւմ հիվանդ չե՞ք, տխուր եք յերեվում. իսկ ձեր դամբը՝ կա՛մ, խե՛, խե՛, վե՛նք և... Ելի հանդիպում եք նրան: Խորհուրդ

եմ տալիս ձեռք վերցնել նրանից, գալուքիկ մոյ, ձեռք վերցնել. կրակի հետ եք խաղում. դիտե՛ք հիմա ինչ ժամանակներ են, արյուն է թափվում չորս կողմ, արյուն... Թե չե, դիտե՛ք դուք ել մի որ կգնաք հեռո՛ւ, հեռո՛ւ տեղ... Այնպիսի տեղ, ուր վոչ գինի կա կոնծելու, վոչ ինդուչկա անուշ անելու, խե՛, խե՛, խե՛,...

Յես հավատացրի նրան, վոր գլուխս սաստիկ ցավում է, բը՝ չլի մոտ եմ գնում. իսկ են աղջկան բոլորովին մոռացել եմ, եյ չեմ պատահում:

— Այդպե՛ս, յերիտասարդ պարոն, խելոք կացեք, — խրատեց Վասիլի Պետրովիչը և գայլի անկուշտ աչքերով նայելով մեծ ափսեյի վրա հանգստացող հնդկահավին՝ շարունակեց. — դե՛հ, հիմի դնանք մի-մի բաժակ կոնծենք և եղ ինդուչկայից մի-մի պատառ անուշ անենք, ձեր գլխացալը կանցնի և կառողջանաք...

Նորից կրկնեցի, վոր հիվանդ եմ, տաքություն ունեմ, պետք է անպայման բժշկի գնամ, թո՛ղ Վասիլի Պետրովիչը չնեղանա: Բայց գնդապետը դժգոհ ներս մտավ խանութ. մինչ յես մեծ թեթևություն զգացի, վոր կարողացա աղատվել նրանից...

V

Սենյակս փոքր եր, ինչպես քառակուսի տուփ, շատ համեա կահավորված: Յերեկոներն առհասարակ սակավ եյի դուրս գալիս, պառկում եյի մահճակալիս՝ գիրք ու լրագրեր կարդում կամ ձանձրութից հետ ու առաջ քայլում:

Տաղտուկս փարատվում եր, յերբ Նյուտան թեյ ու ընթերթ եր բերում ու յերկար, յերկար դրուցում հետս:

Չարմանալի և անսպասելի բան եր Նյուտայի Յեկատերինո-դար ընկնելն ու ինձ հանդիպելը: Վորտեղից-վորտից: Յերկու տարվա ընթացքում շատ եր փոխվել Նյուտան: Գյուղի դեռավթիթ կենսավառ աղջկին այժմ մաշվել եր, գունատվել, դատել ծանրախոհ: Գլխին սպիտակ չոր եր փաթաթում, սրունդներն այլևս մերկ խոհ: Գլխին սպիտակ չոր եր փաթաթում, սրունդներն այլևս մերկ չեյին և վոսկեճուլ ողակն ել չեք պսպղում այնտեղ:

Նյուտայի պատմությունը թեև այնքան բարդ ու յերկար չեք, բայց հուզիչ եր և սրտմաշող: Յեվ յերբ ինձ պատմեց այդ բոլորը, յես ել բաժանեցի նրա վիշտը՝ ծխիթարում եյի, վորքան հնարավոր եր:

Իմ վերադառնալուց հետո, կարմիրները վերստին դրավել եր ին դյուղը և փախչելու ժամանակ սպանվել եր Նյուտայի հայրը:

Մի անգամ յերբ ճաշելուց վերադարձա, սենյակիս դուռը կիսաբաց եր, իսկ ներսում գտա մի յենթասպա և յերկու սվինավոր զինվոր:

Ինձ տեսնելով յենթասպան ուրախ ճիչ արձակեց.

— Լավ ե ինքներդ յեկաք, մենք ձեզ եյինք վորոնում...

Ու հրամայեց կանգնել սենյակի մի անկյուն, անշարժվել: Մաշակը կիտ խուզարկեց հագուստս ու դրպաններս: Իսկ զինվորները խառնում մյին անկողինս, իրերս և ինչ— վոր բան փնտրում:

«Յերեվի Զինային ձերբակալել են...»

Մտածում եյի և ջղայնանում, տեսնելով ինձ անշարժված սեփական բնակարանումս:

Սենյակս տակն ու վրա արին, խառնեցին, բայց կասկածելի վոչինչ չգտան: Յենթասպան դեմքը խոթուեց, յերեվի տխրեց կասկածելի բան չգտնելու համար:

«Հիմարը կարծում եր, թե մի մեծ յերեվելի գաղտնիք բաց կանի, վորպեսզի գնա և արժանանա մեծերի դովքին...», — մտածում եյի յես և մտքումս ծիծաղում նրա հիասթափության վրա:

Խուզարկելուց հետո դուռը կողպեցին և հրամայեցին հետեւիլ իրենց: Գնում եյի սվինավոր զինվորներից մեկն առաջիցս, մյուսը յետեւիցս, իսկ յենթասպան ատրճանակը ձեռքին՝ կողքիցս եր քայլում: Նայում եյի ատրճանակին և ջղայնորեն մտաւում.

— Յերեվի վախենում ե փախչեմ, ախպ'իս...

Բակում սպասում եր Նյուտան, դեմքն արտահայտում եր չփութություն ու սարսափ: Նրա աչքերը հետեւեցին ինձ մինչև փողոցի դուռը և ապա անհետացան ինչպես տեսիլք:

Զգիտեմ վախենում եյի, թե ինձ իշխել եր այն զգացմունքը վոր մարդս ունենում ե, յերբ նրան ակամայից քշում են մի անհայտ, անծանոթ տեղ: Բայց ինձ ջղայնացնում եր կշտիս յենթասպան, մացառի պես դաճած, վրտները ծուռ, դեմքին բազմաթիվ պզուկներ, աչքերը դեղնավուն—կանաչ:

Յերբ հայացքս աջ ու ձախ եր դառնում, դեղնավուն—կանաչ աչքերը դալիս նստում եյին ուսիս, սանձահարում շարժումներս թե՛

«Մեկը հա՛, թե չե կկրակեմ...»

Փողոցի անցորդներն այնպես եյին նայում մեզ, ինչպես կնայեն սովորական, ձանձրալի դարձած բանի: Ո՞ւմ հոգ, թե ուր եյի գնում, ինչու...

Մեր փառավոր թափորը հասավ հետախուզական բաժին: Յեր-

կաթյա փշալարերով մեկուսացված մի չեքից ներս մտանք ու լաղմաթիվ ծուռ ու մուռ միջանցքներով գնացինք քննիչի մոտ: Յենթասպան գնաց դեկուցելու, իսկ յես զինվորներին հետ մնացի միջանցքում: Գառորդ ժամ սրտադող սպասում:

Մտածում եյի, թե ինչպես պիտի հանդիպեմ քննիչին և ինչ պիտի ասեմ: Յես վորովհետև գտեյի վոր այդպիսի վայրերում առհասարակ պետք ե վորքան կարելի յե քիչ խոսել և լակոնական պատասխաններ տալ, բոլոր ուժերս հավաքեցի ստոնարյուն ձև—վանալու և ինքսզինքս չկորցնելու:

Վերջապես յենթասպան փոքրիկ, ճաղատ դուլիս դուրս յերկարեց և հրամայեց ներս մտնել:

Շքեղ սարքված փոքրիկ սենյակ: Գեներալներ Ալեքսեևի և Կոնստանտինի մեծադեր նկարները պատին: Գրասեղանի մոտ նստել եր լալ հազնված, վայելչադեմ, գանդրահեր մի յերթասարդ կապիտան: Ծուռ—ծուռ նայեց, մի պահ քննեց ինձ վրտից ցլուլու, տան: Ծուռ—ծուռ նայեց, մի պահ քննեց ինձ վրտից ցլուլու, տան: Ծուռ—ծուռ նայեց, մի պահ քննեց ինձ վրտից ցլուլու, տան:

— Դե՛հ, հիմա պատմեք տեսեմ, ի՞նչ գիտեք Ստեփանովայի մասին, ո՞ւր ե դառնում այժմ:

Յես հայտնեցի վոր Ստեփանովային ճանաչում եմ, բայց վաղուց ե, վոր նրան չեմ տեսել և չգիտեմ այժմ վորտեղ ե:

Կապիտանը հայացքը հեռացրեց փողկապիցս և ուղղակի բեմեղնեց աչքերիս, կարծես աչքերիս մեջ նստել եր մի մեծ գաղտնիք և նա ուղում եր թափանցել:

Ծիչտն առած, այդ աչքերը սուր եյին, հատու, այնպես վոր ուժերս հավաքեցի չենթարկվելու նրանց:

— Իսկ վորտեղ և ի՞նչպես եք ծանոթացել նրան:

Կապիտանը մի պահ գլուխը ձգեց թիկնաթոռի թիկունքին. նրա սրճագուլյն, գանդուր մազերը, համաչափ գծերով կերտված դեմքը, զինվորական շիկ համազգեստը պատկերանում եյին դրավ—

չություն, վորի հետ միանում եյին խստություն և լրջություն: Սարքեցի մտացածին պատմություն, թե ինչպես պատահաբար ծանոթացել եմ Զինային հետ և յերբեք նրան մոտ ծանոթ չեմ յիշել:

— Հը՛մ,— մրմուռաց կապիտանը և նայեց դուռն մոտ կանգնած յենթասպային:

Վերջինիս մարմինը լարի պես ձգվեց և դեմքին նկարվեց մի քուռ ժպիտ:

— Դուք բողբոջիկ չե՞ք, — հանկարծ հարցրեց քննիչը և նորից սուր հայացքը բեռեց աչքերին, — ճիշտ խոսե՞ք թե չե՞ք ձեռքից չե՞ք աղատվի: Խոստովանելն ավելի լավ կլինի ձեզ համար, քան թե ստեղծ: Մենք արդեն բաղձաթիվ փաստեր ունենք ձեր մասին:

Յես վճռականապես հայտարարեցի, վոր բողբոջիկ չեմ և չեմ ել յեղել յերբեք:

— Հապա ի՞նչ կուսակցութեան եք պատկանում, յեթե բողբոջիկ չեք:

— Ուսանող եմ, — պատասխանեցի սառնարյուն:

— Ուսանող, հա՛ հա՛... Լավ հեղաթններ եք պատմում, խոսք չկա: Բողբոջիկ, այսինքն թոկից փախած ավազակ մարդ, ուսանող...

Կապիտանի սուր հայացքը վստաստեց դեմքին բոլոր գծերի վրա, ապա դարձավ դեպի յենթասպան.

— Ինչպես յերեվում ե, սրան պետք է մի լ՛ավ դադել, վոր ստիպվի ճշմարտութիւնը պատմել:

Յենթասպայի դեմքն ստացավ ինքնարավակաճութիւն արտահայտող փայլ:

Կապիտանը մատը սպառնալին թափ տվեց վրաս և խստաբար հրամայեց յենթասպային.

— Տարեք դրան, տարեք գցեք նկուղը, հետո կտեսնենք...

Յենթասպայի գաճաճ մարմինը արձանացավ զինվորական պատիվ տալու, արհամարհանքով նայեց ինձ և միասին դուրս յեկանք քննիչի սենյակից:

Միջանցքում հանդիպեցի գնդապետ Շեչենկոյին, վոր հնդկահավի պես փքված, կեռ թուրը չխչխկացնելով գալիս եր դեպի մեզ: Ինձ տեսնելով դեմքը ծոմոնեց անախորժ բանի հանդիպող մարդու պես և առանց բարեկա պատասխանելու ասաց.

— Հը՛մ, յերիտասարդ պարոն...

Ապա կողքի սենյակի դուռը բանալով շտապ ներս մտավ:

Յենթասպան մի գննող հայացք ձգեց վրաս. այս անգամ նրա աչքերն այնքան խեթ ու կծու չեյին:

Քարե աստիճաններով իջանք գետնահարկ: Նեղ, կիսամութ և խոնավ փակուղուց և սվինավոր պահակների մոտով անցնելով, յենթասպան բաց արավ մի փոքրիկ դուռ:

Յերբ կոացա գլուխս վերնաշեմքին չզարնելու համար, յերեսիս խփեց մի գաղջ գուլ, կարծես մտնում եյի անասունների փառախ...

Դուռն յետելիցս փակվեց:

Խարխալելով մի քանի քայլ առաջ անցա. կանգնեցի մի պահ, փնջե և աչքերս վարժվեցին աղջամուղջին:

Մի ընդարձակ, հատակը տախտակամած նկուղ: Ստվերախիտ անկյունները կորած մութի մեջ: Բազմաթիվ մադիկ այս ու այն կողմը նստոտած ու պառկոտած՝ յերեվում եյին սովորների պես: Մի քանի դեմքեր դարձան ու նայեցին ինձ ապակեփայլ աչքերով:

Հայտնի չե ուրախաց՞ան, թե տխրեցին, վոր իրենց թիվն ա՛վելացավ մեկով:

Բոլորն ել հասարակ, պատառոտուն չորերով մարդիկ եյին,

դեմքերը մութ ու մռայլ՝ չուրջը տիրող մառախուղի պես:

Մարդկային սովերներեց բացի ուրիշ իր չկար նկուղում: Պատերն ել խոնացած գաջով ծեփած՝ շարունակ տխուր պատմութիւններ լսելուց՝ գունատվել, այլակերպվել եյին: Իսկ սուսա՛տաղը մնացել եր մութի մեջ և վերելից իջիտում եր ինչպես ուր՝ վազան:

Հատակին դանաղան դիրքերով յերկնցած մարմինների արանքով անցա, նստեցի համեմատաբար ազատ վայր, կռնակս հենեցի պատին և ընկա մտածումների գիրկը...

Առաջին պատկերը վասիլի Պետրովիչի ծոմած դեմքն եր և յեղջերուի հազի նման բերանից արձակված կծու խոսքերը.

«Հը՛մ, յերիտասարդ պարոն...»:

Աչքածակ գալլը, արդյո՞ նրա սարքածը չե՞...

Ու ցատումով լցվեց հոգիս:

«Լավ վոր Զինան ձերբակալված չե, այլապես կապիտանը չեր հարցնի՝ նրա ուր լինելը»:

Սրտիս խորքից անցավ մի կենարար դող. ուրախ եյի, վոր Զինան ձերբակալված չե...

Մոռալ մտքերը խառնիխուռն յեկան անցան և ամենից վերջը մնաց ցավոտ հարցը.

«Արդյոք ի՞նչ պիտի անեն ինձ...»:

«Ինչ ուզում են, թո՛ղ անեն, չպետք է սարսափել...»:

Հակառակ ծով հուզմունքիս, վորոչեցի սառնարյուն մնալ և չենթարկվել խուճապի:

Իմ հոգում կատարվում եր մի անմեկնելի, աննկարագրելի հեղաշրջում: Ինչ վոր պայծառ ու վսեմ բան թե ու թիկունք դարձած՝ ինձ բարձրացնում եր աչքիս, կարծես մի ինչ՝ վո՛ր լավ, ան-

դնահատելի բանի համար պետք է համակերպվելի ճակատագրիս հետ...

Յե՛վ սրտապնդված սկսեցի շուրջս նայել:

Առատադին կպած փոքրիկ, յերկաթապատ լուսամուտ աչքերը կամաց կամաց մթնեցին: Վերջին վտիտ ցուրերն էլ պարտովեցին խաղարկից ու դուրս փախան:

Մեկը վառեց մի փոքրիկ, հաղիվ էր շուրջը լուսավորող ճրագ:

Մի քանիսը պատկած տեղիցը վեր յելան, նստեցին: Նստածներն էլ ընդհակառակը յերկնցան հատակին ու շնչառության տարբեր հնչյուն մի խուլ համերգ արձագանգվեց շուրջս:

Ինչ՝ վոր անձանթ, աննկատելի կետեր մոտեցան ձեռներին ու վզին, կծոտեցին. յես հալածեցի բայց նրանք համառ էյին, անընկճելի. շարունակում էյին դաժան հարձակումները:

Մի միջահասակ մարդ յեկավ նստեց կողքին: Նրա ծնոտից ափելի պես կախվել էր թավ, հինայի գույն մորուքը: Մաղառատ դեմքը սիրթնած էր, նիհար: Մխախտ առաջարկեց ու ինքն էլ սկսեց ծխել:

— Հը՛մ, դուք էլ ծուղակն ընկ՞աք: Այստեղ լավ աղաշխարհելու վայր է: Գիշերը լվերը կկծոտեն, վատ ողբ կնեղի, իսկ ցերեկները ձանձրութիւն ու տաղտուկը:

Այնպես ջերմ ու մտերիմ էր խոսում, վոր կարծես հին ծանոթներ էյինք:

— Առաջին անգամ՞ն էք վայելում բանտ նստելու յերջանկությունը

Թավ հոնքերի ներքե կորած փոքրիկ, կենդանի աչքերը սլոռ-սլոռացին վրաս:

Առաջին անգամն էյի նստում բանտ:

— Վոչինչ, կսովորեք, սա էլ մի կյանք է, սլիտի ապրել և ճաշակել սրա քաղցրություններ, հ՛ը, հ՛ը ... Իսկ յես քանի՞ յերորդ անգամն եմ նստում, ի՞նչ էք կարծում:

Յես տարկուսորեն նայեցի նրան:

— Յոթն անգամ, կարո՞ղ եք յերեմակայել...

Ապա թեքվեց և հաղիվ լսելի ձայնով պատմեց, թե ինչի համար էր բանտարկվել այս վերջին անգամ: Պարզվեց, վոր կոմունիստ է, ընդհատակյա աշխատող, առանց իրական փաստերի, կասկածով են կալանավորել, ինքը վստահ է, վոր կազատվի, յեթե մարդիկ խիղճ ունենան...

Յե՛վ այսպես խոսեց շատ բաների մասին:

Լավ էր ճանաչում Զինային:

— Զինան մեր լավագույն կին ընկերներից է, — շարունակեց խոսակիրը պապիրոսի մոխիրը մատով թափ տալով. — ձերբակալվելուս նախորդ իրիկուն, այսինքն չորս որ առա՞?, նրան հանդիպեցի մեր ծանոթներից մեկի տունը. կուսակցության հրահանգները գործադրելով էր դրադված:

Հաճությամբ էյի ունկնդրում ամեն մի խոսք, վոր վերաբերում էր Զինային:

Այդ վայրկյանին նկուղի դուռը բացվեց և կալանավորներից մեկին կանչեցին: Բանվորական բաժկոնով, տանջված դեմքով մի խոշոր մարդ անկյունից բարձրացավ ինչպես կաղնի, հաղաց մի յերկու անգամ ու դուրս դնաց:

Ժանգոտած, մեծ բանալին նորից վոլորվեց փականքի մեջ:

— Ո՛վ դիտե, ո՛ր են տանում անխճածները, — լսվեց խոսակցիս բերանից մի խուլ մոմռոց:

— Իսկ դուք Զինային չհանդիպեցի՞ք վերջին անգամ:

Յես բացասական պատասխան տվի:

Ոոսակցիս դեղնափայլ, սուր հայացքը մի պահ կենտրոնացավ դեմքիս, աչքերը մանրակրկիտ զննեցին իմ խորքը, յերեմի ուղում էյին ստուգել, թե վորքան ճիշտ եմ խոսում:

— Զեր դեմքը կարծես ծանոթ է ինձ. Հը՛մ, յեթե չեմ սխալ, վում ձեզ հանդիպել եմ կուսակցության ժողովում, յերբ մերոնք Արմավիրումն էյին...

Արմավիրում յեղած ժամանակ նրա ցույց տված տեղը չեյի գնացել յերեք:

— Կամ դուցե դուք էյիք, վոր յեկաք վերացուցակադրելու ձեր կուսակցական տոմսը. ա՛յ, հիշեցի: Ա՛խ հիշողություն, հիշողություն, վորքան շուտ են մոռացվում լավագույն ուրերը...

Մտացածին բաներ էր պատմում:

— Նույնիսկ դիմեցիք ինձ իմանալու, վո՞ր որն է նշանակված կուսակցական մարմնի նիստը:

Նայեցի նրա համառ աչքերին, վորոնք կիսամութի մեջ քնվեռվել էյին վրաս:

Արդյոք չի՞ փորձում ինձ... Կասկածը ոճի պես խայթեց ու դեղս. տարակուսանքով դիտեցի նրան: Զգաց յերեմի իր անհարմար դրուժյունը, աչքերը հեռացրեց և ընդունեց միամիտ արտամար դրուժյունը, աչքերը հեռացրեց և ընդունեց միամիտ արտահայտություն:

— Գուցի սխալվել եմ, ձեզ չիօթել ուրիշի հետ, սատանան
Աղոտ լույսի տակ նրա դեմքին, ծնոտի մոտ նշմարեցի մի կա-
տանի, հիշողությունս դառամել ե...

սլույս խալ, վորի վրա յեղեղնի պես ցցվել էին յերեք յերկաթ
մաղ:

Մարմնիս զգացի լվերի խայթոց և կոնակիս պատից ծծված
անախորժ խոնավություն: Ուղղվեցի ու թիկն ընկա կողքիս, գլու-
խըս դնելով արմուկիս վրա:

Նա ելի մի քանի բաներ խոսեց, կրկին ծխեց, բայց յես չպա-
տասխանեցի: Ավելի ճիշտ քունս տանում եր: Քնելու ցանկություն
նրա գրգռում էյին բանտարկյալների ընդհատվող, խզմզվող ջնջա-
ռությունը և վրաս ծանրացած դաղջ ողբ:

VIII

Վաղ առավոտ զարթնեցի:

Փոքրիկ լուսամուտ— աչքերից վախժխելով ներս էյին ընկել
լույսի վախ շողեր ու, չհամարձակվելով առաջ դնալ, մնացել
էյին կիսաճամբին:

Ծանր հոտած ող եր շուրջս: Մեջքիս վոսկորները տնքում էյին
չոր հատակին կաշեւուց: Գլխումս բզկում եր ինչ—վոր բզեզ:
Վտանքս փետացել թմբել էյին. մասնորիս ծայրերին ասեղի թույլ
ծակոցներ էյի զգում:

Կշտիս, գլուխը ծնկներին հենած սրտկել եր մի կալանավոր,
վոտքերը բերել կծկել եր փորին ու դարձել մի ցանցառ մսագունդ:
Չգիտեմ անախորժություն զգացի, թե ուրիշ բան, ծուկիս կամա-
ցուկ հեռացրի. մաղառատ գլուխն ընկավ գետին, մի քանի ծույլ
չարժում գործեց, մնաց անչարժ, քիթը փռչոտ հատակին հպած:

Ուղեցի վոտքի յեկնել ու քայլել քեչ, բայց ճանապարհը մար-
միններով փակվել եր քարակույտերի պես:

Շուրջս լսվում եր խոմփոց ու թռչում էյին այս կամ այն կըրծ-
քից հառաչանքի թույլ հնչյուններ: Մեկը քեչ հեռու շնչում եր բե-
րանը կիսաբաց. լորձուկի մի յերկայն շյուղ կախվել եր ու ջրո-
տել մի փոքրիկ տարածություն հատակի վրա: Մյուսը բաճկոնակը
հանել եր, կծկել ու գրել գլխատակին, աչքերն անթարթ հառել
առաստաղն ի վեր, յերեկվի աշտեղ եր վորոնում իր դառն խոհերի
յեղբակացությունը: Յերրորդը հորթի պես դուռնը գրել եր ծնկ-
ներին ու մնացել այդպես—ո՛վ գիտե ինչու:

Դրսից հատ հատ ներս էյին ընկնում վոտիկանների սուլե-

թի թույլ հնչյուններ, ընկնում էյին ու մարում նկուղում: Կամ
բանալին եր կոպտորեն հաղում փականքի եջ, գրավելով մի քանի
արթուն աչքեր, վորոնք այդ հաղից մահ կամ փրկություն էյին
սպասում...

Գլորվեցին հավիտենականության չափ յերկար ժամեր: Կալանա
վորներին թույլատրեցին հերթով դնալ միջանցք, ինչպես ձմեռը
կենդանիներին դուրս են բերում փարախից մաքուր ող առնելու:
Բայց անասունները իրավունք ունեն փարախի շուրջը թռչկոտել,
արձիկ տալ կենսուրախ, մինչ մեզ հսկում էյին սվինների փայլուն
սուր ծայրերը:

Հերթն ինձ հասավ: Յերբ միջանցքի համեմատաբար մաքուր
ողբ բաղխվեց դեմքիս, կուրծքս աղաղակեց մի ծանր բեռից ու թա-
փահարեցի մարմինս ջրաթաթախ թռչունի պես:

Նեղ միջանցքի առաջ ձախ կողմից հոսեցին մոտյլ, միզապատ
դեմքեր, մութ քարայրներից լույս աշխարհ յեկող ստվերների
պես:

Մի քանի բոսք չանցավ, կրկին յետ յեկա ու յերեսիս փչեց
փարախի դաղջ գոլը:

Մի չարք բութ հայացքների, կառկածս աչքերի, անտար-
բեր հորանջող բերանների քովից անցա: Չէյի իմանում վորտեղ նրա
տեմ կամ կանգնեմ: Ինձ հրավիրեց իրիկվա խոսակցես, սիրալիւ
ժպտաց, հարցրեց, առողջությունս և առաջարկեց ծանոթանալ կող-
բին կանդնած յերիտասարդ, նորեկ կալանավորի հետ:

— Ծանոթացե՛ք, մեր հին ընկերներից ե, յերեկվի վորեւե կու-
սակցական ժողովում հանդիսած կլինենք իրար:

Յես հայտնեցի, վոր կուսակցական չեմ յեղել, հետեւաբար
չէյի կարող յերեկվիցե պատահել նրան կուսակցական ժողովնե-
րում:

— Գուցի ուրիշ տեղ վորեկիցե գործով պատահել եք:

— Վոչ մի տեղ, բոլորովին չեմ ճանաչում:

— Դե լավ, ուրեմն. Ընկերոջ աղջանունը Միխայելով ե, յեր-
կաթուղային բանվոր, բուլշիվիկ լինելու պատճառով ես անիծյալ
վորջն ե ընկել:

Նորեկ կալանավորի անմաղ և ձմերուկի պես կլոր դեմքին
փայլեց ինքնաբավականության ժպիտ: Հպարտացա՛վ արդյոք
բուլշևիկի լինելու և այդ պատճառով բանտ նստելու համար:

Բարձրահասակ եր, մաշված բաճկոնով, դանդուր մաղերով,
Աչքերը ժպտում էյին այնքան անկեղծ ու մտերիմ, վոր կարծես

աեսնում եյիւ նրա հոգու խորքը, ինչպես վճիտ առավելի խորքերը։
Իրիկվա խոսակիցս, վորին Զուբով եյին անվանում, ծխախոտ
առաջարկեց յերիտասարդ կալանավորին ասելոյ.

— Ն'խ, յեղբայր իմ, ծխե՛նք, բողբոս եւ մի ցալուլ ենք տա-
պակիում:

Միևայելովը հասնուլքով վերցրեց ծխախոտը, ծխի քուլաները ցատկելով ճերմակ ատամներ ունեցող բերանից՝ դնում լուծվում էրին լուսամուտի աղջամուղջին :

Ապա քաղաքացիական իրավունքների զանազան հետաքրքիր դեպքեր ստանում եք :

— Այստեղ թշնամին նստել է տանդ և կատաղությամբ բլբլ
կտում քեզ: Հարադատիդ արյունը խմում ես ու սիրտդ հովանում
ե. բավական և իմանաս, վոր նա սպիտակ է, դու կարմիր... Յես
կռվել եմ նեմեցի, թուրքի ֆրոնտում, բայց ես տեսակ բան չեմ
տեսել: Յես իմ աստված, ես ուրիշ բան ե, չլաված, չիմացած
բան...

Քաղաքացիական կռիվներում Միսսյուլը դերի եր ընկել է՝ պիտակների ձեռքը, ապա փախել ու թաղնիկ Յեկատերինոգրում, Վորտեզ և ձերբակալվել ե այժմ:

— Ե՛ր, լիզբայր, ետոր կամ վաղը կուղարկեն ինձ եւ մյուս աշխարհ: Յես նրանց եսենց-էնենցը, թող ուղարկեն...

Յեւլ սկսեց թունդ հասցոյել սպիտակ հեւրին . . .

Զուրբովը լարված ուշադրութեամբ լսում էր. նրա դունստ աչտերի արանքում կախովել էր խորհրդավոր ժպիտ: Իսկ ինձ ինչ վրո ներքին անհայտ ձայն դրդում էր գգուշ ծնալ, անտարբեր է յես կատարում էյի միայն համբարդու դեր:

Քաղվեցի մի աղատ անկյուն, առանձնացա մտքերիս հետ. ինձ
պատեց անխուսափելի թախիծը:

Կալանավորներէջ մի քանիսը ծխում էլին՝ մի քանիսը բարձր բարձր խոսակցում ինչ-որ բանի մասին։ Մյուսներն այս ու այն կողմ թավալած՝ քնել էլին կամ ճռթած աչքերով նայում պատերն ի վեր։

Թեև առաջնորդերից թեյ և սև հաց էլ ին տալիս, իսկ կեսորին՝
ջրալի կերակուր, բայց ելի քաղց էյի զգում: Կողքին մարդկանց
խնդրեցի տեղեկացնել, թե ինչպես կարելի չե զբսից ուտելիչ են
ստանալ:

Զուբովը, վերը յերկու քայլ հեռու յեր կանգնած, իսկույն առաջարկեց իր ծառայությունը:

ՅԵՐԵ ԴՐՔԱՄ տաք, յիս Էճարեմ ճեղ համար, — առաջ նա սիրա-
կեր ճայնոյ:

Լալ վոր փողերս ինձ հետ եյին և հաղուստիս վրա տեղավորել
այնպիսի տեղ վորտեղից միայն իրենց ախրով ձեռքով կարող եյին
դուրս գալ:

Կես ժամ հետո ունեյի հաց ու յերջիկ և ուտում եյի բովական
ախորժակով:

Այնուհետև Զուբովի միջոցով շարունակ հայթայթում ելի ուսեկեղեն և նույնիսկ նրա միջոցով հայրենակցիս—Ալազովին տոմսակ։

Առավուհաները Չուբուրը յողիանում եր, գիւերները կրկին հալա-
նվում. ո՞րը եր գնում, ո՞ւմ թուլլալութիամը, հալանի չե: Բայց
նա ամենքի հետ յալալութիամը եր, սրտաւիկ. յերը նորեկ կալանավոր եր
գաւառի հետ յալալութիամը եր հետը, ախպերանում:

— Բոլորիս բախտը մեկ է, գրուլց անհեր, մեր գլխի անդամներն իրար պատմենք, վեր սրտներս հովանա ու ես դանդաղ չարժվող առիծյալ ժամանակը սպանենք...

Հիրավի, գարմանալի գանդաղ եր մահանում ուր ու տաղտուկ
մաշում եր հոգիս : Վերջա՛յն համառ ու անբերեա ե այն լուսոր, մոր
պլպլում ե փրրիկ լուսամուտների լեզերքէն ու չի կամենում չգլել
Ս. Շառլոտ աստի՛ն, անձոռնի պառ-

*Նորից ճրագի ազոտ լույսը ճրճութաց պատրան, անհունը
կաճ էլանքնեղի կռիվն լավեցին խղմովող ձայներ:*

Զիգեմ ինչ նոր բան կրեւրի գիշերը, բացի ճամձբույթից ու
հեղձուկ ոգիից, բայց ամենքս եւ ուզում եյինք, վոր գիշերն ու ցե-
րեկը ինչ տաք տեղի մէջ միմեան հերթերը:

Կողքս դարձրի բազմոց, իսկ արմունկս բարձ: Վոսկրենքս մղո-
կտացին և իզուր բողոքեցին հաստակի չորուկթյան դեմ, լսող չե-
ղալ: Քունս չեք տանում:

Կիտաբաց տգրեբիս դիզվել եր նկուղի թանձր մշուշը: Պողբիս
սերկնցել եր մի վիթխարամարմին մարդ, վորի լեբանից ծանր, ա-
նխորժ գոլորչին գալիս բաղխվում եր յերեսիս: Յեվ յես սպիտված
եյի շնչառությանս Հետեվել, նրա արտաշնչած գոլորչին կուլ յը-
տառու Համար:

Նորա կշտին մի գլուխ բարձրացավ, թքեց և ծանր խորերով Հար-
հոյեց: Կիսամուկի մեջ լավեց բուռնցքի մի ուժեղ հարված: Մար-

— Յես քո ըսենցը-ընենցը... Հես թողնում քենեք, հա՞, սա-
տանի՛ ճուտ...

Բռունցքի հարվածները նորից տեղացին: Մարմինները բարձրացան և բռնեցին իրարու կոկորդից:

— Կիսեղեղ՝, շանսատա՛կ կանեմ:

— Ի՛շի մոռւթ...

Մարմինները խառնվեցին իրար, սակեց կալդին տուրուղմբոց: Շուտով աղմուկը սաստկացավ և դառավ ընդհանուր: Հենց ուզում էի վեր կենալ, յերբ մի մարդ յետ-յետ մղելով ընկավ վրաս, նրա հետ և մի ուրիշը: Մեջքս վոսկորը տնքաց և մի խուլ հառաչանք թռավ բերնիցս: Հաղիվ կարողացա տնադել ինձ ու ազատվել մարմինների ծանրութունից: Վեր յելա, բայց մարմիններ դիպվեցին չուրջս և հրելով, հրճակելով քեցցին ինձ համեմատաբար ապահով անկյուն: Այնտեղ ապաստանել եր նաև Չուրովը:

— Ձեզ լավ ճղմեցին ավանակները, դժվել են, —ասաց նա հանդիստ և ծխախոտը վառելով սկսեց ծխել:

Աղմուկի ու ժխորի մեջ փոշինձ չեք վորոշվում և չեք իմացվում ով ի՞նչ է անում: Լավում էյին սոսկալի հայհոյանքներ, կատաղի վայրագ ձիչեր:

Մի ձայն աղեկտուր կանչեց.

— Վա՛յ, քիթս ջարդեցիք, յես ձեր...

Մի ուրիշ ձայն ևս ավելի թույլ ու տառապադին նվազ.

— Մեջքս, աստու սիրուն, տորբեցիք, խիղճ ունեցեք...

— Տղմ՛ք, վերջ տվեք ես խայտառակությանը, ամոթ է, —հրն՛չեց մի ուժեղ ձայն:

Ձայնից ճանաչեցի Միխայլովին. ինչպես յերեվում եր, նա աչխատում եր կովոդներին բաժանել իրարից:

— Ի՛նչ հալվանն է յեղել Միխայլովը, չի թողնում խելքը կորցրած այդ խողերին իրար քիթ ու սրունդը մի լա՛վ ջարդեն, —ասաց Չուրովը տառամները կրճտացնելով:

Միխայլովի և մի քանի կալանավորների աղու միջամտության և համառ ջանքերի շնորհիվ, իրար բկից բռնած մարդիկ բաժանվեցին ու հրվեցին այս ու այն կողմ:

— Ե՛յ, ավանակներ, ի՛շի ծնունդներ, նկուղում բաղժիլը բավական չե, իրարու մի՛սն ել եք ուզում կրծտել, հա՞...

— Ի՞նչ ունեք կիսկսելու, փո՞ղ, ժառանգություն...

— Ի՛նչ փող, ի՛նչ ժառանգություն, ըլերից ու կեղտից հոգնել ենք, ուզում էյինք մի լավ իրար թափ տալ, թարմանալ...

— Հը՛մ, բավական չե, վոր մեր հողիները հանել են ես դըժուրոց ծակը կոխելով, մենք ել սկտք է մի բան ավելացնենք, խել՛քի տալրակ...

Ձայնում էյին կալանավորներ դանադան կողմերից:

Մարմինները կրկին խլրտացին չուրջս: Մի քանիսը պառկեցին պատերի տակ: Մի քանիսն ստացած հարվածներից վշվում էյին: Մեկի դեմքը ճանկոել էյին տուրուղմիցի ժամանակ, թքով մաքրում եր արյան հեղեքը: Մյուսը մեջքն եր մաժում. մի լավ քացի յեր կերել, մարմինը մոմոում եր ու տնքում, յերբեն ել հայհոյում աշխարհիս ամենաթուեղ հայհոյանքներով: Յերբորդի քըթիցն արյուն եր կաթում, պատին կաթնած, կեղտոտ թաշկինակը սղմել եր քթին և կովի աչքերով նայում ինչ-վոր տեղ:

Միխայլովը յերկու-յերեք կալանավորի հետ մոտեցավ մեզ, և սկսվեց սովորական խոսակցություն: Պարզվեց, վոր կովի աչքերով նայող և քթից արյուն հոսող կալանավորը, վորին կանչում էյին Պետրե, վերջերս խելքը կորցրել է, անտեղի ձայներ և հանում և շարժումներ գործում, դիչերները համարյա չի քնում, ինքնիրեն խոսում և ինչ-վոր կցկատուր բառեր արտասանում ու չի թողնում, վոր մյուսները ննջեն:

Մի կալանավոր պատմեց, թե ինչպես Պետրեյին ամեն որ սանում էյին և մահվան սպառնալիքի տակ պահանջում ինչ-վոր բան: Վախեցնելու համար մի քանի անգամ կրակել են նրա վրա, և Պետրեն սաստիկ աղղված մահվան այդ կրկնվող սպառնալիքներից շը՛մել է ու խելքը թոցրել...

Չուրովը մի խիստ հայացք նետեց խոսող կալանավորին, բայց վոչինչ չասաց:

— Հե՛յ, յես ձեր եսենցը-ենենցը, ուզում եք սպանել հա՞...

Այդ Պետրեն եր, վոր պատի մոտ քիթը մաքրելով սպառնում եր ինչ վոր մեկի:

Միխայլովը պատմեց, թե ինչպես քաղաքացիական կովի ժամանակ մի անգլիացի վախից այդպես խելքը թոցրել է:

— Եղ պատահեց անցյալ աշնանը: Մենք կրակում էյինք անտուրի մոտից. տեսներք մի մեծ տանկ ջանավարի պես փնչացնելով թշամուր կողմից յեկավ և հարձակվեց ուղիղ մեր դիրքերի վրա: Մերոնք կրակում էյին, բայց ջանավարը աներես եր, նրա վրա վոչինչ չեք աղղում, կրակի հեղեղ տեղալով գնդացիներից դալիս եր, հա՛ դալիս... Մեր տղերքը չդիմացան, փախան իրենց դիրքերից: Ձիերը քաշել էյինք անտու, վոր ջանավարը չփաստի մեզ: Մեր հիանալետը կանձեց մեզ և ասավ. «Տղեք, եղ տանկ քշողը անգլի-չան է, շան ծիծ կերած եղ անգլիչանը յեկել է մեր յերկիրը և ուզում է մեր հողին հանի, մեր բանվորի աշխատանքը գջի տանի:

Ո՛վ ձեզանից քաջի արյուն ունի, թող դա ինձ հետ, եղ շանվորդուն ցույց տաքն, վոր մեզ հետ հանաք—մատխարություն անել չի կարելի: Դե՛հ, տղեք ջան, ձեզ մատաղ, քչեք ձիերը»: Կանչեց հիսնապետը և կայծակի արագութեամբ առաջ սլացաւ, մենք ել յետևեցք: Գնդացիքը մեզ վրա մահվան կարկուտ տեղաց, մեզանից մի քանիսը շուռ յեկան... Բայց մենք փոթորկի պես հասանք ջանաւարին և ամեն կողմից ողակեցինք: Մեր հիսնապետը ձիուց տանկի վրա թռաւ և թրով կիսեց գնդացիքի կրակող ուս սպայի գլուխը, մենք ել թռանք և զորս դու պատվիրեցեր խիեցինք: Տանկ քշող անգլիէնը թեւերը բարձրացրեց վերեւ և կանչեց ի՞նչ յու փլիս... Ես տեսակ բան...

— Ինչպես կանչե՞ց, Միխայիլով, ապա՛, —հարցրեց կալանաւորներէից մեկը:

— Ի՞նչ յու փլիս, —կրկնեց Միխայիլովը ընդհանուր քրքիջի մեջ: —մեր հիսնապետը հրամայեց ձեռք չտալ նրան: Դա մի բարձրահասակ, բարակ մեջքով, լավ հագնւած, բերնին ծխամորճ մարդ էր. վո՛ւց եր դողդողում, աչքերը պիշ—պիշ մեղ նայում: Տանկի վրա նստեցինք և առոք—փառք դնացինք շտաբ: Մեր տղերքը սիրտ առան, առաջ շարժւեցին և ուռա՛ կանչելով գրաւեցին թշնամու գիւղերը, իսկ մեր հիսնապետն այդ քաջադործութեան համար կարմիր շքանշան ստացաւ:

— Իսկ անգլիէանն ի՞նչ յեղաւ:

— Հա՛, անգլիէանին ուղարկեցին Մոսկով. վոմանք առում են վոր այնտեղ տեղաւորել են գծանոցում, իսկ ուրիշները, թե՛ և անգլիէանը կոմմունիստ ե գառել և հիմի կարմիր բանակում կըլտվում և սպիտակների դեմ...

Պատի մոտ կանգնել եր մի բարձրահասակ չեչեն, թուխ, արեւխաշ գեմքով. բեխերն եր վորորում և մինչև թաւ հոնքերն իջած փափախի տակից նրա սև, յերկաթ ծակող աչքերը նայում էին մեզ ու պսպղում ինչպես գայի աչքը մութի մեջ:

Միխայիլովն ելի ուրիշ, ուրիշ բաներ պատմեց: Ունկնդիրներս հոգեւորեցինք և սկսեցինք հորանջել: Ապա ամեն մեկս մեզանից տեղ փնտռեց պարկելու համար:

Տեղավորվեցի մի ազատ վայր և փորձեցի քնել: Կողքիս պառկել եր մի ջահել, պատառոտուն հազուստով տղա, վորի փոսներից դարչելի հոտ եր գալիս: Յերեսս հակառակ կողմը դարձրի, բայց յրկար ժամանակ չննջառությունս չեր աղատվում այդ գարշտից:

Բարձրահասակ չեչենը, վորի ձախ թեւին ուսից կոտրւած եր, ղեռ կանգնել եր պատի մոտ և արծվի աչքերով նայում պառկած մարմիններին:

Մտքերը հալաքվեցին նորից և չըջապատեցին ուղեղս, կարծես մի մեղվանոց լինել ուղեղս ու մտքերը հաղարավոր մեղունների պես սողում էլին, յեւելիւմ: Աչքերս փակեցի և վորքան աշխատեցի քնել—անկարելի յեղաւ: Սահեցին ծանր, հոգեմաշ ժամեր: Վերջապես կրակի պես այրող մտքերը խղճացին ինձ և թոան ուրիշ տեղ: Յեւ մի անսահման թմրություն ընդդրկեց ինձ: Կես գիշերից վորքան եր անց—չգիտեմ: Մի ուժգին ձայն հենց ականջիս մոտ ճայթեց: Ինձ թվաց, թե ռազմադաշտումն եմ, հրապետ ե ճարձատում: Աչքերս բացի ու կիսաբաց դռան մեջ նշմարեցի մի գլուխ, վոր ձայնում էր.

— Միխայիլով, դուրս յեկ...

Յերիտասարդ կալանաւորը, վոր ննջել եր նկուղի անկյունում, շանդադորեն յելաւ, աչքերը ճմուռեց, մարմինների միջից խարխափելով առաջ յեկաւ և, յերբ հասաւ մեզ, մորմնջաց մեղմիւլ:

— Մնաք բարով, տղե՛ք, յերեւի ել յերեք չենք տեսնի իւրար...

Ու չողիացաւ դուրս, յետեւ թողնելով մարդկային շնչառությունից հեղացող նկուղը:

Մի գլուխ վեր բարձրացաւ կիսատ, ճոթած աչքերով նայեց մի պահ և առաց.

— Взяли бедняку в расход (խեղճին տարան խիւելու)...

Ու կրկին այդ ծուրորեն ընկաւ նախկին տեղը:

Անկյունից լավեց Պետրեյի լալկան ձայնը, վոր բույի պես վայեց.

— Չե՛, չեմ ասի, չե՛... Ուզում եք դադեք, ուզում եք խաչեք, չե՛մ ասի...

Իսկ թե՛վը կտրած չեչենը պղզել եր պատի տակ, լուռ ծխում էր:

X

Լուսամուտների յեղրերից վարանոտ քայլերով ցերեկը կրկին ներս սողաց: Զրազի լույսը ճրճաց պատին և դարձաւ մեռելափն աչք:

Մարմինների մեջ ընկաւ ալեկոծում: Մի քանիսը վեր յելան չորերը թափ տալով, ուրիշները նստեցին պառկած տեղը և տրորեցին աչքերը:

Դռան մոտ լավեց ինչ—վոր աղմուկ: Մի մարդ, վորին ուժով ներս էլին հրում, հեկեկում եր և աղիողորմ կանչում:

— Յեղբայրներ, հարազատներ, խիղճ ունեք, յես մեզա՛վոր չեմ, աղատեք ինձ, կին, յերեսի տեր եմ, յեղբայրներ...
 Ներս հրվեց խաչած խեցգետնի պես, լացաթաթախ, կարմրած գեմքով մի մարդ, գլխին յերկայն, չեկ մազերը ցրեցան: Փակված դռան մոտ մի սրահ կանգնեց ճամբսմուր հորթի նման ապուշ կտրած, նայեց այս ու այն կողմ մեծ-մեծ աչքերով, ապա գլուխը ձեռնեղբայր սոխոզարմ ճաշով հեկեկաց:

— Յեղբայրներ, մեղք չունեմ, յես էմ աստված, խեղճ մարդ եմ, կին յերեսի տեր, զուր տեղ կրակն եք դրում...
 Կլանալորները ուշադրութունը դրավեց նորեկ մարդը: Զուրով մոտեցավ նրան, ձեռքն ուսին դրեց և սիրալիր ժպտով ասաց.

— Հը, մեղ հետ ընկերութուն անել չե՞ս ուզում: Յե՛կ, մեղ մոտ տաք և, լու կա մաքուր ոգ: Ի՞նչ ես փոքրիկ յերեսի պես կանգնել դուռն ես...
 — Ախր՛ր, անմեղ եմ ե՛ր, խիղճ չկա՞...
 — Խե՛ր, ին՛, ին՛... անմեղ ե, հրեշտակի պես անմեղ, խոսք չկա. իսկ թե մեզանից վո՞րն ե անմեղ, սատանան տանի...

Հայտնի չե, Զուրովի հեղնական խոսքե՞րը, թե կալանավորների համառ հայացքներն աղբեցին, նորեկ մարդը հանգստացավ և Զուրովի ատաճորդութամբ շարժվեց մի աղատ անկյուն: Վերին աստիճանի արգահատելի տեսք ուներ: Ծաղիկ հիվանդութունից դեմքն այնպես եր ծածկվել, ինչպես հնուցի մեջ յերկար ժամանակ մնացած հացը: Բաճկոնակի փեշերը դուր-դուր կախվել էին իսկ մը՝ նացած տեղերը բաղմաթիվ կարկատաններով նախշած: Կոճակները չդիմանալով յերկար տարիների աշխատանքին, կիսապոկ, վիզի ծուռ կախվել էին: Ուսերի վրա ներքնաշապիկի կեղտոտ լաթերն էին ցուցադրվում: Շալվարի ծայրերն այնպես էին գդգդվել, վո՞ր կարծես մնացել էին կատաղած շան ատամների տակ: Փոշեթաթախ կոշիկները մաշվել էին: Աջ վոտքի կոշիկի ծայրին մի փոքրիկ յերթիք կար, վորից լույս աշխարհ եր ընկել բթամառը՝ յերկայն ու հաստ յեղունդով:

Զուրովն իսկույն ծանոթացավ և անպերացավ հետը: Ազգանունը Վասիլենկո յեր, Ստավրապոլի կողմերից, արհեստով ներկարար: Աշխատանք չլինելու պատճառով քաղցել եր և յեկել ընկել Յեկատերինոգար: Կալանատանը նա իրեն այնպես եր դուռն, ինչպես թռչունը վանդակում: Տխուր եր մտածկոտ, չեր ուտում ու միշտ հայացքը դռան կողմն եր: Յերբեմն-յերբեմն թախծալի աչքերը դառնում էին մեղ, գեմքն ընդունում եր լալկան մարդու առաջադրութուն, ճայնը դողդողում եր, կցկտուր բառեր հյուսում.

— Ե՛ր, ե՛ր, յեղբայրներ, խիղճ չկա, խի՛ղճ...
 Հաց ելի ուտում, յերբ ինձ վրա հառած տեսա կովի յերկու լայնապիշ աչք... Այդ աչքերն այնպես էին խոշորեցել ու մոտիկ-ցել, վոր, կարծես, գալիս ընկնում էին վրա: Յես հաց ատաճարկեցի Պետրեյին. վերցրեց իսկույն և անթարթ հայացքը միշտ ինձ վրա պահած՝ սկսեց ազահորեն ուտել:

— Ձեզ ինչի՞ համար են բռնել, — հարցրի:
 Պետրեն ժպտաց, ցույց տալով ձյունափայլ ատամները.
 — Ինչի՞, խի՛, խի՛... չե՛մ ասի, չե՛...
 Յե՛կ նրա աչքերն այնպիսի փայլ ստացան, վոր թվում եր, թե մի ահուկի դաղտնիք կար նստած այնտեղ: Ապա բերանը մոտեցրեց ականջիս, հայացքը դեմքիս չեշտակի հառած, մատը բերանին՝ չնջաց.

— Մե՛... մարդու չեմ ասի, թող սպանեն...
 Յես ել վոչինչ չհարցրի և նա լուռ ուտում եր հացի պատասխանը անմիջապես կորչում էին նրա վորկորում: Յերկար ժամանակ կշտիցս չհեռացավ. կողքիս նստած՝ կապիկ պես կրկնում եր շարժումները: Յերբ յես ժպտում էլի, նրա գեղնավուն, նիհար գեմքին ել դժադրվում եր ժպտ, իսկ յերբ դեմքս խոթոթվում եր, նույնը կատարվում եր նաև նրա դեմքին...
 Դուռը բացվեց և Պետրեյին դուրս կանչեցին: Կո՛վի աչքերն ա՛վել խոշորացան և դառն, մահաշունչ հայացքը ծանրացավ ինձ վրա: Կրկին հնչեց անունը և Պետրեն խուլ հառաչանքով բարձրացրեց նիհար մարմինը ու ծուլ-ծուլ առաջ շարժվեց: Թե ո՞ւր տան, ի՞նչ արին, — դաղտնիք մնաց:

— Շէշեկ այս անգամ նշանն ուղիղ են խիել... ասում էին կալանավորները, յերբ խոսք եր բացվում նրա մասին:
 Յերկու կալանավորի ներս բերին: Մեկը կարճահասակ, փոքրիկ մարմնով, թուխ դեմքով և ածուխի պես սև աչքերով, մյուսը բարձրահասակ, վոտները ձողի պես ձգված, խոշոր դեմքով և յերկարափեշ բաճկոնով: Յերկուսն էլ թուրքեր էին: Շչկված գեմքով և վախլուկ քայլերով առաջ յեկան և կանգնելով մի անհայտ՝ ծուռ-ծուռ նայեցին մեզ: Նրանց աչքերն արտահայտում էին անասնի չփոթ, տխրութուն: Զուրովը իսկույն մոտեցավ նրանց և բարեկամաբար սկսեց զրուցել. նրա հարցերին պատաս-

խառնում եր միայն կարճահասակ թուրքը, վոր կոտորված ոտներենով ամեն անգամ ասում եր.

— Не знаем, ей бог, не знаем...

Յերբ ճրագի աղոտ լույսը ճրթճրթաց, կալանավորներն դանդաղան խաղեր սարքեցին: Սկսվեց խառնիխառն զվարթ խոսակցութիւն, կատակ ու ջրբլիճ. չեյր կարծում թե գտնվում ես հետախուզական բաժնի նկուղում: Մեկը, քթի տակ մոմաւոց ու կրայնաւ կան մի ուրախ մեղեդի. շուտով այս ու այն անկյունից յերգողին ձայնակցեցին և նկուղը թնդաց յերգով ու ծիծաղով:

— Պարոնայք, լուրթյուն... հնչեց անկյունից մի բամբ ձայն: Բայց այդ ձայնը խեղդվեց համատարած աղմուկի մեջ:

Միայն յերկու թուրքերը դամվել էյին իրենց տեղը և ծուռ ծուռ նայում եր մեզ: Իսկ թեվատ չեչենը, գլխարկի տակից արծիւային աչքերը հուրհրատելով, լուռ ծխում եր:

Զուրովի միջոցով ստացա մի յերկտող, վորով վաճառական հայրենակիցս մի լավ հանդիմանելուց հետո խոստանում եր աղաւտել ինձ: Այդ տոմսակն ինձ պատճառեց այն թթվութիւնը, յերբ հիվանդ մարդն դգում ե բժշկի մոտ: Մի տարեց կալանավոր, վոր առհասարակ շատ բարյացակամ եր դեպի ինձ, նկատելով տոմսակը, հարցրեց.

— Յերեվի լավ լուր եք ստացել, ուրախացել եք:

Յերկու խոսքով հաղորդեցի նրան նամակի բովանդակութիւնը: Նա մի րոպե շուրջը նայեց կասկածոտ աչքերով և շրթները մոտեցնելով ականջին՝ ասաց.

— Այդ մարդուց չա՛տ գգույշ կացե՛ք, կասկածելի տիպ կարող խափել ձեզ...

— Վո՞ր մարդու մասին ե ձեր խոսքը:

— Զուրովի... պարտքս համարեցի դուռնացնել ձեզ. ո՛վ դէտե, յերիտասարդ մարդ եք, կարող եք սխալվել...

— Ախր՛ր, նա այնպես պատվավոր մարդ ե յերեւում դրո՞թ:

— Հը՛մ, աղվեսն ել շատ պատվավոր արարած ե ցույց տալիս իրեն բայց աղվես ե...

Խոսակցիս ակնխառն աղվաճաղով ծածկված դեմքին և խոշոր, արտահայտիչ աչքերում նստել եր անկեղծութիւն: Առանց թի ել վաղո՛ւց նման կասկածները ծագել էյին իմ մեջ և շատ քիչ դույշ էյի պահում ինձ:

Յրկու թուրքերը պառկեցին և կծկվեցին իրար. կարճահասակ տեհնդիստ շարունակ շուռ ու մուռ եր գալիս այս կողքից այն

կնթիւնթում քթի տակ, իսկ բարձրահասակը բերանը լայն-լայն բռնալով հորանջում եր:

Խաղացողները ցրվել ու պառկել էյին այս ու այն կողմ: Տարեց կալանավորը յերկնցել կողքիս ծխում եր և աչքերը սուղել առաջադր. մատախուղի մեջ: Ծխելուց հետո դարձավ դեպի ինձ և կամացուկ ասաց.

— Գնե՛նք, յեղբայր, ինչ կլինի—լինի, շատ մտածելուց բան չի դուրս գա, լավն են և քնել և ես դարդլի աշխարհը մոռանալ...

Յեւ թեվերը դնելով գլխատակին աչքերը փակեց:

Գունա սակայն չեր տանում. վորքան աշխատեցի աչքերս փակել, ցրել մտքերս, չեղալ... Ու ժամերը սահում էյին հավիտենական քայլերով:

Յերբ նայեցի հարեւանիս, նրա աչքերն ել բաց էյին:

— Ե՛ր, քունս չի տանում, չե՛. իմ փոքրիկ Նատաշան միտս մեկալ, մի տեսնեք ի՛նչ աղջիկ ունեմ, ե՛... Ե՛ր, հիմա վորքան տխրած կլինի իմ Նատաշան...

Նրա աչքերում խտացալ տրտմության և վշտի ամպ:

Առաստաղից մի պապուկ ընկալ յերեսիս, թաթերն արձակեց և փորձեց վազել, բայց դարձանքով խոտեցի նրան ու գցեցի հեռու, հեռու. ինձ պատեց անախորժ գդալութիւն և ավելի ևս խանդարեց քունս:

Ե՛ր, ե՛ր, Նատաշա... Յեթե իմանայիք ի՛նչ անուշ աղջիկ ե, տանե՛րկու դարուն հազիւ ե համբել իմ Նատաշան...

Իսկ իմ աչքերին պառկելուց Զինան...

«Զինա՛ն... Արեւոյք Զինային բան չի՞ պատահել...»

XI

Իրիկնադեմին ինձ կանչեցին դուրս: Մինչև նկուղի դուռը հետո տարա մի շարք միգացած աչքեր: Առանձնապես հուզիչ եր տարեց կալանավորի սրտադին մնաս բարովը:

Հրացանակիր պահակն ինձ առաջնորդեց վերև: Քայլում էյի չճամփի պես: Ինձ թվում եր, թե կապիտանի մոտն են տանում, բայց մեծ յեղալ դարանքս, յերբ առատ լուսավորված սենյակում, դրասեղանի յետեւ, թիկնաթոռին մեխված տեսա դնդապետ Շեվչոնկոյի մասկուլտը: Նրա հրամանով դուրս գնաց ինձ ուղեկցող պահակը:

— Հը՛մ, յն աստաղք սրբան լավ ապաշտարեցիք, շա՛տ լաւ ե...

Գրասենյակների յետեւից ճաճրատեց նրա բաժնի, հեղինակը քրքրեւէր։
— Չգիտեմ ի՞նչ, վոր խելով մնաք, ձեռք վերցնեք այն փողացիին բողից։ Ձե՞ք իմանում, վոր նա կասկածելի կլինե, հայրենիքի դավաճան, Ռուսաստանի թշնամի, չե՞ք իմանում... Եւ կլինէ՞ր չկա՞ր։ Կանանցից չա՞տ ես աշխարհում, հենց են բո՞ղն ե մտել աչքդ...

Մատը թափ տվեց սպանադին և աչքերը խստութեամբ վրդովեց վրաս։ Մինչ յես հաղիվ եյի հուղմունքս զսպում, պրկելով ջղայնութիւնից դողացող շրթունքներս։

— Ձեր բարեկամ Ալադովը յերկու անգամ խնդրեց ինձ բարեխոսել ձեզ համար, — շարունակեց դնդապետը թուլացնելով դեմքի դաժան դժերը, — բայց հաղիվ կարողացա կապիտանին համոզել, վոր դուք այդ աղջկա վոչ թե դադարարակիցն եք յեղել, այլ... սատանան տանի, հաղիվ կարողացա համոզել։ Հիմա պետք ե չա՞տ ըզ՞գուշ մնաք, թե չե, դիտեք հա՛... Յեթե ուրիշ անգամ ել վոտքե այս շեմքից ներս դնեք, ել հալխայան դուրս դալ չի լինի... Հը՛մ ի՞նչ եք մտածում։

Մի վայրկյան ինձ դերեց մի ահաւոր միտք. ցատկել դեպի այդ հզովելի ճարտակույտը, բռնել վղից և ուժգնորեն սեղմել... Բայց յես դերադույն ճիգով զսպեցի ինձ և հայտնեցի, վոր համաճայն եմ վասիլի Պետրովիչի ասածներին...

— Տեսնե՛նք, յերիտասարդ պարոն, տեսնե՛նք — սառնութեամբ մոմոաց դնդապետը և դանդահարեց։

Ներս մտնող պահակին մի յերկտող հանձնելով հրամայեց ուղեկցել ինձ քննիչի մոտ։ Կապիտանը կարգաց դրութիւնը, մի ծաղող հայացք բեւեռեց աչքերին, հոնքերն հալաքելով մի պահ մը սածեց, ապա ինչ—վոր արձանագրեց թղթի վրա ու, կասկածով լի աչքերը թարթելով վրաս, ասաց։

— Աղա՛տ եք, կարող եք իրերը վերցնել և գնալ։

Բայց յես վոչ մի իր չունեյի վերցնելու։ Պահակն ուղեկցեմ ինձ մինչև դուռը և յես դուրս յեկա այդ մարդակեր շինութիւնից ինչպես վանդակից ճողոպրած թռչունը։

Ամբողջ կրծքով շնչեցի դրսի մաքուր ոդը, դանդաղորեն քայլելով մայթի յերկայնքն ի վար։ Մինչ ականջումս դեռ ճարձատու եյին դնդապետ Եւզենկոյի սպանական խոսքերը։

«Տեսնե՛նք յերիտասարդ պարոն, տեսնե՛նք...»

Մութը իր թեւերի տակն եր առել փողոցը, աները, աստղալուստ յերկինքը։ Յերբեմն—յերբեմն լուսթյունը խղող կառքերի գլորչումը

և լուսամուտներից դուրս ցատկող լույսերն ապացույց եյին, վոր մարդիկ դեռ ապրում են իրենց սովորական կյանքով։

Վորտեղից, չգիտեմ, մութի մեջ առաջս ցցվեց մի մարդ և հաւասարվեց քայլերին։

— Յերիտասարդ պարոն շնորհավորում եմ, աղատվեցիք։

Չուզովն եր իր բաս ձայնով և թափ մորուքով։ Ջարմանքն ու չիտթութիւնը տիրեցին ինձ անակնկալ կերպով նրան տեսնելով կողքիս և յես տհաճութեամբ հեռացրի դեմքս, վորովհետեւ նրանից ալկոհոլի և ծխի ծանր հոտ եր փչում։

— Չգնա՞նք և մի լավ չխմե՞նք ձեր կենացը...

Մերժեցի առարկելով, վոր հոգնած եմ և պետք ե շտապ դնամ տուն հանդստանալու։ Նրա աչքերում նշմարեցի խայթող դիմային փայլ... Դյուրը չեկալ նրան մերժումս։

— Ե՛ր, ե՛ր, յերիտասարդ պարոն, չգիտեք շնորհակալ լինել նրանց, ովքեր ձեզ համար աշխատանք չեն խնայել։

Յեթե խոսքը վերաբերում ե բանտում ինձ ուտելիք բերելուն կամ հայրենակցիս տոմսակ առաքելուն, յես ամեն անգամ ավելի եյի վճարում ասելով։

— Ես ել քեզ նա չայ...

Յեւ նա չայն, առանց ընդդիմութեան հանդիպելու, կորչում եր նրա գրպանների խորքը։

Այժմ ի՞նչ ե ուզում ինձնից։

— Ուրիշ բանի համար պիտի շնորհակալ լինեք, յերիտասարդ պարոն, — նրա ձայնը ցածրացաւ և դարձաւ խորհրդավոր հնչյուն, — այն բանի, վոր յես կապիտանին համոզեցի, վոր դուք անմեղ մարդ եք...

Կանգնեցի մի պահ և մութի մեջ նայեցի նրա մութ աչքերին։

— Չարմացա՞ք։ Ե՛հ, ինչ արած, աղքատութիւնից, յեղբայր դժվար ե ապրել, մեծ ընտանիք ունեմ, փող ե պետք...

— Ուրեմն դուք կապիտանին հաղորդում եյինք, ինչ լսում եյիք մեզանից, — հարցրի յես վրդովված։

— Կարող եյի թունդ բաներ հայտնել, վոր դուք բոլշևիկ եք, մասնակից եք ընդհատակյա աշխատանքներին և ուրիշ շատ բաներ...

— Յեւ նա կհավատա՞ր։

— Բարս ի՞նչպես. յեթե չհավատան, ել ինչի՞ կհանձնեն ինձ...

Բերանիցը դուրս ցայտեց արագի գոլորչու մի հեղեղ։ Յես չուն-

չըս պահեցի այդ անախորժ հեղեղը չկանխելու համար և վորոշեցի շուտ ազատվել նրանից:

— Հիմա ի՞նչ եք կամենում, յես հոգնած եմ, շտապում եմ տուն:

— Վոչի՛նչ, միայն ուզում եյի հիշեցնել ձեզ յերախտապարտ լինել ինձ, վոր ձեզ փորձանքի չմատնեցի. յերախտապարտ հասկանո՞ւմ եք, կին, յերեսի տեր եմ...

Առանց ծպտունի նրան տվի վերջին կոպեկներս և դայրույթով լցված՝ արագորեն առաջ անցա: Յերբ յետ նայեցի, Չուբովը մոտեցել եր լույսին և հաշվում եր իմ տված փողերը...

Ինչ-վոր միտք հանկարծ չարչարեց ուղեղս. յետ դարձա և շտապ քայլերով մոտեցա նրան:

Իրամը բռան մեջ, վորսը պինդ բռնած դադանի խոշար աչքերով նայեց ինձ:

— Իսկ Միխայելովը, նրան ի՞նչ արին...

— Ուղարկեցին վերև, լսե՛, լսե՛... ուղարկեցին սառահասանքի մոտ...

Սոսկումով ու ցատումով բռնված մարդու կատաղությամբ վազեցի առաջ:

Յ Ե Ր Ր Ո Ր Դ Մ Ա Ս

I

Սենյակիս ու իր տիրոջ վիճակը լավ եյին ներդաշնակում. առայուրթյունն եր թաղավորում այնտեղ: Խուզարկության ժամանակ քրքրված անկողինս ու թափթփված իրերս մնացել եյին նույն վիճակում: Մաքրեցի հագուստիս փոշին, վառեցի լամպը, կարդավորեցի իրերը և իր բույնը վերադարձող թռչունի բերկրությամբ՝ նստեցի մահճակալիս: Մի շարաթ շարունակ կալանատան չոր հատակին վարժված վոսկորներս մի պահ իրենց հանգիստ ղղացին փափուկ անկողնի վրա: Իսկ հայելու մեջ յերեսաց գունատ, մազառատ դեմքով մի մարդ, վորի աչքերում հոգնածություն կար և անքնությունից դոյացած դեղնավուն դժեր:

Ներս ընկավ ուրախ վոստյունով ու զրնդուն կանչով Նյուռան և փափուկ ձեռներով վողջադուրեց ինձ: Նոր ավյուն ու յետանդ խաղաց յերակներիս մեջ ու միանգամից փարատվեց հոգնածությունս:

— Իսկ յես կարծում եյի, թե Նյուռան արդեն մոռացել ե ինձ և գուցե չի յել մտահոգվում կենդանի՞ յեմ, թե մեռած... սաացի յես չոյելով նրա վոսկեփայլ մաղերը:

— Մի՛ն, այդ ինչե՞ր ես խոսում, — կանչեց Նյուռան վիրավորված, — ամեն ոք աչքս սենյակիդ դռան՝ անհամբեր սպասում եյի, թե յե՛րբ վերջապես պիտի ազատվես ու վերադառնաս:

Համակվել եյի նրա անկեղծ ցնծությամբ, սիրտս կվել քնքուշ հույզերով, ապրելու կենարար շնչով: Ինձնից ավելի ուրախ եր, վոր վողջ ու առողջ եմ, և նրա անսահման ուրախությունը քաջալերում եր ինձ, ինքնասիրությունս շոյում:

Բավական ճովողելուց հետո, Նյուռան վեր յելավ և սկսեց տանտիկնություն անել, սենյակս կարգի բերել: Կանացի ձեռքը ցույց տվեց իր անվիճելի գերազանցությունն այդ դործում, և շատ խանցած՝ բնակարանս ազատվեց իր խառնափնթոր, արգահատելի տեսքից: Թեյեցինք միասին և յերկա՛ր, յերկա՛ր՝ դրուցեցինք Նյուռան հայտնեց, թե ինչպես մի պառավ, կապույտ ակնոցներով կին հա՛րել ե ինձ և շատ ե տխրել, յերբ իմացել է ձերբազալվելուս մասին:

«Զինայի հորաքույրը կլինի՝ Վառվառա Նիկողոսեան... բայց Վառվառա Նիկողոսեան ակնոցներ չի գործածում...» մտածում է յի տարակուսած:

Նյուտայի դնալուց հետո, անմիջապես պատկեցի, այնպես էլ ուզում մի լա՛վ քնել...

Արևը բարձրացել, նստել եր գննիթին, յերբ զարթնեցի: Հազիվ էլի շորերս հագել, յերբ ներս մտավ կապույտ ակնոցավոր պառավը... Ներս մտավ և ուրախության արցունքներն աչքերին փաթաթեցին: Վորջան մեծ յեղավ զարմանքս ու հրճվանքս, յերբ պառավի ուսերից շալն ընկավ, ակնոցներն հեռցան աչքերից և առջևս պատկերվեց Զինայի գունատ դեմքը:

— Վերջապես քեզ գտնում եմ կենդանի՝ մութ գնդանից պատված, —ասաց Զինան հուզված ձայնով:

— Փոխնիփոխ յեղավ, առաջ դու ապաշխարեցիր այնտեղ, հետո յես, —պատասխանեցի ժպտալով:

— Հերթն իմն ե այժմս, պետք ե պատրաստ լինել... ամենայնրեց Զինան կատակով և անհանգստությամբ ունկնդրեց մի շաբաթյա մարտիրոսագրության համառոտ պատմությունը:

— Յեվ այդ բոլորը իմ պատճառով, հա՞... ա՛խ, իմ խեղճ, իմ ազնիվ Արամ... բացականչեց խիստ զգացված և կրկին փաթաթվեց ինձ:

— Այդ բոլորը այն գաղափարի համար, վորին յերկրպագում ես դու... պատասխանեցի հանգիստ, իմ մեջ զգալով անսովոր ուժ ու խանգավառություն:

— Պրոքտարիատը չի մոռանա այն ամենը, ինչ կատարվում ե հոգուտ նրա վիթխարի հերոսամարտի, թեկուզ ամենաչնչին ծառայությունը, —ասաց Զինան վաղեմորությամբ և շարունակեց յես կարծում եմ, վոր դու այժմ արժանի յես կուսակցության անդամ լինելու, մենք քեզ կմկրտենք կոմմունիստ...:

Նստեցինք: Աչքերը նրա լուսափայլ, անամպ յերկնքի պես պայծառ, ամփոփվել էլին վրաս, քնքշանքով նայում ինձ, կարծես թափանցում էլին հոգուս խորքերը...

— Արդյոք գիտե՞ս, ընկեր Արամ, վոր մերոնք գալիս են, —խոսեց Զինան փոքր լուրթյունից հետո, —սպիտակներն արդեն լքել են Սարկովը, իսկ նրանց գերագույն շտաբը պատրաստվում ե Տափանդուղից փոխադրվել Յեկատերինոգր:

— Ի՞նչ ես ասում, այսքան կարճ ժամանակաշրջանում, այնքան արագ...:

— Բա՛ն, ամենակարևորը—գյուղացին այլևս չի ցանկանում կռվել, Դենիկինի առամները համրեց արդեն: Գյուղացին լքում ե Դիրքերը, թիկունք ցույց տալիս կամ հակառակորդի կողմն անցնում: Պարզ ե, ուրեմն, մերոնք շուտով այստեղ կլինեն:

Նրա խոսքը, վստահ և աղու, կասկած չեր թողնում լսողին: Դեմքը դառնում եր հրավառ, յերբ «մերոնց դորձերի և հաղթանակների մասին եր պատմում: Թվում ե, հազար անգամ հաղար բազուկ, բյուր անգամ բյուր կամք միացել էլին եներգիա տալու նրա հուրհրատող աչքերին...

— Բայց մինչ այդ, մենք պետք ե արթուն հսկենք, խլուրդի պես դադառողի փորփրենք շարունակ տիրող սև կարգերի հիմքերը, —յեղրափակեց իր խոսքը Զինան:

Փողոցում ինչ վոր շարժում կար, դորք եր անցնում ընդոստ քայլելով, լսվում էլին ձիերի սմբակների խուլ դոփյունները և դռ դռացող սայլերի խառնաշփոթ աղմուկը: Սպասում էլինք ամեն բոպե, վոր ահա ներս կխուժեն, մեզ միասին կրռեն. ու այլևս հավիտենական հրաժեշտ արև աշխարհին:

Զինան վեր յերավ, ծածկեց կապույտ ակնոցները, գլխաշորն իջեցրեց մինչև քիթը, շալը դեցեց ուսերին:

— Այժմ սատական անգամ չի կարող ճանաչել ինձ, —ասաց նա ու իր հասցեն տալով խնդրեց այցելել իրեն: —Միայն զգուշ, հա՛, թե չե ելի կրնկներ քո «մտերիմ» ճարպակալտի ճանկը...

Զինայի մեկնելուց հետո դնացի վաճառական հայրենակցիս Ջորջակալություն հայտնելու, վոր միջնորդել եր իմ մասին դրնդապետի մոտ: Քաղաքականության և քաղաքավարության մի տնխորժ թեկադրանք: Նիկիտ Սերգեյիչը ձեռները մեջքին, գանձարկղի մոտ կանգնած, առևտուրին եր հակում: Ինձ տեսնելով ժպտալ յերևաց դեմքին և ասաց.

—Եդ ի՞նչ փորձանք եր յեկել գլխիդ, յեղբայր, գնդապետին շատ ինդերեցի, վոր քեզ համար աշխատի...

Սակայն դեռ պատասխանս չստացած, ուշաորությունը կենտրոնացրեց վաճառահիներից մեկի վրա, վոր հինգ ֆունտ անուշիշեն եր ծախում: Արագորեն մոտեցավ նրան և խստությամբ ասաց.

— Պա՛շա, քեզ չասի՞, վոր ֆունտին տասր կոպեկ պետք ե վրան դալ, ամենորյա գները մե՞կ են, մի տեսե՛ք, թե չաքարն ու մեղրը ինչ պին ունեն, ուզում եք վնասվե՞մ...

Ու այնպես թունդ վոյորեց աչքերը, վոր աղջկա դեմքը շառաշառ լիսյլ ստացավ ամթից:

— Անիծածներին հազար անգամ պատվիրում եմ, դիմենք չի մտնում. ախտ՝ նրանց կերած հացը, — փնթփնթաց Նիկիտ Սերգեյիչը, մի քանի բռնի լռեց, ապա հիշելով ինձ ասաց.

— Հա՛, ուզում եյի հարցնել, թե եղ ի՞նչ փորձ... Նա՛ղիս, — հանկարծ դարձավ մյուս վաճառուհուն, — պարոն սպան չոկոլադ և ուզում, ուշադրութեամբ վորտե՞ղ ե... .

Նաղիան, վոր առանց այն ել դադարեց եր մի ուրիշ հաճախորդով, տիրոջ սաստ ձայնի վրա, մեղքնայի արադությամբ վերջացրեց առաջին գործը և անցավ յերկրորդին:

— Հա՛, են եյի հարցնում... Ո՛ր, բարե ձեզ, ձերդ պայծառափայլություն, համեցեք, աղաչում եմ... .

Ավագովի փոքրիկ դուխը խոնարհաբար իջավ, դեմքին նկարվեց քառ, աղերսող ժպիտ: Ներս մտնողը միջահասակ, լայն ուսերով, պարսպանման թիկունքով, սպիտակ բեխերը սրածայր վալորած մի գեներալ, իր կեռ թուրը չխշխկացնելով յեկել եր առետուրի: Ամբողջ ժամանակ, քանի դեռ գեներալը խանութումն եր, Նիկիտ Սերգեյիչը դեմքի կեղծ ժպիտն անխփփա, ուշադիր աչքերով հսկում եր, միշտ պատրաստ ծառայելու: Իսկ յերբ հաստաժարմին գեներալը հեռացավ, դուխը մոտեցնելով ինձ — իբր թե չա՛տ յերեկի բան և հայտնում — չչնջաց.

— Գիտե՛ս, դա քաղաքի կոմենդանտն եր, գեն. մայոր Լիտվսկին, գիտե՛ս... .

Յեվ շատ խորհրդավոր ու վեհաշուք արտահայտություն ընդունեց Նիկիտ Սերգեյիչի դեմքը:

Այնուհետև մոռացավ թե ինձ, և թե տված հարցը. նորանով հաճախորդներ ներս մտան, և նա դադարեց նրանցով: Հետո հանկարծ նայելով ինձ, կրկին հիշեց, վոր այնտեղ եմ, մոտ յեկավ և սիրալիր հարցրեց.

— Յեղբա՛յր, չպատմեցիր վերջապես, թե եղ ի՞նչ փորձանք եր յեկել գլխիդ:

Շատ կարճ նկարագրեցի գլխիս յեկած «թյուրմացություն» փորցանքը. կեսը ուշադիր, կեսն ել ուրիշների հետ խոսելով ունկնդրեց, ապա դեմքը լրջացավ, աչքերը փայլակեցին ու դադարեցին կիսախորհի:

— Սակայն իմացի՛ր, զոր թանգ նստեց ինձ քո ազատեցի՛ր. դեպք... . Ենե՛նք և ի՞նչ տեսցի՞ք քո պա... . ու վաճառե՛ք քո

նախաթյամբ անուշեղեն են տարել առանց վճարի, այդ ամենը դրել եմ քո հաշվին... .

Ու կտր մի դումար արտահայտող հաշիվ ներկայացրեց ինձ: Շրթունքներս կծուսելով, ստիպված յեղա ընդունել և ժամանակ կնդրել այդ դումարը մաս առ մաս վճարելու, համաձայնեց:

— Հայրենակիցս ես, — ասաց նա, — խաթրդ չեմ կտորի:

Յերբ այցելությունս վերջացած համարելով շարժվեցի դեպի դուռը, փոխանակ պատասխանելու հրաժեշտիս վողջույնին, յետևիցս բացականչեց.

— Շուտ-շուտ յեկ, առևտուր արա, կատարի՛ր հայրենակցական պարտքը... .

II

Այն փոքրիկ մի հարկանի տունը, վորի հասցեն տվեց Ձինան, դանդաղ եր քաղաքի մի մոռացված վայրում, Մարինսկայա նրբախցիկում: Դուռը բացողը մոտ քսանհինգ տարեկան բարձրահասակ, լիք մարմնով տիկին եր, վոր սիրալիր ժպիտով ինձ ներս հրավիրեց: Բավական կոկիկ սարքված լուսավոր սենյակ: Ձինան նստել բազմոցում լրագիր եր կարդում: Ձերմորեն ընդունեց ինձ և ծանոթացրեց տանտիրուհու հետ, վորին անվանում էյին Յելվգենիա Պետրովնա Փոկինա: Նստեցինք: Ձինան մեր ուշադրությունը հրավիրեց լրագրի առաջին յերեսին տպված ռազմական հայտարարության վրա և կարդաց հետևյալ նախադասությունը. «Մեծ ռազմադիտական նահանջը տակիին շարունակվում է, բայց ռոնց ռազմադիտական նահանջը տակիին շարունակվում է, բայց մեր քաղաքի բանակը պատրաստվում ե վերջին, վճռական ճակատամարտի, և շուտով կտեսնենք, թե ինչպես կարծիք հրեջ ջարդուհուր ու գլխապատառ՝ կսկսի նահանջել»... .

— Լսո՞ւմ եք, ինչպիսի հրաշալի հեքյաթներ են պատմում «մերոնց» մասին, հա՛, հա՛... . ասաց Ձինան հեղձական ժպիտով և շարունակեց կարդալ մի քանի լուրեր ու գրվածներ ռազմական կատի մասին, ապա բարձրաձայն հայտարարեց.

— Գեներալ Վրանգելը նշանակված ե կամավորական զորքերի հրամանատար... . Ոհո՛, լեռը մուկ ծնեց, ուզում են բարոնների և իշխանների մեծազորդ անուններով փրկել ստեղծված դրությունը. վողորմելիներ՝, չեն իմանում, վոր փոթորկված մասսաների շեմ վոչ մի իշխան կամ բարոն չի դիմանա... .

Յեվգենիա Պետրովնան լուռ լսում եր. նրա թարմ ու սպիտակ դեմքն այնքան ներդաշնակ դժերով եր կերաված, վոր կարծես

առաջանալովոր նկարչի վրձինից եր անցել, իսկ աչքերի մեջ նստել եր մի մտերիմ, միամիտ ցուլը:

Սենյակն այնքան հարուստ չէր կահկարասիքով: Անկյունից պահարանն եր պահակի պես հսկում. սեղանի վրա ուշադրութեան դարձող նուրբ գործված սփռոցներ կային, իսկ պատին մի մեծ յուղաներկ նկար կար, վոր ներկայացնում եր Նլրբուսի ձյունապատ դադաթը:

— Դե՛հ, հիմա, ընկեր Արամ, հերթը ձերն է, պատմեցեք թե ինչպես ապաշխարեցիք կեղտոտութեան և լվերի աշխարհում, — առաց Զինան մի կողմ գցելով լրագիրը:

Պատմեցի մի քանի եպիգրաֆներ կալանատան կյանքից: Նկարագրեցի Զուբովի տիպը, թե ինչպես վարպետորեն լրտեսում եր կալանավորներին, ներկարար Վասիլենկոյի աղեկտուր լացը, վախվորված, արգահատելի տեսքը. յերբ նկարագրեցի կալանավորների տուրուղմկոցը, Զինան ու Յեվգենիա Պետրովնան կուշտ ծիծաղեցին:

— Հետաքրքիր է, ո՞վ հարցաքննեց քեզ, քո բարեկամ գնդապետը, թե ուրիշ մարդ:

— Ինձ քննեց մի կապիտան...

— Կապիտան Լեանդովսկի՞ն, — խոսքս կտրեց Զինան աչքերը հետաքրքրութեամբ լայնացվելով, — մի յերիտասարդ, համակերկի հեմքով, բայց խիստ մարդ:

— Այո՛, հենց նա յեր:

— Լավ եմ ճանաչում, ինձ հարցաքննողն էլ նա յեր: Ավելի արյունարբու մարդ սպիտակները չեյին կարող ճարել. նրա մոտ արդարն ու մեղավորը մեկ են՝ բավական է մի մաղաչով կտոկած, և աղատում չկա ձեռքիցը:

Մի քնի ըոպե անց Զինան կրկին հարցրեց.

— Արդյոք այդ բոլորը ձեր «բարեկամ» գնդապետի սարքածը չե՞ր...

— Անպայման, — պատասխանեցի յես վստահ չեշտով, — այլպես հետախուզական բաժնում ի՞նչպես պիտի իմնային, թե մենք իրարու ճանաչում ենք: Այդ փորձված աղվեսի գործը կլինի, դրամի հոտ է առել յերևի...

Ճաշի ժամն եր սպառնում, յերբ վեր կացա մեկնելու, բայց նրանք համառորեն խնդրեցին միասին ճաշել: Համաձայնվեցի: Յեվգենիա Պետրովնան սկսեց ճաշի պատրաստութեամբ զբաղվել, իսկ յես ու Զինան զրուցում եյինք դանդաղ հարցերի շուրջը: Հար-

ցիք նրա հորքերով մասին: Պարզվեց, վոր մի քանի անգամ նրանց քնակարանում խուզարկութուն է յեղել և Վարվառա Նիկոլաևնան հավատացրել է, վոր Զինան մեկնել է Ռոստով և ապրում է այնտեղ:

— Յեվ նրանք հավատացե՞լ են:

— Յերևի, վորովհետև ել չեն ձարձրացնում հորաքրոջս. առնե՞ք, յես շատ սակավ եմ դուրս գալիս, այնպես վախ իմ հետքը կարող են կորցրած լինել:

Զինան հայտնեց նաև, վոր դրաշար Իլյուշկինը հաճախ հանդիպում է և նրա միջոցովն է իմանում կուսակցութեան կարգադրութեանները: Այս անգամ գաղտնիքներ հաղորդելու մեջ Զինան ավելի առատաձեռն եր դառել, բանտարկութունս մեզ ավելի յեր մոտեցրել իրար:

Մեր շաշ շատ համեստ եր, ուսանկան բորչ և տապակած դեմախինձորով մրս: Ուտում եյինք ախորժակով և զրուցում: Այս անգամ դիմավորապես խոսում եր Յեվգենիա Պետրովնան: Պարզվեց, վոր նա սովորել է Ուարկովի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում, ամուսնացել է մի ուսանողի հետ, վորը գինվորադրութեան յենթարկվելով սպանվել է համաշխարհային պատմարդմի ժամանակ, իսկ ինքը դեռ ուտումը չավրտած յեկել է Յեկատերինոգր և քաղաքցիական կոնվների պատճառով մնացել է այնտեղ: Զինայի հետ մանկութեան ընկերներ են յեղել, միասին սովորել գիմնազիայում:

— Զինան դարուցում, — շարունակ իր խոսքը Յեվգենիա Պետրովնան, — խիստ անհանդարտ, վիճասեր աղջիկ եր, դուրս արվեց դպրոցից դեռ սուսումը չավարտած, ծառայութեան մտով դորձարանում վորպես գրագրուհի, այնտեղ նա մասնակցում եր բանվորական դադանի կադակերպութեաններին և շատ եր սիրում կարգալ մարքսիստական դրականութուն: Մինչ յես ավելի գեղարվեստական դրականութեամբ եյի հետաքրքրվում, ինձ դրավում եյին ումանտիկները, մանավանդ Հյուգոն, սիրում եյի ընկնել յերևակայութեան գիրկը և տարվել գեղեցիկ ցնորձներով: Զինան վիճում եր հետո, վոր ձեռք վերցնեմ ֆանտազիայից և կարգամ աշխատի գրքեր, վորոնք մեզ կապում են իրական, գործնական կյանքին, սակայն յես պնդում եյի, վոր մարդս վարձան կապվի գործնական կյանքին, այնքան ավելի ու ավելի կմխրձվի հոգևորի ու ցավերի մեջ, իսկ աշխարհն այնքան լիքն է հոգսերով ու վշտերով...

Տիկնոջ խոսելու ատեն, ինձ թվում էր, թե մեկը արծաթե բարակ թերթի վրա նվազում է, այնքան դժուարալի ու մեղմ էր նրա ձայնը: Չգիտես ինչու, իմ հայացքը ժամանակ առ ժամանակ դեռ նույն բևեռվում էր նրա դեմքին, յերևի ուզում էյի կրկին ու կրկին հիանալ նրա նուրբ դիմադժերով: Այդպիսի բոլորներին ինձ վրա էյին ամփոփվում Ձինայի մտադրադ աչքերը...

Ճաշից հետո մենք հանգստանում էյինք, Ձինան ու Յեվգենիա Պետրովնան թախտի վրա, իսկ յես բազմոցի: Ժամանակը հաճույքով էր սահում:

Արևը հրձվադին զբոսնեց տների կտուրներին, իր շողերով այրեց նրանց թիթեղները և գնաց թեք ընկավ հեռավոր հորիզոնում: Նրա վերջին ծիրաննվառ հրթրոներն երին ցուլցում միայն:

Մեկնելուս ժամանակ Ձինան վողջունեց ինձ ու մնաց սենյակում, իսկ տիկինն ուղեկցեց մինչև փողոցի դուռը:

— Հաճախ այցելեք մեզ, շատ ուրախ կլինենք...

Տիկնոջ այս վերջին խոսքերը և միամիտ, անուշիկ ժպիտը յես հաճույքով տարա հետս:

III

Մի քանի օր անց փողոցում հանդիպեցի Յեվգենիա Պետրովնային, վոր անցում էր մի ծանոթ յերիտասարդի հետ: Նկատելով ինձ, Յեվգենիա Պետրովնան մոտեցավ, ներկայացրեց յերիտասարդին, հայտնելով, վոր Ձինայի մոտիկ ընկերներին է:

— Իսկ ընկեր Արամն այն անձնավորութունն է, վորի մասին առավոտը խոսում էյինք, — յեղբրավակեց Յեվգենիա Պետրովնան:

Յերիտասարդը մտերիմ հայացքով մի վայրկյան ինձ նայեց: Նրան անվանում էյին Նմիլ Դավիդովիչ Գորման. միջհասակ էր, խարայաչ մաղերով, սուր թթով, կենդանի, շարժուն աչքերով, հագին ուսանողական մաշված շորեր:

— Ձինան մնաց տանը, իսկ յես ու Նմիլ Դավիդովիչը վորոշեցինք քիչ զբոսնել. արդյոք չեյի՞ք ցանկանա մասնակցել մեր զբոսանքին:

Հաճույքով ընդունեցի Յեվգենիա Պետրովնայի առաջարկը:

Ինչ վոր իրարանցում կար փողոցում. դորք էր անցնում հանդիսավոր յերգերով, դրոշակներ էյին ծածանվում: Հրապարակում ազդական բուրբ հաղորդող տախտակի մոտ խուռն բաղմություն էր հավաքված: Մենք էլ մոտեցանք ու կարդացինք խոշոր տառերով գրված տեղեկությունը:

«Մեր փառապանծ զորքերի ուժեղ ճնշման տակ հակառակորդը խուճապով յես նահանջեց, կովի դաշտում թողնելով մեծ քանակությամբ զերի և ռազմական ավար»:

Յերբ բավականին հեռացանք, Նմիլ Դավիդովիչը հեղնական տոնով ասաց.

— Յերևելի բան է յեղել, ուրախացել են մի ինչ վոր փոքրիկ, աննշան հաղթության համար, մինչդեռ կարմիրներն արդեն մոտենում են Ռոստովին...

— Ի՞նչ գիտեք, վոր աննշան հաղթություն է, կտրական վոր չինչ չի կարելի ասել, — պատասխանեց Յեվգենիա Պետրովնան:

— Կտեսնենք, շուտով կտեսնենք, քիչ էլ համբերեք...

Գորմանի զեղնավուն դեմքին պատկերվեց մի անդիջող, համառ կամք... Անմիջապես զգացի, վոր նա և Ձինան միևնույն հրեշտակ յեկված մարդիկ են, ինչ վոր ավելի վառեց հետաքրքրությունս նրա հանդեպ:

Ահա փոքրիկ քաղաքի ծայրամասը, ընդարձակ ծառուղին, ցանկապատված այգիները և փոքրիկ դեղատեսիլ պարկը: Լույսի, կանաչի և ծաղիկների բաղմամբիվ դույներ շոյեցին մեր տեսողությանը: Հեռվից նկատելով զինվորի շորեր հագած ինչ վոր մարդու, Գորմանը մոտեցավ նրան և նրանք միասին ուղղվեցին պարկի դուռ, Գորմանը մոտեցավ նրան և նրանք միասին ուղղվեցին ու մի պահ մի անկյուն: Յես ու Յեվգենիան նստեցինք նստարանին ու մի պահ մերկուքս էլ նայեցինք տերևների կանանչից՝ պայծառ հայացքով մեղ դիտել յերկնքին: Ապա, չգիտես ինչու, յերկուքս էլ միաժամանակ աչքներս հեռացնելով յերկնքից՝ նայեցինք իրար: Մի անթարթ տեսեց միայն մեր հայացքների հանդիպումը, Յեվգենիա Պետրովնայի լուսաթափա աչքերը անուրջի պես սահեցին ու կենտրոնացան ուրիշ տեղ:

— Ի՞նչ էք կարծում, կարմիրները կհաղթեն, թե վոչ, — հարցրեց հանկարծ՝ կրկին նայելով ինձ:

— Ինձ թվում է, վորովհետև նրանց կողմնակիցները շատ են, Ռուսաստանի մեծագույն մասը:

— Բայց չե՞ վոր սպիտակներին պաշտպանում են կապիտալիստական հզոր սիտուեթյունները, վորոնք չափազանց հարուստ են զենքով ու դրամով:

— Իսկ կարմիրներն ունեն գաղափարի և արդարության նման հզոր զինակիցներ:

— Մեր Ձինան ու Նմիլ Դավիդովիչն այնքան վստահ են կարմիրների հաղթությանը, ինչպես հավատացած ենք, վոր ցերեկին

դիշերն ե հաջորդում: Կյանքումս նման ֆանատիկ ու հալածող
յալ մարդիկ առաջին անգամն եմ տեսնում:

— Իսկ դուք մի՞թե թերհավատ եք, — հարցրի յես ուղիղ նա
յելով նրա աչքերին, վորոնք դժվար խնդիր վճռող մարդու աչքե-
րի պես ամփոփվեցին:

— Յե՛ս, — պատասխանեց նա խոսքն յերկարելով, — ճիշտն
ասած՝ յես չափազանց դեմ եմ այն ամենին, ինչ կոչվով, արյունահե-
ղությամբ ե ձեռք բերվում. միակ ձգտումս ե — անդորր, խաղաղ
կյանք:

— Իսկ յեթե աշխարհը վերածվել ե յերկու անհաշտ բանակի,
անկախ մեր ցանկություններից, ի՞նչ դերք պիտի բռնեք...

— Ի՞նչ դերք. յես ինչ գիտեմ. քաղաքականությունից չառ
շատ քիչ եմ հասկանում. ո՞վ գիտե վաղը ինչ կլինի: Յեթե ինձ
հարցնեն, թե ի՞նչ ես ուզում, վոր վաղը լինի, մի պատասխան ու-
նեմ միայն — խաղաղություն, հանգիստ կյանք...

Մտքումս համեմատում եյի նրան Զինայի հետ, ի՞նչ ան-
սահման տարբերություն. սա խաղաղ, անհորձանք ծով, մյուսը
մրրկահույզ ու կատաղի. սա յերազող, անդորր հողի, մյուսն ան-
զուսպ ու համառ կամք...

Մեր դիմացը մի մարդապատ պուրակ կար բաղմաղան ծաղիկ-
ներով պնդված, նարդիսի, մեխակի, համախիլի և կակաչի տերեւներով
յերբներանգ ու գեղեցիկ ժպտւմ եյին արևի ճաճանչների տակ:
Պուրակի միջից մի անուշ յերդ դաշնակելով խոխոջում եր փոքրիկ
առվակը: Մեր գլխավերեք թևատարած թթևնու տերեւների միջ
թևարախ անձեղն եր թռչկոտում կամ ճնճուկն եր ճրլում անհոգ
մանուկի պես:

Մեր աջ կողմը լայնարձակ ծառուղին եր, վորտեղից այդ պա-
հին ճիչ ու ճոխնչով, թնդացնելով գետինը յերկու տանկ եյին անց-
նում: Անգլիական մի քանի դիմադրող նստել նրանց վրա, ծխա-
մորձ բերաններին, հաղթական հայացքով շուրջն եյին նայում:

— Մի հարցնող լինի սրանց, ի՞նչ դորձ ունեք մեր յերկրում,
ինչո՞ւ չեք թողնում, վոր ուսու բանվորն ու դյուղացին ազատ կե-
րպով տնորինն իրենց բախտը, — ասաց Գոլմանը, վոր արդեն վե-
րադարձել, նստել եր մեր կողքին:

— Սրանց միջադրային կապիտալն ե ուղարկել, վորպես
մեր բանվորն ու դյուղացին չկարողանան տնորինել իրենց բախտը
կապիտալն իր գերիշխանության համար չափ ու սահման չունի:

Գոլմանը մի քննող հայացք գցեց վրաս, յերևի չեք սպասում

վոր յես ել կարող եմ նման մտքեր արտահայտել:

— Դուք իրավացի յեք, ընկեր, — պատասխանեց նա յետոն-
դով, — կապիտալը տիրելու և ճնշելու չափ ու սահման չունի,
բայց մենք չափ ու սահման ցույց կտանք, սրբելով ու ջնջելով
նրան աշխարհի յերեսից...

Նրա դեմքը պողպատի պես կարծրացավ, իսկ աչքերում հըր-
թիտի նման կայծկլտեց ինչ վոր բան...

Յերբ մենք վեր յելանք շարժվելու դեպի տուն, հեռվից տա-
կավին լսվում եր տանկերի անախորժ ու տաղտկալի ճոխնչը:

IV

Մոխրադույն չալի մեջ կոլված, զամբյուղը ձկաքին՝ սեն-
յակս մտավ մի կին, հագնվել եր փողոցներում բուլկի կամ կաթ
վաճառող կանանց պես:

Զինան եր:

— Բուլկի չե՞ք կամենում, պարոն, համով բուլկիներ են...

Իրտեցի նրան վոտքից-գլուխ, հասարակ գուլպաներն ու կո-
փկները, մաշված չրջադեկատն ու խունացած շալը:

— Դյուր չեկա, հա՞. յե՞րբ պիտի քաղքենի մարդու հակում-
ներից ամբողջապես աղատագրվես: Քեզ անհրաժեշտ ե ավելի ու
ավելի մերձենալ և մերվել պրոլետարիատին, վորպեսզի քո հոգին
բոլորովին հատակվի, բյուրեղանա...

Ի դուր աշխատեցի համոզել, վոր առանց միտումի նայեցի
նրան, բայց Զինան չհամոզվեց.

— Գիտեմ, ելի, ձեզ համար կինն իր արժեքից Կընկնի, յեթե
չհաղնվի այնպես, վոր կարողանա գրավել: Կանանց այն աստի-
ճանի յեք հասցրել, վոր խեղճերը վոչ միայն կտրվել են հասարա-
կական կյանքից, այլ գեղեցիկ արձաններ դառնալու համար հաղ-
նվում, զուգվում, չարվում են...

Այս անգամ արդեն նեղացա այդ սուր և անտեղի նկատողու-
թյուններից, դեմքս մոայլվեց: Զինան զղաց այդ, աչքերը դոր-
վալից հայացքով հառեց վրաս և մեղմորեն ասաց.

— Մի՞թե դու այդքան զգայուն ես, այդպես չուտ նեղանում...
Բացատրեցի, վոր ինձ համար բոլորովին նշանակութուն չու-
նի կնոջ դարգարանքը, պչրանքը, ինձ հետաքրքրում ե մարդը,
ճշմարիտ, ազնիվ մարդը...

— Հա՛, հա՛, եդ ի՞նչ հիանալի ճառ արտասանեցիք, մանր
բուրժուական մտավորականի տիպիկ ճառ, «ճշմարիտ», «աղ-

նի՛վ» մարդ, ի՛նչ բարձրարարբառ «վոսիկ» խոսքեր: Յուրաքանչյուր դասակարգ տարբեր հասկացողութիւն ունի արեւմտեան և ճշմարտութեան մասին, վո՛ր ճշմարիտ ու ազնիւ մարդու մասին և ձեր խոսքը, բուրժուա՞, մանր բուրժուա՞, թե բանւոր, — բացականէն Ձինան հեղնալից ժպիտով:

Ձեյի իմանում ինչ պատասխանել. սուր, անխնա լեզու ունեւ, Զարմանալի ուժեղ եր հնչում նրա ձայնը, յերբ վոգեւորում ու հակաճառում եր. վիճում եր այնքան, վոր վերջին խոսքը մնայ իրեն: Մի քանի բոպե անց հեղնալի ժպիտը խուլս տվեց դեմքիցը, աչքերն ամփոփվեցին ու լրջացան:

— Ի դեպ, շատ սաղ կգա այդ ճառ արտասանել մեր Ժենիայի մոտ, նրան շատ են դուր դալիս նման ինտելիգենտական խրատները: Առանց այն ել Ժենիան քեզ շատ և հաւանել, անցյալ ուր նրա և մեր կուսակցական ընկեր Գոլմանի հետ բաժական ման եք յեկել. Ժենիան յեռանդով պատմում ու դուրում եր քեզ...

Դարձյալ մատնվեցի նեղ դրութեան, վորից նա աղատեց դորձնական մարդու ձեւեր առնելով:

— Դե՛հ, այլևս բաժական և դուր տեղ չուր ծեծեյ: Այժմ անցնում եմ բուն հարցին. ինձ վրա դրել են չափազանց ծանր ու պատասխանատու պարտականութիւն: Յես պետք և այսոր սրանք տարածեմ բանվորների շրջանում...

Զամբուղի բուրկիների տակից Ձինան դուրս բերեց թղթերի մի մեծ կապոց. դրանք կոմունիստական կուսակցութեան թուղթերն են, վորոնք ծանուցանում եյին կարմիր բանակի հաղթանակը և կոչ եյին անում բանվորներին թիկունքից հարվածել սպիտակներին, ապստամբվել...

— Իբր թե բուրկի յեմ վաճառում, հա՛, հա՛, ... ծիծաղեց նա թուղթիկների կապոցը տեղավորելով բուրկիների տակ, — միշտ դեռ պիտի դնամ դործարաններ, ապստամբութեան հրավիրներ բանվորներին...

— Քեզ իսկույն կծերրակալեն, — ասացի յես զարմանալով նրա անորինակ համարձակութեան վրա:

— Շանորդիքը մաղերիցս իսկույն ճանաչում են. իմ անունը հետախուզական բաժնի մատչանում արձանագրված և «վոսիկ» աղբիկ, դրա համար ել մաղերս ներկեցի, — պատասխանեց Ձինան և հենդիպելով դեմքիս լրջութեանը փոխեց ձայնի շեշտը հրճ, ելի բանիդ չեկա՞վ. հապա վոր ասում եյի, թե մեղանա

զան դժերը դեռես կան քո մեջ, նեղանում եյիր, հա՛: Գործի համար, յեթե անհրաժեշտ լինի, դեմքիս դուշնն անդամ կփոխեմ, կպառավեմ, ջադու կդառնամ, միայն թե դուրս գա դործը:

— Ձինա, այդ ի՛նչ տոնով ես խոսում այսոր հետ: Վերջիվերջո ի՛նչ նշանակութիւն ունեն այդ բոլորը: Ինձ մտահոգում և միայն մի բան, վոր դու կընկնես նորից թակարդը, թե չե, յեթե ընկնես, ել այնտեղից յերբեք չես աղատվի...

— Ել այս անգամ վոչ մի ուժ, նույնիսկ քո ծանոթ ազգիցը, յեթե ցանկանա, չպիտի կարողանա աղատել:

— Ուրեմն, պետք և դուրս լինել. առանց այն ել կարմիրները կհաղթեն, ել ինչի՞նչ և պետք այդքան իրար անցնելը:

— Հապա կուսակցութեան հրահանգները չկատարե՞մ: Ո՞վ սիրտ կանի, ո՞վ կկարողանա դուրս բերել այս դործը, յեթե վոչ յես...

Ձինայի դեմքն ընդունեց նույն պողպատյա կարծրութիւնը, ինչ վոր նկատեցի Գոլմանի դեմքին: Ի դուր եր համոզելը. նրան եր ճամբից հետ պահելն այնքան դժվար եր, վորքան փոթորկված ծովի հորձանքներ դսպելը: Ներքին անորինակ ուժից փարկիող աչքերին նայելով, չգիտես ինչու, ինձ թվաց, թե նրան մի բան պիտի պատահի, վոր այդ մրրկվող, համառ, անհունորեն պայծառ հոգին այլևս յերկար չի դեղերելու այս աշխարհում: Վայրկենական այս ծանր նախադրացումս այնպես ցնցեց ինձ, վոր աչքերս զգացին խոնավութիւն, իսկ դեմքս շատ նման եր լալիան յերեւոյի դեմքին:

Նա ըմբռնեց իմ հոգեկիճակը, լուսաթաթախ դեմքը մտեցաւ ինձ, կուրծքս սարսուղ փոթորկված ծովի զարկից: Բամբակի տես փափուկ թաթիկներն իջան յերեսիս ու շոյեցին այտերս, իսկ չորթունքները, հուզումից դողացող չրթունքները մեղմորեն խոսեցին.

— Իրավ վոր դու չափազանց զգայուն մարդ ես յեղել, Արամ, կանացի սրտի պես փափուկ սիրտ ունես: Յեղրա՛յր, յեղիւր յերկաթի պես ամուր, պողպատի նման կարծր, կհաղթես կյանքին...

Ապա շալը կրկին քաշեց դիմին և դեմքն այնպես փաթաթեց վոր միայն աչքերն ու քիթն եյին յերևում. թուղթիկներով ու բուրկիներով լեքը զամբուղը վերցրեց.

— Դե՛հ, մնաւ բարեւ, սիրելի Արամ, սիրտս ինչ վոր վտա բան եր վկայում և հենց դրա համար ել յեկա հրաժեշտի վերջին վոգ-ջուշը մատուցանելու քեզ...

Այս խոսքերով Զինան հեռացավ ինձանից :

Գլխարկս վերցրի ու հետևեցի նրան : Բայցում եր բուլկի վա-
ճառող կանանց սկս հանդարտ :

Փողոցում մարդկանց ծով եր, մայթերը չխկչխկում էյին սպա-
ների յերկաթյա կրնկակալներից, հաջում էյին ավտոները, խճա-
քարերը հեծում սրարչավ նժուղների սմբակների տակ : Կալի
տեղեկատուն դարձյալ վայում եր «մերոնց ռադիադիտական նը-
պատակներով փոքր ինչ նահանջելը»...

Քայլ առ քայլ հետևում էյի Զինային, յերեսունից-քառասուն
քայլ նրանից յետ մնալով : Մարդկանց ծովում նշմարվող նրա
մոխրագուլն չալը, արթող կարգերին անկում նախապատրաստով
մի դրոշակ եր թվում, իսկ թեյին անցկացրած զամբյուղը լիք
ոռւմբերով, վորոնք դնում էյին թնդացնելու ալրված հոգիները,
հրահրելու տրորված սրտերը...

Մի կույր, տարերային ուժ դրդում եր ինձ առաջ դնալ, հե-
տևել մոխրագուլն չալին և դեղին դամբյուղին, և յես ուշադրու-
թյունս լարած՝ ճեղքում էյի անցորդների շղթան, մեծ, խորհրդ-
դավոր դադանիքներով զինված մարդու պես :

Զինան մտավ մի յերկրորդական փողոց և ուղղվեց քաղաքի
ծայրամասը, մի քանի ծուռ ու մուռ փողոցներով անցավ և
կանգնեց մետաղաձուլարանի հսկա շինության առաջ : Յետ դար-
ձավ և նկատելով ինձ, հանկարծակի յեկած մարդու պես կանգնած
մնաց յերկմտանքի մեջ : Յես ել կանգնեցի, և մեր լուռ հայացք-
ները յերեսուն քայլ հեռավորության վրա իրար դտան : Ձեռքով
նշան տվեց, վոր թողնեմ հեռանամ, մինչ յես համառորեն մերկի
մնացել էյի տեղս : Հետո տեսա, թե ինչպես մոխրագուլն չալը
չարժվեց դեպի գործարանի մուտքի մեծ դարբասը և անհայտա-
ցավ :

Իմ առաջ կանգնել եր մի մուսյլ, հաղարաչքանի բլուր, պա-
տերը կարմիր կղմինդրով չարած, կտուրին վիշապի պես հեացող
սև ծխան : Մի ուրիշ անգամ այցելել էյի այդ գործարանը, այնտեղ
աշխատում էյին մոտ հազար հինգհարյուր բանվոր :

Մոտեցա մուտքին, քայց մորուքավոր մի աժդահա մարդ գեմ-
յեկավ ճամբաս պարսպեց :

— Զի կարելի :

— Իսկ ինչո՞ւ այն կնոջը թույլ տվիք :

— Это, уж, братец мой, не твой дело, — կիսովին թափված

տառամներից թնդաց մի բամբ ձայն և դոնադանի փոսընկած կա-
պույտ աչքերն ապակուռ պես սառեցին վրաս :

Հեռացա մի կողմ և ծանր տաղնապով բռնված մարդու ան-
հանգստությամբ սպասեցի :

«Այդ մարդն անպայման ճանաչում ե Զինային, ալլապես նը-
բան ել չեր թողնի», մտածում էյի ու սպասում անհամբեր :

Վիթխարի, յերկայն ոճի նման փողոցն եր ձգվում անշուք
տեսքով : Մեկը մյուսից հեռու, կարծես իրարից խոռված, բարձ-
րանում էյին մեծ ու փոքր շինություններ, դետնին թառած ճեր-
մակ թռչունների պես հանգստանում էյին, վայելում արևի առատ
շողերը կամ յերադում մենակության մեջ : Միայն դործարանի
ծխանն եր վիրավոր դադանի նման տնքում կամ տրամվայի կա-
պույտ գույնով ներկած վազոնն եր դրդալով դալիս, մի պահ
չուռն առնում գործարանի մոտ և նույն աղմուկով սլանում առաջ :

Ինձ չափազանց հետաքրքրում եր այն հանգամանքը, թե Զի-
նան ինչպես պիտի ցրի թուղիկները, ու չեյի կարողանում պարզ
պատկերել նման ծայրահեղ հանդիմությունը...

Յերկար կանգնելուց հոգնած քայլում էյի յետ ու առաջ, դի-
տում փոշեթաթախ փողոցը, կապույտ սավան հաղած յերկինքը,
վարի դեմքը յերբեմն յերբեմն մրոտվում եր ծխնելուղի յերակից
ցայտող սև ծխից :

Գործարանից դուրս յեկավ մրաթաթախ մի բանվոր, մի քանի
քայլ առաջ դնալով կանգնեց պատի մոտ, դրպանից հանեց մի թուղթ
և սկսեց կարդալ : Յես անսարբեր անցա նրա կողքով, աչքի ճոթով
նայեցի, Զինայի ցրած թուղիկն եր կարդում... Բանվորը ծուռ-
ծուռ նայեց ինձ և թուղթը դրպանելով սկսեց արագորեն քայլել
փողոցի յերկայնքն ի վար :

Ամեն անգամ, յերբ գործարանից դուրս եր դալիս վորեւ մե-
կը, կուրծքս զարնում եր ուժգին. կարծում էյի Զինան ե, վոր
հաղթություն տարած զինվորի պես դառնում ե ռադիաճակատից :

Ահա յեկավ ճոճոսն, աններդաշնակ յերգերը հյուսող տրամ-
վայի վազոնը, հանգստացավ ինձանից քիչ հեռու : Մի քանի մարդ
նեղեւ իջան և մտան գործարան : Այդ բոպեյին մեկն արագորեն
անցավ կողքիցս և ականջիս մոտ լսեցի հետևյալ փոփոսւքը.

— Հեռացի՛ր, հետևում են...

Զինան զամբյուղը ձեռին արագ վոստյունով թռավ և նստեց
վազոնը, վոր իսկույն առաջ չարժվեց :

Գործարանից դուրս ցատկեցին յերկու մարդ, սկսեցին կան-

չել և նայել այս ու այն կողմ: Սպառնացող վտանգից չչմած, կասկած չհարուցելու համար մնացի մեխված տեղն ու տեղս, իր տրամվայի յեմ սպասում:

— Ո՞ւր գնաց այն կինը, վոր այս բոսիկիս դուրս յեկավ գործարանից, — հարցրին նրանք արյունոտած աչքերը վոլորելով վրաս:

Հալաքեցի բոլոր ուժերս և սառնարյուն պատասխանեցի:

— Ի՞նչ կնկա մասնի ե ձեր խոսքը:

— Այն կինը, վոր զամբյուղ ուներ ձեռքին:

— Հա՛, իմացա, աղպիսի մի կին դուրս յեկավ գործարանից:

— Հետո՞, — ձայնեցին նրանք անհամբեր:

— Հետո՞, — ղիտմամբ խոսքս յերկարացրի, վորովհետև նրանք պատրաստվում էին սուլել և կանգնեցնել սլացող վագոնը, — կարծեմ մտավ այն գիմացի տունը:

Յույց տվի վաղ դռնով ու լուսամուտներով մի հարկանի, վոքրիկ շինությունը:

Զգիտեմ ինչո՞ւ, նրանք հավատացին խոսքերիս և հայհոյելով ու գողգոռալով վաղեցին դեպի մատնանշած տունը:

Այդ վայրկյանին սրընթաց յեկավ տրամվայի յերկրորդ վագոնը. իսկույն նստեցի: Զինային հետապնդող մարդիկ ուժգնորեն բաղխում էին ցույց տված դուռը, միաժամանակ գործարանից դուրս էին յեկել ուրիշ մարդիկ, նույնպես գողգոռում էին:

«Թո՛ղ աղմկեն ու կանչեն, Զինան թո՛ղ»... մտմտած էի և ուրախությամբ լցված հոգիս սլանում եր արագորեն հեռացող վագոնի հետ...

V

Յերբ Յեվգենիա Պետրովնային պատմեցի գործարանի գեղքը, աչքերը խոշորացան զարմանքից. նոր եր լսում. Զինան այլևս չեր վերադարձել նրա մոտ:

— Լավ վոր դուք պատահաբար այնտեղ եք յեղել, այլապես Զինային կարող էին ձերբակալել, — ասաց նա ընկնելով մաածմունքների գիրկը:

Յերկուսս ել չփաղանց մասհողվել էյինք, վոր ահա մի քանի օր ե Զինան չի յերևում:

— Արդյոք ո՞ւր կարող ե ապաստանած լինել:

— Ո՞վ գիտե, ինձնից շատ բան գաղտնի յեն պահում, ո՞վ է իմանում նրանց գործերը, — պատասխանեց Յեվգենիա Պետրով-

նան և սկսեց պատմել Գոլմանից լսած վերջին տեղեկությունները, թե ինչպես սպիտակները նահանջում են խուճապային և անկարգ կերպով, լրագրերը ռազմաճակատի մասին վորոշ տեղեկություններ չեն տալիս, վորովհետև լավ բան չունեն հաղորդելու և շուտով կարող ե Կուբանն ել ընկնել...

Յերբ վերադարձա տուն, սենյակիս դռանն սպասում եր Ալա-դովի ծառան, նա ինձ խնդրեց իր տիրոջ մոտ:

«Պարտքի համար ե կանչում անիծածը»... մտածեցի ու մի պահ ընկա տատանման մեջ, դնա՞լ թե չե: «Գուցե մի նորություն ե լսել դնդապետից, ուղում ե հայտնել»... Վորոշեցի դնալ:

Նիկիտ Սերգեյիչը բաղմել խանութում աղայի պես՝ թիլբեհ եր քաշում:

— Բարե, ախպեր, չես յերևում, պարտքդ ել խո՛մ բոլորովին մոռացել ես, չես վճարում:

Խնդրեցի ելի սպասել, վորովհետև ծնողներիցս չուտով դրամ պիտի ստանայի:

— Սպասելը կսպասեմ, բայց նեղն եմ, յեղբայր, նե՛ղ ատու-տուրս քիչ, ծախսս շատ, չա՛տ...

Այնպես ամպեց ու մթնեց նրա դեմքը, վոր կարծես թե մեծ վիշտ ունի և ահա պիտի սկսի արտասվել...

Մեկնելուս պահուն մոտ յեկավ, բերանը խիստ մոտեցրեց՝ շնչառությունը վրաս թափելու չափ, և խորհրդավոր դադանիքներ հաղորդող մարդու պես կամացուկ ասաց.

— Յերեկ գնդապետը քեզ եր հարցնում, խո՛մ վորեւս բան չկա՞...

Կասկածով լի աչքերս բեռվեցին նրան:

— Յես ինչ գիտեմ, յեղբայր, — շարունակեց Նիկիտ Սերգեյիչը, — վատ ժամանակներ են, եսոր կանք, վաղը վո՛չ, դրու՛կ կաց, մի խառնվիր սրանց ներքին գործերին, չեղոք պահիր քեզ, չեղո՞ք... Թող իրար քիթ-պուռնդ ջարդեն, ի՛նչ դորձ ունեն...

Յերբ պնդեցի, վոր բանից խաբար չեմ, յես ել նրա պես չե-ղոք մարդ, նրա քիթն ավելի մերձեցավ և ձայնը դարձավ հալիվ ղուլի խուլ խրխուռց:

— Ասում են, վոր սրանց գործերը շատ են թարսվել, գորքը չի կոպում են անիծածները, առուտուրին թշնամի, մարդասպան կարմիրները նորից պիտի գան, ամա՛ն աստված աղաւթի... Ե՛հ, ախ-պիկները նորից պիտի գան, ամա՛ն աստված աղաւթի... մի կտոր հաց վաստակում պիտի, ինչ լավ էյինք գործներս դրստել, մի կտոր հաց վաստակում պիտի, ինչ լավ էյինք, ե՛հ... Մեր դնդապետն այս յերկու օրս չա՛տ տը-

խուր ե, աշնայեա մթնել ու թթվել, վոր հետը խոսել չի լինում՝
ինչ վատ որեր ենք ապրում, ա՛խ...

Նիկիտ Սերգեյեւը շատ խորը հառաչեց, իսկ յես ստիպւած եյի
մեխալած մնալ միևնույն տեղը ե զգալ նրա բեխերի տակից սողոս-
կող ծխոտ ե արագախառն շունչը:

— Համա՛, յեթե եդ յեկողները խելոք, բան հասկացող մար-
դիկ լինեյին ե ամեն մեկին թույլ տային աղատ կերպով առուտոմ
անել, փող աշխատել. հը՛... —

Աչքերն ամփոփեցին ե դարձան փոքրիկ պսպղուն գնդեր:

Տուն վերադարձին ուղեղս չարչարում եր այն հարցը, թե
դեղապետն ինչո՞ւ պիտի իմ մասին հարցնի... Թվում եր, թե սեն-
յակումս դարձյալ կհանդիպեմ ինձ ձերբակալող յենթասպային,
վոր այս անգամ ալելի թունոտ, դիվային ժպտով կդիմավորի ե
կրացականչի:

«Ո՛ր, յերիտասարդ պարոն, նորից պատիւ ունեմ ձեզ հյուրըն-
կալելու մեր նկուղում, դե՛հ, առաջ ընկեք»...

Բարեբախտաբար այս անգամ սենյակս չզավաճանեց ինձ:
Նյութան ել յեկալ, դեղձանիկի պես ճլվլաց, ճլվլաց ու դնաց: Գլ-
չերը քնեցի անհանգիստ: Քամին բալականին չարաճճի խաղիւր
խաղաց դլխիս, յերբեմն-յերբեմն դիվահարի պես սուլելով ծեծում
սենյակիս դուռն ու պատուհանները. իսկ ինձ թվում եր, թե յեկել
են խուզարկելու...

VI

Շուկայում ուտելեղեն եյի դնում, յերբ մի խանութի առաջ
կանգնած դտա Զինայի հորաքրոջը՝ Վարվառա Նիկոլայեւային՝
Վաղո՛ւց չեյի տեսել: Աչքերն արտասուքով լցվեցին, յերբ մոտե-
ցա ու բարեկեցի. մի կողմ տարալ ինձ ե դողող ձայնով հայտնեց,
վոր Զինան ձերբակալւած ե...

— Յե՛րբ ե վո՞րտեղ, — հարցրի յես անհամբեր:

— Յերեք որ առաջ, փողոցում. ինձ հայտնեց գրաշար Իլյուշ-
կինը ե խնդրեց, վոր հաց տանեմ բանտ, սակայն... հեկեկաց պա-
ռալը թաշկինակը սեղմելով աչքերին, — յերեկ հաց տարա, վերց-
րին, իսկ այս առավոտ՝ մերժեցին, առարկելով, վոր հաց ունի,
բալական ե...

Վարվառա Նիկոլայեւայի առանց այն ել թաց թաշկինակը նորի՞ն
թրջվեց արտասուքով:

Մեր շուրջը ախրում եր շուկայի սովորական ժխորը. առնում,

ձախում եյին, սակարկում, վիճում, իրար հայհոյում անխայեղ
խոսքերով, արախոսությաններ անում ու ձայները խալտաճամուկ
ու բաղմաթրթիւ դնելով եյին ամենուրեք: Մինչ յես քարացել,
մեխալել եյի տեղն ու տեղը, հայացքս դնացել եր ինչ վոր տեղ,
միտքս մթնել եր, կարծես թե խրվել եյի ինչ վոր լարծուն սղձի
մեջ...

— Ե՛ր, Ե՛ր, Զինա՛... —

Ինձ սթախեցրեց պառավի աղեկտուր հառաչանքը, մեկ ել կա-
նաչի ծախողը, վոր ալանջիս մոտ գիլ ձայնով կանչեց:

— Հապա ինչ անենք, հա՞, մի ճար չի՞ կարելի անել նրան
վերկելու:

Ի՞նչ կարող եյի անել... յերբ ինքս ել դանդում եյի դամոկլյան
սրի տակ:

Վառվառա Նիկոլայեւայից բաժանվեցի չափալանց ընկճված
ե բռնեցի տանս ճամբան: Մեր փողոցի անկյունում դեմս յեկալ
Նյութան ահաբեկված ու խաչված դեմքով:

— Հեռացի՛ր իսկույն, — ասաց նա հեացող ձայնով, — քո
ոհնյակը դինվորներով լիքն ե, խուզարկում են...

Մնացի ապշած՝ չիմանալով ինչ անել:

— Ի՞նչ ես կանգնել, ժամանակ կորցնում, փախի՛ր, քանի չեն
տեսել...

Առանց ծայտունի ծուխիցի մի ուրիշ փողոց ե արագորեն իջա
նրա յերկանքն ի վար: Ո՛ւր պիտի դնայի, ո՞ւմ դուռը բաղկոյի
այս անձանութ քաղաքում: Ծամբամուրը թռչունի պես դնում եյի
առանց իմանալու հանդստի կայանը, ու թվում եր, թե ամեն կող-
մից հալածում են ինձ, մարդիկ մերկացրած դաշույններով ընկել
են յետեիցս. չեյի համարձակվում վոչ յետ դառնալ, վոչ ել կող-
քիցս անցնող քաղաքացիներին նայել: Փողոցում ամեն բան մթնել
եր աչքիս, այլանդակվել, դարձել ժանտ, թունավոր կասկած:
Շուրջս կիսված մառախուղի մեջ նկատվել եյին բաղմաթիւ ձեռ-
ներ, ատրճանակների փողերն ինձ ուղղած, ու կանչում եյին ձայ-
ներ խուլ ու ահարկու, թե՛ կիրակնեք, յեթե չկանգնեք...

Ու թվում եր, թե ահա վորտեղ վոր ե կայքի ատրճանակի
դնակը մեղվի պես կրդղա քուքիս ե թավաղլոր ու արյունաթա-
թավ կտապալվեմ դեռին... Թվում եր... Բայց յեո դեռ կանգուն
եյի, իմ յետեն եյի թողել յերկու-յերեք փողոց, ու ամեն ինչ լուս
եր շուրջս, սովորական:

քուէ կը: Դեմքին առողջութիւնն ու կայտառութիւնն, աչքերը բարութեան ծով, մարմինը տարիներէ հախուռն զարկից տակաւին ուղիղ, ուսերը հաղթ ու կանոնավոր: Հազին դեղին կոճակներով մոխրադուշն բաճկոնակ, լայնգլխիկ, կապուշտ շալվար, վոսներին զինվորի լայնիկ սապոտներ: Կինը—Ալիզոտիա Ալեքսեյան—ալիկի զաւսամած էր յերևում, թեև ամուսնուց հինգ տարով փոքր էր, սպիտակ գլխաշորով, կարճրոյ, դեմքը խաչմուտած, ահոս առ ահոս, փոսընկած աչքերի մեջ պսպղում էին յերկու փոքրիկ, կանաչափայլ դնդեր:

— Համեցե՛ք,—հարգանքով հրավիրեց մեզ Իվան Մաթվեյիչը,—կարող եք մեզ մոտ ապրել, ասածու ստեղծած մարդուն անտեր չենք թողնի:

Նրանց սենյակն այնքան էլ մեծ չէր. սեղան, պահարան, մահճակալ ու թախտ—ահա՛ աչքի ընկնող կահարասիքը:

Իրիկուն շուտ պառկեցինք քնելու: Յես տեղավորվեցի Կիտիկաւոյնի սենյակում թախտի վրա, իսկ պառավը փոխադրվեց Յեմզենիա Պետրովնայի մոտ:

Իվան Մաթվեյիչը տնքանջալով և ֆափալով մութի մեջ հանեց յերկարաճիտ կոշիկները: Բաճկոնի կոճակներն արձակելիս մի քանի անգամ հազաց և մաքրեց կոկորդը, անկապ խոսքեր մրմնացքի տակ և պառկեց անկողին. մի քանի անգամ մահճակալի յերկաթներն աղեկաուր ճիչով տնքացին նրա մարմնի ծանրութեան տակ: Քիչ հանգստանալուց հետո, սկսեց խոսել դեռից—դեռից, տրտնջալ կյանքի ու ժամանակների վրա: Իր կյանքի մասին խոսելիս պարզեց, վոր Սլավյանսկ ստանիցայիցն է. վաղուց է տեղափոխվել քաղաք: Գյուղում մի ջրաղաց ունի, վորի յեկամուտը բաժական թեթևացնում է իր ապրուստը: Անծառուն ունկնդրում էյի նրան՝ մի ահանջա լուսամուտին, մյուսը ծերուկի բերանին: Շատ քովական էր ծերուկը, վոր Կուրանի անցյալին ու ներկային մի ունկնդիր դտավ, վորին կարող էր յերկար—յերկար պատմել և ահանջը լցնել հեռաքրքիր ու անհեռաքրքիր պատմութիւններով:

— Առատութեան յերկիր էր մեր Կուրանը, տարին տասնյակ միլիոններով հաց էր արտահանում Յեմզուգա: Կարող եմ յերջանիկ էյին ապրում կաղակները, լի ու լի: Պատերազմն ու այս յեղբայրասպան կռիվները քայքայեցին կաղակի անտեսութիւնը, շատ ու շատ ջահել կյանքերի արևը խավարեց: Ծովի պես առատ հացն այժմ հազիվ յերկրին բավարարի, իսկ յեթե կռիվը շարունակվի

ալիկի յերկար, կարող է և սով ընկնել: Մենք, կաղակներս կռվելու հաշիվ չունենք, ամենքս էլ հող ու կալվածք ունենք, լավ ապրում ենք: Մուժիկն է, վոր հող չունի և դրա համար էլ կռվում է: Մուժիկը հիմար, տղետ, խավար մարդ է, կաղակի նման խելոք ու քաջ չի: Յեթե մուժիկը խելոք լինէր, իր դործն իմանար, վաղուց ձեռք կրերէր հող ու կալվածք, ու այս ցավն ու կրակը չէր թափվի մեր գլխին...

Հրացանաճղութեան հատ ու կտոր ձայներ էյին դալիս քաղաքի զանազան մասերից: Հեռուներից լսվում էյին կաղակների յերգի բամբ հնչյուններ կամ շներն էյին վոռնում աղիողորմ ձայներով: Իսկ պատի ժամացույցը տկուկում էր անվերջ, մերթ ընդ մերթ արձակում միալար դնդոց, կարծես մի սիրտ էր բարբախում պատին, ժամանակի հավիտենական յերթ վորոշող կենդանի սիրտ:

Կես գիշերից անց էր, յերբ Իվան Մաթվեյիչի մահճակալի կողմից լսվեց միապաղաղ, խուլ խոմփոց, ապա այդ խոմփոցը փոքրիկ, աններդաշնակ հնչյունների և ֆափոցի վերածվեց, կարծես ջուր էր յեռ դալիս կախարիչով պինդ փակված կաթսայում:

Չգացի մի անուշ թուլութիւն. մի անձանոթ, անշոշափելի ձեռք փակեց աչքերս ու ամբողջ մարմինս քնքորեն խոտելով տաքով մի անհայտ անաղմուկ տեղ:

VII

Յերբ վեր յելա, արևը փառահեղ բաղմել էր հանդիպակած չենքի սանիքին և մի խուրճ վոսկեթել ճառագայթ ցնցուղել պատահանից ներս:

Ինձ վողջունեց Իվան Մաթվեյիչը՝ «Здорово, брат» կանչելով. ձայնը վորոտի պես թնդաց ամբակուռ կրծքից և ինձ հաղորդեց առողջութիւնն ու կայտառութիւնն:

Լայն ուռերով կանգնել էր ինչպես պարիսպ և զվարթ հայացքով նայում ինձ:

— Նուա, ի՞նչպես ես, братец мой, լա՛վ քնեցիր, հա՛. ղոչաղ կաց, գալուքչիկ մոյ, դոչա՛խ...

Ապա առաջարկեց իջնել բակը:

— Մի վախի, վոչ մի աչք չի տեսնի մեզ,—հանգստացրեց ծե-

րուկը, նկատելով իմ վարանոտ քայլվածքը:

Մտանք մի մութ, ընդարձակ նկուղ մեռելատան պես տխուր, ամայի: Հատակին կուտակված էր վառելափայտի մի ահազին

չեղջակույտ, վորի խորքում մի մարդու տեղավորվելու չափ մի բացվածք կար հավաքելի նման:

— Ահա՛, սիրելիս, կթագնվես այստեղ, յեթե այդ անհրաժեշտ լինի. անցքի բերանը կծածկենք փայտերով ու սատանան անգամ չի իմանա, վոր այստեղ մարդ կա թագնված:

Շնորհակալ յեղա նրա ուշադիր վերաբերմունքի համար և մենք կրկին վերադարձանք սենյակը:

— В случае необходимости, голубчик мой, — մրմռում եր իվան Մաթվեյիչը ճանապարհին:

Յեվգենիան, տնային կապույտ չրջադեստի մեջ, սեղանի վրա թեյի պարագաներն եր դարսում:

— Հը՛, գո՛հ եք ձեր նոր կյանքից, — հարցրեց մտերմաբար:

— Շատ գո՛հ եմ, մանավանդ իվան Մաթվեյիչի նման պատվա-
կան ծերուկ ունեմ վորպես ընկեր:

— Ե՛ր, պարոնայք, ինչե՞ր եք բամբասում իմ մասին, զգո՞ւ՛ն՝ հա՛, կթակեմ... կանչեց իվան Մաթվեյիչը, վոր աննկատելի կերպով ինձնից հետո ներս եր յեկել:

Կուչտ ծիծաղեցինք նրա հայրական սպառնալիքների համար: Յերբ Յեվգենիային նկարագրեցի նկուղում պատրաստված թաղը՝ տարան-հավաքունը, ավելի բարձր ծիծաղեց և զվարթ ձայնով ասաց:

— Ուղում եք թռչուններ՝ պահել այնտեղ, ինչ ե:

— Այո, այո, ուղում եմ մի այսպիսի խոշոր, անթև թռչուն պահել նկուղում, — պատասխանեց իվան Մաթվեյիչը ձեռքն ուսիք գնելով:

Շուկայից վերադարձավ Ալդոտիա Ալեքսեյեվնան որվա լրացվորը և ուտելեղենով լիք դամբուղը ձեռքին:

— Նու, Դուռիա, ի՞նչ թաղա խաբար ես բերել մեզ, իմ սիրելի Դուռիաչա, — բացականչեց իվան Մաթվեյիչը գրկելով պառավի մեջքը:

— Ի՛նչ թաղա խաբար, ծերուկ, աշխարհը տալն ու վրա յեկնում, քանդվում ե, — պատասխանեց պառավը աղատվելով ա՛մուսնու գրկից:

Յեվգենիան սկսեց բարձրաձայն կարդալ լրագիրը: Առաջին էջում, ուղմահաղորդագրության բաժնում գրված եր. «Հակառակ կորզի զորասյուններն անցան Բաթայսկ կայարանը»...

— Բաթայսկն անցա՞ն, այդ նշանակում ե բուլգերիկները մտնում

ն Կուրան: Ուրեմն եղուց-եւոր կոմիտաներն ավտոմոբիլ բաղված կլան Յեկատերինոգար... բացականչեց իվան Մաթվեյիչը:

— Թող վրտները կտրվի չգա՛ն, աստծուն, ցարին չճանաչողները, աշխարհք կործանողները թո՛ղ ճանապարհին մնան, — քրքրեմքնաց պառավը՝ ճաճապանելով անատամ բերանը:

— Ե՛ր, պառավ, իմ ու ըս կարճ խելքովն աշխարհք չի խաղաղ-
վի: Յես ու դու ծերացած մարդիկ ենք, գերեզմանի դուռը հասել, թո՛ղ ջահելները մտածեն, — միջամտեց իվան Մաթվեյիչը վերջ ապուլ պառավի փնթփնթոցին:

VIII

Հետևյալ օրը իվան Մաթվեյիչն ավելի կարևոր լուրեր բե-
րեց: Կարեւորն այն եր, վոր սպիտակները պարսում են քաղաքը:

— Առավոտը անդլիական գինվորական միասիայի շենքից դու-
րակը վերցրին: Ասում են, վոր կայարանում ասեղ զցելու տեղ չկա, ճեռացողներին այնքան մեծ բաղմություն ե կիսվել: Դա-ս, քաղաքի անկումը յերկու-յերեք օրվա հարց ե... ասաց ծերունին խորհրդա-
վոր արտահայտություն տալով գեմքին:

Իվան Մաթվեյիչը մուռքի դռները յերկաթյա նիզերով ամ-
բացրեց, «ով գիտե, մրթմրթաց, խառն ժամանակ ե, քաղցած թա-
լանչի մարդ չա՛տ, կարող են ներս խուժել»... Մահճակալի տակից
հանեց վորսորդական յերկաթի հրացանը և պատրաստ պահեց «ВсЯкий случай»-ի համար...

Խուռացած բլուզը, առանց մեջքակապի, պարկի նման ուռել եր
ժարմի վրա: Լավաչի պես կուրծքը, պարանոցի մոտ, խաչվել եր
աբևից: Բարձրավիղ սապոգները դմիդմիում եյին միջանցքում,
սըր նա փայտ եր կտրում կամ բեկո մեխում վորեւե պեղ: Յերեկ-
ները շարունակ լավում եր իվան Մաթվեյիչի ուրազի կամ աղացի
աղմուկը, վորի հետ նաև նրա կոկորդալից, ուժեղ հաղը:

Բարուչկան խոհանոցումն եր ափսեներն ու ամաններն եր
չի: խկացնում կերակուր պատրաստելու համար:

Յեվգենիայի հետ ռենյակում գրույց եյինք անում: Ծննդավայրա
եյի նկարագրում — Անդրկովկասը, վորի լեռներն ու անառանքը
չափազանց հետաքրքիր եյին նրան:

— Զանձրացել եմ քաղաքի ժողովից, — ասում եր Յեվգենիան, —
ճեր այս անձայրածիր տափաստաններից, յերբ աչքը հակադա-
վալ հարթավայրից ու նրա վրա կախված գաբը յերկնքից գառ ուրիշ

բան չի տեսնում: Վորքա՞ն լավ եւ ապրել կանաչագեղ սարերի գով լանջերին, թափառել սաղարթախիտ անտառների խորքերում: Այդպիսի վայրում մարդս կմոռանա աշխարհի ժխորը, ամեն հոգս ու վիշտ, կընկնի քաղցր մտորումների և ցանկությունների գիրք կը... Յերբեք չեմ մոռանում Ուկրայինայի սավերախիտ անտառները, վորոնք գեղեցիկ են ու չափազանց հաճելի, սակայն այնտեղ չկան բարձրաբերձ, ձյունապատ սարեր, ինչպես ձեր ծննդավայրում...

Խոստացա նրան տանել Սնդրկովկաս, յեթե ճանապարհները բացվեն: Աչքերը պլպլացին ուրախության շողերով:

— Ո՛ր, վորքան յերջանիկ կլինեմ, յերբ ինձ զգամ հարափ բարկ արևի տակ և փարթամ բուսականության դրկում, լիմ վազեմի ցնորք... բացականչեց նա պատանու խանդավառությամբ, անընդ աչքերի մեջ ծովացած հիացք...

Նստել եր բազմոցում, սպիտակ, փամփիլի ձեռները դրել ծրնիկներին, մինչև ուսերը մերկ պարանոցը մարմարակերտ ու փողոցի մազեր թափիչի պես շոյող՝ քունքերին ու ճակատին ծոպ առ ծոպ, իսկ դեմքին լուսեղեն յերազ... Չգիտեմ ինչպես իմ հոգում մեղմասահ անցնում եր մի անուշ զգայնություն: Կարծես ճակատագիրն ինձ գիտամբ եր նետել այնտեղ, վոր ամեն բոլոր տեսնեմ նրան, ունկնդրեմ արծաթաթել ձայնը: Ճակատադիրը մի խուլ իազ եր խաղում մեր մեջ... Հակառակ յուրաքանչյուր վայրկյան սպառնացող վտանգին, ինձ զգում եյի հանգիստ այնպես, ինչպես թրուշունը կապույտ յերկնքում: Յերբեք տաղտկալի չեմ թվում ամառ վա տառ ուր, վոր այնպես ծանրաշարժ ու դանդաղ եր նահանջում: Ու մի՞թե ձանձրալի պիտի անցներ ուր, յերբ կողքիս նստել մի գեղեցիկ կին, անուշիկ ժպիտներով անուշիկ բաներ եր պատմում ու մեղմում վտանգը, վոր կարծես թե չողել եր փողոցի դռանը՝ օուր ժանիքներով հսկում...

IX

Յերեկոյան, յերբ պառկեցինք, իվան Մաթվեյիչն, բոտ իր սովորության, պատմեց բաղմաթիվ արկածներ կադակների կյանքից, կուբանցիների դյուցազնական հատկություններն ու սխրագործությունները դրվատեց: Վերջը պատմեց, թե ինչպես լեռնապանները վերջին խրատումների ժամանակ ցարն այցելել ե կուբան:

— Յերբ ցարն այցելեց, մեր ատամանը ներկայացավ աղ ու հացով: Մեր ատամանը վիթխարի հասակով, ֆիզիքապես ուժեղ, քաջ ուղմիկ եր, ամբողջ կյանքն անց եր կացրել թուրքերի, ին-

գուշների և լեզգիների դեմ կռվելով: Վորքա՞ն ինքուհի ու չեչենի տուլ եր այրել, նրանց կտրիճ կռվողներին գերել ու սպանել: Յարը դրահանդես ստրբեց, վորից հետո սրախաղ տեղի ունեցավ և առաջին մրցանակը չահեց մեր ատամանը: Յարը կանչեց նրան իր մոտ և ասաց. «Հե՛յ դու, ատաման»...

Սակայն դաժան քունը խեղդեց ինձ իր ճիրանների մեջ և յես չկարողացա հետևել իվան Մաթվեյիչի պատմությանը: Չգիտեմ, վորքան եյի ննջել, հանկարծ ականջիս մեջ ճայթեց ծերունու բամբաձայնը:

— Հը՛, յերիտասարդ պարոն, լա՛վ խոմփում եք, խոսք չկա բա ո՛ւմ համար եյի պատմում այնքան հետաքրքիր պատմությունս:

Աչքերս բացի ու մեղքս ծածկելու համար հայտնեցի, վոր ուշադիր լսում եմ:

— Դե՛հ, յեթե լսում եյիք, համեցե՛ք կրկնեցե՛ք իմ վերջին խոսքերը, — պահանջեց համառ ծերուկը յերեսն իմ կողմը չըջելով, հոճապնդելով մահճակալի յերկաթյա ձողերը:

— Ձեր վերջին խոսքերն եյին. «Հե՛յ դու, ատաման»...

— Բռավո, յերիտասարդ պարոն, բռավո. լավ եք ակնիջ դրել, խոսք չկա: «Հե՛յ դու, ատաման» վաղուց ասել պիտե՛լ եմ, հետո պատմեցի, թե ինչպես ցարը հրամայեց ատամանին արչավել լեռնացիների դեմ, թե ինչպես մեր ատամանը կտրիճ կուբանցիներով դեպ Դաղստան...

Ես ներողություն խնդրեցի, վոր անիծյալ քունը խանդալեց լսել նրա վերջին խոսքերը:

— Ստաման տանի, հետաքրքիր մասը նոր ե սկսվում, մինչև ուրք ջնում եք. կանայքն են այդպես թուլակամ, յերիտասարդ պարոն...

Մի քանի բոլոր լուց. նեղացել եր անուշադրությանս վրա, Սակայն խնդրեցի, վոր շարունակի իր հետաքրքիր պատմությունը, խոստանալով չսեղ մինչև վերջ: Կրկին փողկորվեց:

— Ուրեմն ատամանը կտրիճ կուբանցիներով գնաց Դաղստան, յերջուհոտ կռիվներ մղեց, լեռնացիների չառ աուլներ այրեց. բնաջնեքը փախչում եյին սարերի անառիկ վայրերը, թաղնվում հեռավոր, անմերձենալի անձամբները: Մի աուլում նա գերեց լեզգիների ցեղապետի աղջկան՝ Ջեյրանին: Առասպելական գեղեցիկուհին ե ունեցել այդ աղջիկը, փարթամ հասակով, սև աչքերով:

տղամարդու նման քաջ է յեղել. վոչ վոք չեր կշտանում նրան գիտելուց: Մեր ատամանը նրան փեշքեշ ուղարկեց ցարին... Հը՛, դարձյալ քնեցի՞ր...

Ականջիս մեջ հանկարծ վորոտաց ի վան Մաթվեյիչի բամբձայնը:

— Վոչ, լսում եյի... կանչեցի յես քնաթաթախ աչքերս բանալով:

Այն գիշերը հակառակի նման քունս այնպես եր տանում, վոր կարծես մի քանի որ իրար վրա չեյի քնել: Գլուխս ծանրացել եր ու աչքերս փակվում եյին, չնայած իմ գերմարդկային ճիգերին:

— Ապա՛, կրկնեցեք տեսնեմ, վորո՞նք եյին իմ վերջին խոսքերը, — համառեց ծերուկը:

— Ձեր վերջին խոսքերն եյին, — պատասխանեցի յես ծոր տալով, — կարծեմ, նրան փեշքեշ ուղարկեցիք ցարին:

— Խե՛, խե՛, խե՛... խոմ յես չեյի փեշքեշ ուղարկողը, յերի տասարդ պարոն, թյուրիմացության մեջ եք, փեշքեշ ուղարկողը ատամանն եր...

— Ախ, ներողություն, սխալվել եմ, փեշքեշ ուղարկողը ատամանն եր:

— Այդպե՛ս, մեր ատամանը լեռնցի աղջկան փեշքեշ ուղարկեց ցարին: Մայրաքաղաքն իրար անցավ այդ թանգագին նվերի համար: Պատմում եյին, թե ինչպես ցարի պալատում, խնձուխներ ժամնակ, Ջեյրանը դուրս եր գալիս լեռնցի տղամարդու շուրթերով, վոսկեկուռ խանչալը կրծքին, հրաշալի լեզվակնիկ յեր պատում ու բոլորին հմայում արևելյան իր չքանդ գեղեցկությամբ...

X

— Հը՛, յերիտասարդ պարոն, չկարողացաք համբերել ու մինչեւ վերջ չլսեցիք հետաքրքիր պատմությունս: Լա՛վ կատարեցիք ձեր խոստումը, խոսք չկա, — դանդաղեց մյուս ատամնու ի վան Մաթվեյիչը:

Քունը հիշողությունիցս սրբել եր շատ մանրամասնությունները նրա յերկար պատմության: Հիշում եյի, վոր գիշերը նա պատմեւ է ինչ վոր բան ատամանի, ցարի ու լեզգի աղջկա մասին: Ինչ հարցին, թե ինչ յեղավ վերջը, ի վան Մաթվեյիչն իր պատմությունը համառոտակի յեղրափակելով՝ ավելացրեց.

— Ուրիշ բան եր մեր ատամանը, նրա պես քաջ, դաժան կռակ, միաժամանակ՝ բարի, իմաստուն մարդ չի յեղել Կուրանում:

Միանգամայն դո՛ւ մնացի, վոր ի վան Մաթվեյիչն աղաչեալարձ կապեց և աղատեց ինձ ահամա ունկնդիր լինելու վիճակից:

Յեվդենիս Պետրովնան հաղորդեց, վոր սպիտակ բանակը աբաղտրեն հեռանում է քաղաքից և առաջարկեց գնալ Կիպկալովի աղջկա սենյակը՝ լուսամուտից դիտելու գլխավոր փողոցի անջուղարձը:

Կիպկալովի աղջիկը, ախկին Լյուբան, մեզ շատ սիրալիր ընդունեց: Բարձր, շիկահեր կին եր՝ գլարթ դեմքով, աչքերի մեջ խլիմե: Կարծես կյանքումը յերբեք վիշտ ու հոգս չեր խլիմե անդադա, կարծես կյանքումը յերբեք վիշտ ու հոգս չեր տեսել: Յերկու փոքրիկ աղջիկները մեզ տեսնելով, փաթաթվեցին մոր փեշերին և հեռադուռով հայացքով նայում եյին:

— Հը՛, բալիկներս, ի՞նչպես եք, շատ չարություններ տեսնե՞ք, — հարցրեց Յեվդենիս փաղաքելով նրանց դանդաղ հարցերը:

— Ո՛հ, այնքան չարածճի յեն, վորքան կարելի յի յերեվակա մեկ, — պատասխանեց մայրը՝ բերկրալից դեմքով նայելով իր աղջիկներին:

Յերեխաները խալտացին և գլուխները ծածկեցին մոր փեշերի մեջ, ինչպես արտույտները, վորոնք անհոգ ճվլում են ցորենի հասկերի արանքում:

— Վո՛րքան լավ է ունենալ այսպիսի անուշիկ գավակներ, վորանք ճովողող թռչունների պես զբաղեցնում են մարդուս, — հայտարարեց Յեվդենիս և դեմքը փայլատակեց հուզմունքից:

— Ե՛հ, ժամանակները վատթարացել են, դժվար է պահել, — ավելի լավ է իսկի չունենալ, — պատասխանեց Լյուբան:

Սակայն նրա ժպտալից աչքերն այդ հայտարարության հակառակ միտքն եյին բաժանում:

Մոտեցանք լուսամուտին: Դրսից չնկատվելու համար նուրբ հյուսված և թափանցիկ վարագույնից եյինք նայում: Փողոցը ներհայացնում եր խառնափնթոր, դորշ պատկեր: Բաղմաթիվ առյուծ, Կուշու ամպի մեջ, մեկը մյուսի յետևից դղրդալով անցնում եյին, Վոմանք բարձրացած տնային իրերով, ուրիշների վրա կին ու յերեխա կամ փոշեթաթախ դինդորներ:

Մի մեծ, հաղթական բանակի մնացորդն եր, վոր ռադմի դաշտից չարտված, հողմաբեկ, հուսալուծ ատաջ եր շարժվում փրկու թյան կայան դռներու...

Տիկին Լյուբան մեզ հյուրասիրեց նախաճաշով. նա շատ եր

— Մարդիկ կոնծարանելով, քեֆ անելով են լքում քաղաքը, ինչ դարդ ունեն վոր, — ասաց տիկին Լյուբան ծիծաղելով:

Մի քանի հարբած զինվորներ վտանների վրա ճոճվելով մոտեցան մի ուրիշ խանութի, շըրխկալով հարդելով մեծ ապակին ներս խոտեցին և դուրս բերելով մանուֆակտուրայի մեծ ու փոքր կապոցներ՝ թափեցին փողոց:

— Վաճառական Մուխրանսկու խանութն և. հիմա տերն ուղիտե ծովի վրա՞ յե, թե արդեն հասել ե կ. Պսիխ, — ասաց Յեփ-գենիա Պետրովնան, վորի գեղաչեն մարմինը ինձ հետ կողք-կողքի հենվել եր բուսամուտի դռին:

Հեռվից լսվեց հրացանների ճարճատյուն: Հարբած զինվորները դուրս թռան խանութից և վախվորած աչքերով մի պահ նայեցին փողոցի յերկայնքն ի վայր, ապա ձեռքի կապոցները չալըրաելով փախան: Մնաց միայն նրանցից մեկը, հաղթահասակ, խոշոր փափախով, դեմքը գինուց կապ-կարմիր, աչքերը կայծկլաուն, մերկացրած թուրը ձեռքին ողի մեջ չողացնելով, վորոտալի ձայնով կանչեց.

— Կիսիեմ, յես իմ աստված, ջարդ ու փշուր կանեմ բոլորին, սաղ-սաղ կուտեմ...

Թրի բուխ կողմով մի քանի անգամ ուժգնորեն հարվածեց փակ խանութների յերկաթյա ճաղերը և ստորին հարկի պատուհանների թիթեղյա յեղրերն ու, վտանները լայն, լայն դցնելով, ատ-դահա-ատդահա առաջ անցավ:

— Յես ձեր հողին... սաղ-սաղ կմորթեմ, թող անիծյալ լինեմ յես՝ յեթե բոլորին չջախջախեմ...

Ապա սկսեց յերգել, կարծես մի ամբողջ խումբ եր յերգում, այնքան բամբ և ուժեղ եր հնչում ձայնը:

Մի պահ լռեց, ողի մեջ փայլատակեց սուրը և չրխկալեն ներքե դցեց դռան ճակատին կախված լապաները: Բարձրաձայն հռչակեց և բախանդալ ուժով գոռաց.

— Հանուն դադափարի...

Այդ վայրկյանին կայծակի պես անցան սախտակները վերջապահներից յես մնացած մի քանի ձիավոր. նրանցից մեկը ձիու ընթացքը դանդաղեցրեց և կանչեց հարբած զինվորին.

— Հիյ, արջի քոթոթ, ի՞նչ ուխտ բաց թողել սարսաղ-սարսաղ դուրս ես տալիս, հրեն ճընկերները՞ դալիս են, փախի՞ր...

Յեվ տալու հարվածելով ձիուդի կողքերը նորից առաջ սլացավ:

— Խե՛, խե՛, խե՛...

Լսվեց մի խուլ, արհամարհական քրքիջ:

— Ե՛կա դուք, վախկոտ մկներ, փախչում եք, հա՛, տղամարդու արյուն չունեք, խե՛, խե՛, — գոռաց հարբած զինվորը և արագորեն առաջ դնարով մի պահ անհետացավ մեր աչքիցը: Փողոցը մնաց ամայի, ինչ-վոր ահալոր անակնկալի սպասում: Ինչ հետո կրկին թնաղաց նույն զինվորի ձայնը և նրա հաղթ մարմինը նորից բլրացավ մայթի վրա:

— Կկոտորեմ, աստված վրա, թող բոլորը մեկից դան, յեթե սիրտ ունեն...

Յեվ ի հաստատություն իր սպանալիքի՝ թուրն ուժգնորեն խփեց մի մեծ դռան կամարակապ քարին՝ կայծեր արձակելով:

Փողոցի ծայրից լսվեց հրացանային համադարկ. հարբած զինվորը կարծես ուշքի յեկավ, թուրը պատրաստ, փափախն իջեցրեց աչքերի վրա, ճոճվելով յեկավ կանգնեց փողոցի մեջ տեղ և գոռաց.

— Ե՛կա, դուք շանվորդիներ, կարծեցիք, թե վախենում եմ, հա՞... Հանուն դադափարի...

Բայց խոսքը կիսատ մնաց, հրացանները ճարճատեցին խիստ մոտ. զինվորի ձեռքից թուրը թռավ և ընկավ փոշիների մեջ, իսկ տերը, դարնված թռչունի պես թևերը թափահարեց, դողդողաց, մթ քանի մոլորուն քայլ նետեց և գլորվեց դետին, կարծես մի անհրժվույթ ձեռք նրան ներքև քաշեց ուժով:

— Ո՛հ, սպանեցին խեղձին, — հառաչեց տիկին Լյուբան:

Սարսափելի նույնպիսի ճիչ արձակեց նաև կողքին կանգնած Յեվգենիան:

— А что же одним дураком меньше стало на свете (ինչ արած, աշխարհից մի հիմար ել պակասեց), — հայտարարեց իվան Մաթվեյիչը սառնարյուն:

Փողոցը թնդաց ձիերի քառամբակ դոփյունով: Մի հարյուրակ հեծելադուր, համաչափ յերթով, հրացանները պատրաստ, մերկի պես անցավ, ձիերն ել վես ու կայտառ, հաղթության և ուժի գիտակցությամբ տողորված:

— Կարմիրներն եյին, արդեն դրավում են քաղաքը, — բացականչեց Յեվգենիան վողեփով:

Մերանին խորհրդավոր արտահայտություն տալով դեմքին տոաց.

— Մա չախմատի խաղ և, ետը սրանք են տանում, եղուց նը-
բանք, ով ինչ խմանա...

— Մա վոչ թե չախմատի խաղ և, — հաղահաղեցի յես ուշ-
խույժ, — ալ դատարկացի՛ն կոխվ. կհաղթի ա՛յն գտտակարգը,
վոր ուժեղ է...

XIII

Հակառակ Իվան Մաթվեյիչի հայրական խրատներին՝ Յեմ-
վենիայի հետ դուրս յեկանք վողոց:

Մի խումբ բանվորներ ապրանքատար ավտոմոբիլի մեջ, թաշ-
կինակները շարժելով, ցնծաղին ձայներով անցան:

Ողտառուի արևը խուժել էր քաղաքի վրա, այրում նրան իր
բարկ շողերով: Կտուրների թիթեղներից մեզ վրա յեք հոսում
դաղջ, խեղդիչ դուր:

Փողոցի մեջտեղում «Հանուն դադափարի» ընկած զինվորի
դիակը ձիերի ամբակների տակ տրորվել էր, խաշտանդակել ու դար-
ձել ցնցոտիների մի խղճուկ կույտ...

Հրացաններով զինված մի քանի բանվորներ գետի մեղ էյին
դալիս. նրանց մեջ ճանաչեցինք դրաշար Իլյուչկինին. ուրախու-
թյան ժպիտներով ընդառաջեցինք իրար, ձնանքը թոթվելով
չնորհավորեցինք:

— Վերջապե՛ս, յերկար սպասեցինք ու տանջվեցինք մինչև
վոր կատարվեց... ասաց Իլյուչկինը հանդիսավոր դեմքով:

Իմ մտքում ցցվեց անխուսափելի հարցը — արդյոք Իլյուչկինը
Ձինայի մասին վորևէ տեղեկություն չունի՞:

Արդյոք մեր Ձինայից լուր չունե՞ք, — հարցրեց Յեմվենիան
կանխելով ինձ:

— Վոչ մի, բանտի դռները բացվել են ու բոլոր բանտարկյալ-
ներն արձակվել, բայց Ձինան չկա...

Իլյուչկինի պատասխանը բոլորիս վրա սառն ջուր մաղեց: Ինձ
համար գոնե կիսով չափ պակսեց այն մեծ ցնծությունը, վաղով
տրեկ էյինք հաղթանակի այդ նշանակալից որը...

«Միթե՞ հաղթանակը պիտի օտնվի առանց Ձինայի...» մը-
տածում էյի և աչքերս լցվում էյին արթնթյան ցողով. նույն-
պիտի մուսլ մտքեր պաշարել էյին Յեմվենիային, վորովհետև
նրա դեմքը մշուշվել էր ամպամած յերկնքի պես:

Քաղաքի կենտրոնական հրապարակից կարմիրներէ յերկու

Թնդանոթ սկսեցին վորոտալ, Թնդացնելով ամբողջ շրջակայքը:
Գնդակները Փչչալեն անցնում էյին մեր գլուխների վրայով, դեռ
հարվածելու գետից այն կողմը ամբացած հակառակորդի
դիրքերը:

— Լավ վոր ձեզ չեն ձերբակալել, — ասացի յես Իլյուչկինին:

— Գոլմանի հետ այնպիսի ծակն էյինք մտել, վոր աստանա՞ն
անդամ կղժվարանար դռնել մեզ, — պատասխանեց Իլյուչկինը
ժպտալով. — մենք թաղնվել էյինք մոտակա Պաշկովկա գյուղում
մի գյուղացու ախուր վրա շինված հարդանոցում, վորտեղ հար-
մար թաղստարան էյինք սարքել. վտանգի դեպքում պիտի պահ-
վեյիք խոտի դեղի մեջ կամ պլվեյինք հարդի ճյուղերով: Յերկաք
աղբեցինք այնտեղ. մարդու յերես չեյինք տեսնում, պատով
տանաիրուհուց բացի, վոր մեզ համար տեղեկութուն կամ ու-
տելիք էր բերում. հավերն էյին միայն այնտեղ կշկշում կամ գի-
չերը դալիս մեր կշտին թառում...

Յես ել իմ հերթին պատմեցի, թե ինչպես Յեմվենիայի ող-
նությամբ պահվեցի Կիպկալովի բնակարանում, թե ինչպես Իվան
Մաթվեյիչը իր փայտարանում ինձ համար համոց-թաղստարան
էր պատրաստել...

— Մի խոսքով, ամեն մեկս մի հարմար ծակ էյինք գտել ու
հավի պես թառել, — յեղրափակեց Իլյուչկինը ծիծաղելով:

— Միայն մեր Ձինան չկարողացավ թաղնվել, ընկավ թը-
նամու ճանկը, — տխրությամբ հռաչեց Յեմվենիան:

Յերկնքում սև բղեղի պես պտույտներ դրոժեց հակառակորդի
հետախույզ ողանավը: Նրան հարվածելու համար ճարճատեղին
բաղձաթիվ հրացաններ: Ողանավը թևարախ թռչունի պես ճախ-
րեց և անհետացավ, լուծվելով կապույտի մեջ:

— Բան դուրս չի գա, ինչքան ուրում են թող բզզան, նրանց
յերդն յերդվեց արդեն, — հայտարարեց բանվորներից մեկը տը-
համարհական չեչուով:

Առաջ անցանք: Իլյուչկինը քայլում էր հալթական զինվորի
պես, արևահար ու կոշտացած դեմքը հպարա ու վեհ. մաշված
բաճկոնակի վրա նշմարվում էյին վողբրիկ պատված վեր, վա-
րոնք, յերեմի, հարդի ու խոտի չյուղերից էյին դոյացել:

Նորանոր բանվորական խմբեր էյին ընդառաջում մեզ. արդի
ձայներով ու այն տեղից կանչում էյին իրար:

— Յուրօրե, Վասիկա, դեռ գլուխը կեր չե՞ս դառել:
 — Դեռ եղ պատվին չեմ արժանացել:
 — Վո՞րտեղից եք գալիս:
 — Սպիտակներին քչելուց:
 — Ի՞նչ են չինում մերոնք:
 — Կուբանի յեղերքն են ամրանում, վաղը կանցնենք դետը և պատվարժան բուրժուաներին կքենք մինչև Սև ծովը:
 — Հետո մինչև ջհանգամը...
 — Իսկ քաղաքում ի՞նչ են չինում:
 — Կարմիր բանակի համար հարմար չենքեր են պատրաստում:
 Գաղաքի ապահովության և կարգապահության մասին են հոգում:
 — Ո՞ւր ե գտմանը:
 — Գտմանը նշանակված ե հեղկոմի նախագահ:
 — Հեղկոմի նախագահ, — հարցրեց Յեղեկիան զարմա-
 ցած, — բավական խոշոր տեղ ե ընկել մեր եմիլը:
 — Բայ ի՞նչ, խելոք մարդ ե, արժի, — պատասխանեց Իլյուշ-
 կինը ինքնավստահ:

Առաջ անցանք: Գաղաքային ինքնավարության շենքի առաջ, նստարանի վրա ուղիղ դիրքով նստել մի մարդ, չուած աչքերով մեղ եր նայում: Գլխարկը թեքվել եր ու ապաստանել նստարանի թիկունքին: Ձեռները, վախտ ու գորշ, անչարժացել եյին ծնկնե-
 րին. դեմքը սպրդնել եր, գունատվել ցրտահար տերևի պես. ա-
 կանջի ու քթի ծայրերը մոմի պես հալվել եյին: Կարծես մի ինչ
 վոր անլուծելի առեղծված եր ցցվել նրա ուղեղում և դարձրել
 նրան հավիտենորեն քարացած սփինքս...

Մի կորագամակ ծերուկ անքանքալով յեկավ և առանց նա-
 յելու արձանացած մարդուն, բազմեց կողքին, շոյեց ալեմադ
 մորուքը, ծխամորճը վառեց և սկսեց անհագորեն ծխել:

Սպիտակ գլխաշորով մի պառավ կին անցնում եր փողոցով և
 օրան-նրան կանգնեցնելով հրացնում.

— Յեղբայր, աստծու սիրուն, մի ասեք, իմ Ստյոպայից լուր
 չունե՞ք:

— Ո՞վ ե Ստյոպան, չենք ճանաչում:

— Վա՛, իմ տղեն, մի ջահել, թոսուն տղա, վոր դեպոյումն
 եր բանում, մի՞թե չեք ճանանչում:

— Վո՞նց ճանաչենք, բարուչկա, Ստյոպա չատ կա յերկրիս
 յերեսին:

— Գիշերս թվանքը վերցրեց դնաց ու մինչև հիմի չի յեկել:

— Կգա, բարուչկա, մի մտածի, փորտեղ վոր ե կգա, հուսա-
 գրում եյին անցորդները:

Բայց պառավը չեր հանգստանում, ախ ու վախ քաշելով,
 ձեռներն իրար կցած, պատահած մարդուն հարցնելով շարունա-
 կում եր ճամբան:

Փողոցի անկյունում մեր դեմն յեկավ փոշեթաթախ, պատ-
 ոտուն շորերով մի մարդ, դեղնավուն աչքերը մի պահ հառեց
 ինձ ու մոտ գալով սրտազին բարեկեց: Սակայն յեռ չեյի մտարե-
 րում նրան:

— Ձե՞ք հիշում, ներկարար Վասիլենկոն եմ. յերբ ինձ բերին
 պահնորդական բաժնի կալանատուն, դուք այնտեղ եյիք. շատ
 վրդովված եյի, բայց Զուբովը, թող աստված նրա բանն աջողի,
 բավական քաջալերեց ու սրտապնդեց ինձ...

Կալանատունն իսկույն պատկերվեց առաջս ինչպես մի մեղ-
 ձավանջային, անջնջելի տեսիլ: Ականջիս հնչեց ներս հրմուղ Վա-
 սիլենկոյի աղիողորմ կանչը.

«Յեղբայրնե՛ր, խղճացե՛ք ինձ, անմեղ եմ»...

Նրան փոխադրել եյին կենտրոնական բանտ և առավոտյան
 փախել եր այնտեղից:

— Գիշերս լսեցինք հրացանի ձայներ, — նկարագրեց Վասի-
 լենկոն իր աղատագրումը, — կարծեցինք, վոր բանտարկյալներին
 տանում են զնդակահարելու: Գիշերն անջուն լուսացրինք, ահ ու
 գողով: Վաղ առավոտյան մեր ալանջին հասան թնդանոթի խուշ
 ձայներ: Տղերքը վստիացին իրար մեջ, ուրախացան: Վորոշեցինք
 լուսամուտից նայել. մի քանիսը հենարան դարձան, իսկ յես,
 վորպես բարձրահասակ մարդ, բարձրացա նրանց կոներին և կա-
 մացուկ դուրս նայեցի. վախից քիչ մնաց սիրտս ճաքեր, վորով-
 հետե պահակները կարող եյին նկատել և զնդակահարել: Սա-
 կայն, դու մի ասիլ, վոչ վոք չկար դուրսը, վոչ մի պահակ...
 Իսկ թնդանոթի ձայները մոտենում եյին, հա մոտենում: Ներքե
 թռա և պատմեցի մերոնց. վո՞նց ուրախացան և սկսեցին պար-
 զալ, հարևան կամերայի տղերքն ել յերգում եյին: Քիչ հետո
 բարձր ձայնով կանչեցին բակում. «տղե՛րք, ով ուզում ե, թող
 փախչի»: Ո՞վ չեր ուզում փախչել վոր, ո՞վ կուզենար մնալ ևդ
 սատանի փորձում: Գաղաղած դուրս թռանք մեր բներից և վաղե-
 ցինք դեպի դուռը: Սակայն դրախ մեծ դուռը պինդ փակված եր.

րին: Ծանր ու ճնշող լուսավորումը խղեցին նրանք՝ պատմելով հե-
տաքրքիր նորութիւններ իրենց կյանքից և ռազմաճակատի
դեպքերից:

Միշտ դանդաղ էր հետևակ վաշտում, վոր արյունալի կը-
ռխներից հետո հանգստանում էր, իսկ Վալդիսան կրտսեր հրամ-
կազմից էր և վաղն և յեթ պիտի մեկներ ռազմաճակատ:

Յերբ աշտուղից հեռացանք, ճանապարհին Յեվդենիային
խնդրեցի մտնել իմ սենյակը տեսնելու ինչ դրութիւն մեջ է:

— Ուշում եք նորից վերադառնալ ձեր սենյակը, — հարցրեց
Յեվդենիան հետևելով ինձ:

— Բայ ինչ, բաժական չե՞ք համարում ձեզ պատճառածս նե-
ղութիւնը:

— Յեռ կարծում եմ մեզ մոտ ամէլի հարմար է և ուրախ ձեզ
համար, յեթե միայն չեք ձանձրացել:

— Սմենեվին, յես շատ յերախտապարտ եմ ձեզ և վոչ մի տեղ
աշտուղ հանգիստ և ուրախ չեյի դէպ ինձ, վորքան ձեզ մոտ...

Իմ խոսքերն ուրախացրին Յեվդենիային և նրա լուսապայծառ
աչքերը խնդրով ու ժպիտով առլի՝ մի պահ կենտրոնացրեց ինձ
վրա:

Նյուտան ուրախ ճիչով դիմավորեց ինձ և պատմեց, թե ինչ-
պես իմ բացակայութեանը սենյակումս ապրել են մի քանի զինվո-
րականներ, անխառն դործածել ու ջարդել իրերս և ապա փախել
սպիտակների հետ:

Հիրավի սենյակս դառել էր մի քանդված, ամբողջ բռնի,
մահճակալս ջարդոտել էյին, չորես պատառոտել ու մեծ մասը
թալանել...

Այդ ամբողջութիւնը ճնշող տպավորութիւն գործեց ինձ
վրա, մինչ Յեվդենիային, չզխեմ ինչու, ուրախացրեց:

— Այդ արողները յերեւի նախազգում էյին, վոր սենյակի տեղը
ամէլի լավ բնակավայր ու հարմարութիւններ է գտել իրեն հա-
մար, — ասաց Յեվդենիան ժպտալով:

Նյուտան խեթ-խեթ նայեց նրան, վորից գլուխ չափեց և հար-
մար առիթ գտնելով կամացուկ հարցրեց ինձ:

— Դա քո կի՞նն է...

— Այո՛, — պատասխանեցի յես աղամա, առանց իմանալու,
թե ինչու:

Նյուտան չփութեց, քաթանի պես գունատվեց դեմքը և նորից
խեթ-խեթ նայեց Յեվդենիային:

Հետո ել վոչին չասաց, չհետաքրքրվեց թե ի՞նչպես եմ վար-
վելու սենյակիս և իրերիս հետ. և յերբ բաժանվեցինք նրանից,
չատ սառն ընդունեց բարես և դժգոհ դեմքով հեռացայ...

Նյուտայի վարմունքը ծանր տպավորութիւն գործեց ինձ վրա
և հանցանք դործած մադու նման՝ քայլում էյի լուռ ու դլխիկոր:

— Ո՞վ էր այդ կինը, — հետաքրքրվեց Յեվդենիան ճանա-
պարհին:

Յերկու խոսքով պատմեցի Նյուտայի ով լինելը, շեշտելով,
վոր նա ահադին լավութիւններ է արել ու վերջին անգամ փրկել
է ինձ մահից:

— Փրկել է մահից և դուք այդ առթիւ չնորհակալութիւն
չհայտնեցի՞ք նրան, — բացականչեց Յեվդենիան և նրա դեմքն ամ-
փովեց ու լրջացավ:

— Յես այդ կհայտնեմ հետո, յերբ նորից գնամ աշտուղ, —
պատասխանեցի յես հանցանքի մեջ բռնված մարդու պես չփութ-
ված:

Փողոցում աղմուկ էր, դորք էր անցնում թնդանոթներով ու
պաշարակիր սայլերով: Իսկ մենք քայլում էյինք, ամեն մեկս ընկղ-
մված իր խոհերի մեջ:

Յերբ Յեվդենիան իր սենյակի դուռը բաց արավ և մենք ներս
մտանք, մի նոր բան վերհիշողի պես մոտ յեկավ և հարցրեց.

— Իսկ ի՞նչ փախաց այդ կինը ձեր աղանջին, արդյոք իմ
մասին բա՞ն հարցրեց:

— Հարցրեց, թե դուք իմ կի՞նն եք...

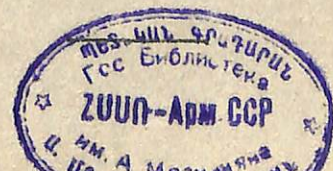
— Իսկ դուք ի՞նչ պատասխանեցիք:

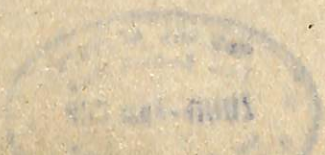
— Պատասխանեցի, վոր իմ կի՞նն եք...

— Խե՛, խե՛, խե՛. — լիաթոք քրքրաց Յեվդենիան ցույց տա-
լով սպիտակ ատամները, — խոսք չկա հեքյաթ պատմելու սուր
սուր ընդունակութիւն ունեք:

— Բայց յեթե հեքյաթը վաղն իրականութիւն դառնա՞...

Յեվդենիայի դեմքը լրջացավ և մի վարկյան նրա աչքերը քն-
նեցին ինձ, կարծես ուղեցին ստուգել խոսքերիս անկեղծութիւնը,
ապա նրանք բյուր ցուրեքով շողշողացին սիրով ու յերջանկու-
թյամբ լցված...

ԳԻՆԸ 75 ԿԱԳ. (9 Վ.)

ՇԵՐԱՆ ԽՈՐԳՈՄՅԱՆ
Վ ՎՈԴՈՎՈՐՈՒՄԵ

Գոսիզատ ՍՍՐ Արմենի
Երևան 1931

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0342042

31660